

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTTKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

XVIII. (ÚJ) ÉVFOLYAM. — III. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1902.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.

Az Ertesítő 1902. évi I. és II. füzete helyett a Dr. Baróti Lajos-féle **Adattár** VIII. része jelent meg. Új tagtársaink az **Adattár** egy-egy részét a főttkári hivatalnál 1-1 korona kedvezményes áron megszerezhetik.

TARTALOM.

---

1. Csatád helytörténeti emlékei. Dr. Szentkláray Jenőtől	1
2. Tsierna, Trans-Tsierna és az újabb orsovai római leletek. Milleker Bódogtól . . .	18
3. A felső-moesiai limes kialakulásának története az Al-Dunánál. Téglás Gábortól . .	30
4. Történeti irodalom	44
5. Társulatunk halottai	48
6. Vegyes hírek	49
7. Tárcá	52

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-
TÁRSULAT.”

— — — — —
XXVIII. (ÚJ) ÉVFOLYAM.
— — — — —

TEMESVÁROTT.
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.
1902.

ÉRTESÍTŐ

MAGY. AKADEMIKAI
KÖNYVTÁRA

A XVIII. (új) évfolyam általános tartalma.

Az I. és II. FÜZET

helyett kiadta a társulat a következő önálló művet: „**Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez.** VII. rész. Szerkeszti **Dr. Baróti Lajos.**”

III. és IV. FÜZET.

Csatád helytörténeti emlékei. — <i>Dr. Szentkláray Jenőtől</i>	1
Tsierna, Trans-Tsierna és az újabb orsovai római leletek. — <i>Milleker Bódogtól</i>	18
A felső-moesiai limes kialakulásának története az Al-Dunánál. — <i>Téglás Gábortól</i>	30
Történeti irodalom	44
Társulatunk halottai	48
Vegyes hírek	49

Tárca:

Kivonatos jelentés az 1901. januártól június végeig tartott ülésekről	52
A temesvári új muzeumépület	69
A rovásírás Temesvármegyében. — <i>Perényi Adolf</i>	83
Újabb délvidéki őskori rézleletek. — <i>Milleker Bódogtól</i>	96
Társadalmi élet Temesvárott 1801-ben. — <i>Dr. Berkeszi István</i>	103
Adalékok Délmagyarország történetéhez —i —s.	112
Vegyes hírek	120

Tárca:

Kivonatos jelentés az 1902. július elejétől december végeig tartott ülésekről	124
A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat az 1902. év végén	128

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XVIII. (ÚJ) ÉVFOLYAM

1902.

III. FÜZET.

Csatád helytörténeti emlékei.

Hajdan Chathad-nak írva Temes megye tartozéka, a régi Temes megye nyugati határszélén.¹⁾ Keletkezése a XIV. század első felére tehető. Semmi nyoma, hogy már korábban létezett volna. A pápai tizedszedők 1332–1337. évi jegyzékében nem fordul elő; mert akkor még nem volt parokiális község.

Csatádot kétségtől eltekintve a Chata-nemzetség valamelyik ivadéka, talán éppen Róbert Károly tárnokmestere, Becsei Imre alapította, ki 1311 táján Becsével együtt rengeteg birtokot kapott és foglalt a Tisza balparti vidékén. Valamint ő Becse váráról Becsei-nek nevezte magát, úgy nemzetségének más tagjai, kik Csatád helységében birtokosok voltak, Csatádi-aknak neveztettek. A Csatádi-család okiratos emléke Temes megyében már a XV. század elejéről való. 1415. február 4-én Gyertyánsi Csép Jakab Csatádi (Chathad) Mátyást vallotta jogi képviselőjének az aradi káptalan előtt.²⁾ Ennek valamelyik őse lehetett Csatád helység első földesura.

Csatádi Mátyásnak fivére vagy fia volt Csatádi István. Ezt Zsigmond király 1418. november 9-én Budán kelt rendeletével az aradi káptalan által azzal bizta meg, ejtsen vizsgálatot a Remetei István, Imre és László panasza tárgyában: vajjon Kolesai István és György csakugyan hatalmaskodtak-e a Remeteiek ingafalvi birtokán? Ugyanakkor Zsigmond király Csatádi Istvánt királyi emberül nevezi ki az aradi káptalan előtt Remetei István beiktatásához, a Borza vizén fekvő egyik jószágába.³⁾

1418-tól 1470-ig vétel, házasság, új adomány vagy közbejött más egyéb események a Száti-család kezére juttatták Csatádot. Mely évben történt ez, meg nem mondhatom. Tény, hogy a temesmegyei Csatád falut már jóval 1470 előtt Száti Balázs birta. Időközben a Csatádi-család nagy bajnak eshetett áldozatul és elszegényedett. Egy 1493.

¹⁾ Borovszky Samu: Csanád vármegye története. Térkép.

²⁾ Ortway Tivadar: Temes várm. és Temesvár város történ. (Oklev. I, 496. l.)

³⁾ U. o. 554, 555. ll.

évi okirat szerint Csatádi László fia, Márton, ki ugylátszik a felesége révén Bihar megyében, Miskén, birt valamelyes jószágot, azt a részét a csatádi birtoknak, mely a szomszéd Bogáros falu határában tulajdonát képezte, kénytelen volt elzálogosítani.¹⁾

Száti Balázs magvaszakadtával 1470. május hó 12-én Hunyadi Mátyás a leghatalmasabb délmagyarországi családnak, a Nagylucsei Dóczyinak adományozta Csatádot. Hunyadi János nagyarányu délmagyarországi birtokaival csak ennek a családnak gazdagsága versenyezhetett. Az adománylevélben mint csatádi közös birtokosok megneveztetnek: Dóczyi László szőrényi bán, Dóczy Péter temesi főispán, kevei és szentlászlói várnagy és Dóczy Imre horomi bán testvérek, továbbá Oláh Péter és Dési János.²⁾ Oláh Péter és Dési János csak ennél az egy alkalomnál említetnek. Ugylátszik őket kell érteni azon csatádi birtokosok alatt, kik a maguk részét 1472-ben Dóczy Imrénnek elzálogosították.³⁾ Dóczy Imrében lévén leginkább kifejlődve a birtokvágy, ugyancsak ő vette meg 1472-ben január 24-én Tótfői Száti Pálné asszony csatádi birtokrészét is.⁴⁾ Mindazonáltal a Dóczy-testvérek törvényszerű beiktatása a csatádi uradalomba feltűnő késedelemmel csak 1477-ben ment végbe,⁵⁾ noha a budai káptalan már 1474. május 7-én kapta az országbírói parancsot, hogy Dóczy Imrét a csatádi birtokba beiktassa.⁶⁾

Mátyás király 1478-ban a törököktől fenyegetett délvidéki vármegyékre fordítván figyelmét, az ország határainak védelmére, a kapzsiságuk miatt népszerűtlen Dóczyiak helyett a törököktől rettegett Kinizsy Pált nevezte ki temesi főispánná és a végek parancsnokává.

Ez időtájon hirtelen változással találkozunk a csatádi birtokviszonyokban. Csatád megszűnik Dóczy-birtok lenni és átmegy 1481-ben a Temes megyében szintén birtokos Rábéi-család tulajdonába. Alig történt ez, Iskender török basának, Szerbia helytartójának, Szendrőből a temesi és torontáli részekbe többször beütő s főkép a magyar földesurak birtokait pusztító csapatai, bosszút esküdve a Kenyérmezőn szenvedett vereségért, nagy rémületet okoztak Temesvár és Beeskerek vidékén. A törökök e portyázásának eshetett áldozatul Csatád helysége 1481 őszén. A katasztrófa, mely a községet valószínűleg tűz által érte, oly nagymérvű volt, hogy a régi magyar Csatád soha többé föl nem támadt. Rábéi Sebestyén 1482. márcz. 23-án Csatádot már mint „pusztát” adta vissza Dóczy Imrénnek, illetve kicserélte a pusztát a Dóczytól kapott

¹⁾ Csánki Dezső: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak kor. II, 75. l.

²⁾ U. o. 77—78. ll.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Borovszky id. m. I. 118. l.

⁵⁾ Csánki, id. m. és h.

⁶⁾ Borovszky, id. m. I, 120. l.

más birtokkal. Az aradi káptalan Dóczi Imrét a „csatádi pusztá“ birtokába iktatta be.¹⁾

Mikép jutott Kőcsei András a csatádi uradalomhoz, nines földelítve. Bizonyos, hogy Csatád pusztá 1484-ben az ő kezén volt, mikor is azt elzálogosította az ezen régebbi birtokától megválni nem tudó Dóczi Imrének.²⁾ Dóczi Imre halála után fia, Ferencz, biztosítandó a maga javait, 1494-ben II. Ulászló királytól új adományt eszközölt ki a temesmegyei Csatád pusztának még a Dócziak kezén levő egyik részére.³⁾

A Dócziaknak a Hunyadiak korában fölemelkedett családjá a XVI. század második tizedében vagyoniilag hanyatlani kezdett Délmagyarországon. Dóczi Imrének a fia, Ferencz, nem volt olyan jó gazda, mint az apja. Különben is az ország akkori szánandó viszonyai közepette csak kevés ember őrizhette meg a maga vagyonát. Dóczi Ferencz 1520-ban márczius 8-án 2000 frt kölcsönt vesz föl Maczedóniai Miklós esanádmegyei főispántól, és e kölcsön fejében kénytelen zálogba adni neki Csatád pusztá egy részét.⁴⁾

Ez volt Csatád utolsó szereplése a török hódoltság előtt. A félhold uralma alatt még csak a nevét sem halljuk többé emliteni. Nines feltüntetve az 1553. évi Lazarus-féle „Tabula Hungariae“ című abroszon, hallgatnak róta a defterek, a XVI. századi dikátorok lajstromai, sőt még a Merczy-féle 1723. évi térkép is. A termékeny pusztát, melyen egykoron Csatád helysége állott, a törökök távozása után a temesvári tartományi kormányzóság a császári katonai kincstár javára vette birtokába és marhatenyésztési czélokra adta ki vállalkozó mészárosoknak vagy marhakereskedőknek. A bécsi udvari kamara 1741-ben nov. 20-án rendeletet intézett a Temesi Bánság kormányzóságához, melyben kijelenti, hogy ebben a visszahódított tartományban nem szabad többé életbeléptetni a magyar földesurakat és a magyar uradalmi rendszert, hanem árverés útján haszonbérbe kell adni a kincstári prédiúmokat.⁵⁾ Ugyanezt ismétli egy 1749-ben május 10-én kiadott udvari rendelet is.⁶⁾

Ekkor már erősen özönlött be a külföldi némettség Délmagyarország üres földjeire. A temesvári kerület járisaiban, a csatádi pusztá környékén, már sok új falu keletkezett német jövevényekkel. Csak azt a napsütötte szellős, üde mezőséget, mely beláthatatlan síkságon a Beregszótól Varjasig, és onnan Bogáros felé kerülve, egész Zsombolyig terült el, hagyták továbbra is pusztaságnak. Bécsből jött az utasítás a temesvári tartományi adminisztrációhoz, hogy a német bevándorlók tele-

¹⁾ Csánki, id. m. és h.; Borovszky, id. m. I, 121. l.

²⁾ Borovszky, id. m. és h.

³⁾ Csánki, id. m. II, 77—78. l.

⁴⁾ Borovszky: id. m. I, 142. l.

⁵⁾ Baróti: Adattár Délmagyarorsz. XVIII. száz. tört. 58. l.

⁶⁾ U. o. 90. l.

pitésére egyelőre csak olyan kincstári puszták jelölendők ki, melyek valamely kamarális tisztartóság közelében fekszenek s vízzel; fával el vannak látva.¹⁾ A csatádi pusztát nem felelt meg ezeknek a föltételeknek. Megmaradt tehát legelőnek. 1750-től kezdve a délmagyarországi bérlők társulata (Banatische-Praedien-Societät), mely rác, görög és örmény marhakereskedőkből alakult, tíz-tíz évre, évi 455 frtért birta a csatádi pusztát haszonbérbe.²⁾

Hogy a közel hétezer holdnyi földbirtok csak ilyen csekélységet jövedelmezett a kincstárnak, annak okát az akkori kezdetleges délmagyarországi viszonyok adják, midőn a legszebb buzának mérője 30 krajczáron kelt, s midőn a bérlő-kompanián kívül valószínűleg senki más nem vállalkozott ilyen nagyobb birtoktestek kibérlésére. Volt akkor ilyen pusztát fölös számmal. Magában a temesvári distriktusban tizenegy kamarális prédiüm létezett.³⁾ Puszták voltak e prédiüмок a szó szoros értelmében. Egész napi járásnyira nem lehetett falut találni. A haszonbérlők csak jelentékeny százalék átengedésével óvhatták meg nyájukat a szanaszét csatangoló haramiak s utonálló rác és oláh martalóczok fosztogatásaitól. Kulturális haladás számába megy, midőn az 1761. évi térképen egyszerre egy „Cambiatura“ nevű épületet pillantunk meg a mai Csatád helyén, azon az országuton, mely a tiszaparti Csókától Mokrinon és Komlóson át egész Temesvárig vezetett. A kambiatúrán az utazók lovakat válthattak és a katonai őrség oltalma alatt menedéket találhattak a postakocsiban.⁴⁾ Végre tehát, harmadfél évszázados pusztaság után, ismét egy lakott ház mozgalmas eleven étellel! A kambiatúrával szembe, az országut tulsó szélén, egy fészület állott a Megváltó képével, melyet 1759-ben, mikor a postastánciót építették, a délmagyarországi bérlők egyesületének egyik tagja, Csokovics György János, temesvári mészáros, emeltetett a bánati kormányssék engedelmével.⁵⁾

A bécsi cs. és kir. közös hadügyminisztérium levéltárában őrzött 1761. évi katonai térképen „Cetatie“ fölírás olvasható Csatád helyén, melyet a kürttel jelölt kambiatúra tüntet föl. Cetatie-nak a történeti multat nem ismerő környékbéli oláh lakosság nevezte el a csatádi pusztát. Nem mintha várromokat vagy egyéb régi épületmaradványokat találtak volna rajta, hanem a hangzás rokonságánál fogva, s mert könnyebben ejtették ki a „cetatie“ oláh szót (vár, erősség), mint a magyar „Csatád“ helynevet. A térképelő multszázadi katonamérnök pedig azt a nevet jegyezte föl az említett mappára, melyet a környékbéli oláh lakosságtól hallott. Különben

¹⁾ Baróti: Adattár. 91. l.

²⁾ Bécsi udv. kamarai levtr. (Deutsche Impopülirung. Fasc. 35.)

³⁾ Ugyanakkor Hetz marhakereskedő a háromszorta nagyobb bílyédi pusztáért alig akart 1000 frt. haszonbért fizetni. Teremia prédiüm 520 frt., Szöllős pedig csak 701 frt. haszonbért jövedelmezett a kincstárnak.

⁴⁾ Szentkláray: Száz év Délmagyarorsz. u. történetéből. B. térkép.

⁵⁾ Csanád-egyház. m. p. üsp. levtr.

ez az egyetlen eset, hogy Csatád nevét hivatalos közokiratban oláhra ferditették el.¹⁾

Mária Teréziának 1763-ban február 25-én kiadott hires telepítési pátense végetvetett Csatád pusztai jellegének. A héteves háboru befejezése után fokozott erélyvel foglalkozék a királynő a Temesi Bánságnak birodalmi bevándorlókkal való benépesítésével. A sok háboruskodás ijesztő mértékben növelte a német birodalomban az inséget. Az elszaporodott proletáriátus veszélyeztetni kezdé ott a közrendet olyannyira, hogy a birodalmi lakosság vagyontalan osztálya egy részének, kivált a nép salakjának eltávolításáról kellett gondoskodni. Azonkívül a békekötés következtében a császári hadesapatoknál sok ember vált fölöslegessé és maradt kereset nélkül. Ezeket nem lehetett ellátás nélkül hagyni. E nyomorék néphez — mert akinek volt valamie, nem mozdult ki családi tűzhelyéről és hazájából — intézte Mária Terézia a felhívást, hogy jelentkezzenek a hatóságaiknál és a telepítő ügynököknél. A körülményekhez képest valamennyien a Temesi Bánságban, a magyar és erdélyi örökös tartományokban, kincstári jószágokon fognak elhelyeztetni. Igért nekik utiköltséget, házat, földet, hatévi adómentességet, ingyen épület- és tűzifát, a kézműveseknek tízévi adómentességet. Idelenn széleskörű intézkedések történtek, hogy a beözönlő népség kellőképen fogadtassék. 1766-ban külön „telepítő-bizottság“ állíttatott föl Temesvárott, Lamberg gróf elnöklésével. Ennek tagjai a bánati tartományi kormányzék egyes tanácsosai és tisztviselői, névszerint: Hildebrand, Cothmann, Festetich és mások.²⁾

Amint a telepítő bizottság megalakult, a kormányzék felmondta a bérlőknek a kolonizációra kiszemelt prédiúmokat. Felmondta többi közt a csatádi pusztát is. Köteles volt a bérlők társulata a szerződés értelmében 1767. évi Szt.-György napjára visszaboocsátani a pusztát a temesvári kincstári igazgatóság kezeihez.³⁾

Azon évi április, május, junius és julius hónapokban számos hajószállítmány érkezett a Dunán Titelbe német bevándorló családokkal. Onnan aztán rendeltetésök helyére továbbították őket. Csatád telepítési ügyével Hildebrand bánági kormánytanácsos volt meg-

¹⁾ Helytelenül írja tehát Bárány Ágoston: „Neve után ítélve, ha Csatádot az oláh eset a tye szóból kívánnók származtatni, várat jelent, a minthogy határában régi épületalapok nyomaira csakugyan találhat a vizsgálódó (?).“ (Temes vármegye emléke, 114. l.) Böhm Lénárd már bizonyítja Bárány vélekedését: „Ha Csatád elnevezését román származásának lehet tartani, akkor várat jelent (esetatyéből = vár), mit az e vidéken talált (?) falromok is bizonyítani látszanak. (Délmagyarország külön történelme II, 457. l. 15. jegyz.) Épp így ír a helynév eredetéről Schwieker (Gesch. des Temeser Banats, 376. l.) és Eisinger (Verseczi reálisk. Értesítő). Mások a „csata“ főnévből származtatták Csatád nevét.

²⁾ Lásd ezt bővebben, a levéltári forrásokra való utalással, Száz év Délmagyarország u. tört. I, 265. l. stb.

³⁾ Bécsics. és kir. kamar. levtr. (Banatische Praedien-Consignation.)

bizva, ki a falut a kambiatorális postaállomás helyén, a pusztalegmagasabb pontján, hol a hajdani magyar Csátád is állott, 202 házzal, ugyanannyi német család számára, továbbá egy paplakkal és iskolával, még abban az esztendőben őszig tövéből fölépítette.¹⁾ A helység első lakossága a német birodalom több tartományából és vidékéről került össze; jelesül Luxemburgból, Lotharingiából, Trierből és Nassauból, Bajorországból és Vesztfáliából, Strassburg, Mainz, Birkenfeld stb. tájairól.²⁾

Csátád építője, Hildebrand, egyik legerélyesebb s legképzettebb tagja volt a Temesi Bánság adminisztrációjának. II. József császár ismételten foglalkozik vele az 1768. évi első bánati utazásáról irt naplójában. Kiemeli fortélyát, éleselműségét és tekintélyét, melylyel társai fölött uralkodni tudott.³⁾ Becsületére válik és szép önmérsékletre mutat, hogy osztrák tisztviselő léteire kegyeletet tanúsított Délmagyarország történeti emlékei iránt. Az általa épített új német falvak régi magyar nevét csaknem mindenütt érvényben hagyta, daczára annak, hogy a németek csak nehezen szokták meg a magyar helynevek kiejtését. A csatádi pusztán épült német falut is a hely régi történeti nevére Csátád-nak nevezte el.

¹⁾ Griselin: Versuch e. Gesch. d. Temes. Banats. I, 181. l. — Czoernig: Ethnographie der österr. Monarchie. III, 20—28. és 270. II. — A német telepesek házainak építészeti típusa, főkép Torontálban és Temesben, a helybentalált eredeti magyar típus, melyet a bevándorolt szerb, helylyel-közzel pedig a délmagyarországi oláh lakosság is elsajátított. Temesvár környékén és a marostáji sváb falvakban a háznak azt a négy spécziését építették, melyek rajzait Griselin művének (II. köt.) mellékletén látjuk. Ezek a házak a csehországi bányászok kolonikális házai, amint azokat a temesi adminisztráció morva és cseh beamterei konstruálták. Tévedés lenne tehát azt hinni, hogy a hazánkba költözött külföldi németiség, akár a felnémet, akár a rajnavidéki, hollandi vagy más egyéb eredei nemzeti stílt hozta volna magával és hozzájárult volna legalább e tekintetben hazai kulturánk gyarapításához. „A mi németjeink — írja egy tanulmányában Szendrey Imre — egy jöttányi kihatással sem voltak a magyarságra, kivéve egyes iparágat, de az építéstől az is távol állott. Tehát mit hoztak be a németek? Semmit.“ (Budapesti Hírlap, 1900 jan. 7. sz.)

²⁾ A csatádi plebánia anyakönyveinek tanúsága szerint Luxemburgból jöttek a következő telepes családok: Feller, Kleer, Schmidt, Nikola, Benedikt, Weisgerber, Frisch, Noël, Hemmen, Allar, Klein, Lorentz, Massoni, Reitter, Leitheim, Kauten. — Lotharingiából: Flauder, Blum, Altmaier, Becker, Rainert, Gehl, Brett, Bohn, Anton, Jakobi, Marx, Jank, Mosár, Lang. — Trier választófejedelemségből: Stefan, Hochstrasser, Till, Bart, Kroneberger, Brand, Heich, Kühlburger, Bitto, Endres, Kehl, Maus, Pritz, Funk, Bücher, Martin, Balbierer, Wajrich, Steinmetz. — Nassauból: Meisner, Maier, Herzog. — Birkenfeldből: a Heckl és Uhl családok. — E kimutatás nagyon hézagos ugyan, de eléggé feltűnteti az új életre támasztott második Csátádnak etnográfiai képét a telepítés idejében. A törzstelepesek közül még ma is számos család él a helységben.

³⁾ „Hillebrand hat Kenntnüs, aber violent und passionirt gegen die drey erstere (tanácsos társai iránt); in allen Sachen eine schlechte Reputation.“ A többiek szüntelen vádaskodtak ellene. (Száz év Délm. u. tört. 202—205. II.)

Mialatt a falu építkezési munkálatai folytak, a kath. vallásu telepesek, mint filiálisták, a zombolyi plebániához tartoztak; de csak néhány hétig. 1767-ben június hóban elkészülvén az új falu közepén egy vályogból rakott kápolnaszerű szentély,¹⁾ a paplak és az iskolaház: a bánsági kormányshoz legott átírt Engl Antal gróf esanádi püspökhöz, hogy ő felsége Mária Terézia 1766. évi július 16-iki rendelete értelmében haladék nélkül papot és tanítót jelöljön Csatádra.²⁾ A püspök már 1767 júniusban Fabik Antal versecei káplánt nevezte ki az új helységbe első lelképásztorrá. A paplak szintén vályogból rakott alacsony kis ház volt a jelenlegi 169-ik sz. ház helyén. Fabik a pécsi egyházmegyéből származván ide, noha magyar születésű volt, a német és szláv nyelveket tökéletesen beszélte.³⁾ Ő kezdte vezetni az anyakönyveket, ő tette meg „ex delectu et devotione populi“ Keresztelő szent Jánost a kápolna mennyei pártfogójává, és ő szentelte föl 1768-ban az első temetőt, mely a falu közepén a kápolna körül terült el. A kápolna ajtaja előtt fakereszt és harangláb állott, két mázsát nyomó egyetlen harangoeskával, melyet a hivek költségén 1768-ban Fabik szerzett és Engl püspök által szenteltetett föl.⁴⁾ Ugyancsak Fabik avatta föl 1767-ben az első iskolaházat Csatádon.⁵⁾ Tőle birjuk az egyház első inventáriumát 1768. decz. 31-éről.

Fölépülvén és szerveztetvén ekkép a falu, Clary gróf temes-bánsági tartományfőnök elrendelte a földeknek a lakosság közt szabályszerű szétosztását. Ez a művelet 1769-ben hajtatott végre. Minden egyes ház részére 32 holdat mértek ki. Ez volt itt az úrbér kezdete.⁶⁾ Ettől fogva, minthogy a földbirtokkal a telepesek állandósítva lettek és a helység s lelkésziség fenmaradása biztosítva volt, a csatádi lelkésziség plebániái jellegét nyert. Fabik „administrator“ 1769-ben májustól kezdve már „parochus“-nak

¹⁾ A szentély alakját az akkori községi peeséten látjuk. Torony nélküli egyszerű, nagyon igénytelen kápolnácska volt az, kerek sanctuariummal, az oldalfalakon pedig két-két ívezett ablakkal. Christovich Imre püspök 1778. jan. 24-ki kánoni látogatásának jegyzőkönyve ezeket írja a csatádi kápolnáról: „Ecclesia sive tantum Oratorium nec benedictum, nec consecratum est. Nullam dotem habet, nec fundos, nec agros. Providetur solummodo ex marsupio. Hujus Ecclesiae vel potius domunculae sarta-tecta satis male conservantur, interius tamen satis munde et nitide conservatur. In ea nec organum, nec chorus, nec cathedra, nec subsellia adsunt. Nullum baptisterium, nulla lampas, nullae Sanctorum reliquiae, nullum confessionale, nulla sacristia. In unico altari exiguo adest lapis portatilis. Unus parvus calix, pauper monstrantia et ciborium ex cupro fabricata, unum miserum thuribulum ex aere, vexilla quatuor, pacificale nullum.“ (Csanád-egyh. püspöki levéltár.)

²⁾ „— in jeden neu ansiedlenden Orth ein Pfarrer und ein Schulmeister sofort angestellt werden solle.“

³⁾ Mint pécsi pap káplánkodott Szaboron, Marokon és Villányban. (Csanád-egyh. püsp. levtr. Regulatio parochiarum.)

⁴⁾ U. o. Protocol. Visit. Canon. 1778.

⁵⁾ Száz év Dél-m. v. tört. 227. l., és Csanád-egyh. püsp. levtr.

⁶⁾ Bárány Á. id. h.

irja magát. De csak rövid ideig töltötte be ezt az állást. Csatádi lelkipásztorkodása mindössze két évre és négy hónapra terjed.¹⁾ 1769. szeptemberben Dettára helyeztetett. Utódja lett ideiglenes minőségben Falsón Lipót²⁾ minorita szerzetes, majd aztán Petrics György³⁾ 1771. szept. 4-éig, kit rövid időre Sütty János követett. —

Ezzel lezáródik a csatádi plebánia kezdőkora.

Az udvari kanczellária 1772-ben április 11-én értesíti Wagreini Engl gróf csanádi püspököt, hogy ő felsége Tománovics Sándor apost. protonotáriust és bilyédi adminisztrátort, azelőtt tábori lelkészt, nevezte ki csatádi plebánossá. Ennek a lelkipásztorsága idejére esik nemcsak a plebánia megerősödése, de a község kialakulása és emelkedése is. Tománovics pozsonyvidéki magyar származásu esztergommegyei pap volt. A tábori lelkészethetnél teljesített sokévi szolgálatai után vétetvén föl a csanádi egyházmegyébe, 1772-ben június 29-én foglalta el mint „parochus“ a csatádi plebániát.⁴⁾ Siralmas állapotban, nagy szegénységben, teljesen rendezetlen viszonyok közt találta egyházát. A sváb nép zabolátlan, fegyelmezetlen volt; a papot, elöljárót kevéssé tisztelte, engedelmességgel nem viseltetett irántuk. A szülők nem küldték az ifjúságot egyházi oktatásra, a gyermekeket távol tartották az iskolától, a plebános szolgálatait nem honorálták.⁵⁾ Ime, ebből is kitetszik, mennyi műveltséget és erkölcsi tartalmat hoztak magukkal a délmagyarországi svábok külföldi hazájukból! Tománovics mindazonáltal derekasan kitartott szent hivatása mellett és sikeres buzgóságot fejtett ki a svábok vad erkölseinek javításában. Ez a nép munka és érdem nélkül ingyen ruháztatván fel hazánkban jelentékeny földbirtokkal, és elláttatván a gazdálkodás mindenféle eszközeivel is, könnyű volt neki csakhamar vagyonra szert tennie, a jólét kényelmét és nyugalját, az élet javait és társadalmi előnyeit a maga részére lefoglalnia. Jó pap és jó tanító a községben elegendő volt a község szellemi és anyagi érdekeinek eredményes előmozdítására; főképp az akkori törvények mellett, mikor a nép magaviseletét, sőt még a családok belső életét is, maga az állam szigorúan ellenőrizte és szabályozta.⁶⁾

¹⁾ Protocollum Correspondentiarum 1770—1776. (Csanád-egyház m. püsp. levtr.)

²⁾ A „Visitatio Canonica“ jegyzőkönyve Falsár-nak írja.

³⁾ Az egyházmegyei levéltár egyes adatai szerint nem György, hanem István. (Protocoll. Corresp. m. f.) Petrics Csatádról Nagy-Szent-Miklósról ment lelkésznek.

⁴⁾ A „Protocoll. Visit. Canon. 1778. 24. Junii“ ezt írja róla: „Ex Archidieocesi Strigoniensi huc transivit cum honestis dimissorialibus sui praelati. In hac Dioecesi examinatus et approbatus. In parochia diligenter residet, sacrum diebus Domini et festis celebrat, non vocatus etiam infirmos visitat, concionatur et catechizat. Honesté, et prout curatorem animarum decet, vivit.“ (Csanád-egyház m. püsp. levéltár.)

⁵⁾ Csanád-egyház m. püsp. levtr.

⁶⁾ Lásd erre vonatkozólag Mária Teréziának 1772. nov. 14-én Bécsben kelt „Instructio“-ját a temesi adminisztrációhoz. (Arneth Alfréd: Mária Terézia)

E mozzanatokon kívül javára vált Csatád emelkedésének egy másik körülmény is, mely Clary gróf tartományi kormányzó 1774-ben történt leköszönése után a Temesi Bánság igazgatásában beállott. Ugyanis Mária Terézia Brigido József bárót nevezvén ki Clary utódjává, Brigido legott új dikasztériális rendszert dolgozott ki, mely szerint a tartomány kincstári területe, az 1752-ki tizenegy kerület helyett, most már csak négy kerületre tagoltatott. E felosztásnál Csatádot tették az egyik kerület székhelyévé.

Ezen új rendszer keretében megalakultak a csatádi, verseczi, temesvári és lugosi kincstári kerületek. Az egyes kerületek ismét uradalmakra vagyis tiszttartóságokra, azok pedig községekre osztattak. Minden kerület élére a császári örökös tartományok példája szerint kerületi kapitányok (Kreishauptmann) vagy főnökök (Kreisvorstand) nevezettek ki, egy segéddel, két biztossal, egy írnnokkal és néhány gyakornokkal. A kerületek központi hivatalát „Kreisamt“-nak nevezték. A kapitány alárendeltjei voltak az uradalmi tiszttartók, azok összes hivatalbéli személyzete és a községek elöljárói.¹⁾ A csatádi kerület 1777-ben már teljesen rendezve volt. Azon év őszén költözött át Temesvárról Csatádra a „Cameral-Kreisamt“. Brigido József tervét némi módosításokkal öcsese s a tartományi kormányon utódja, Brigido Pompeo báró vitte keresztül és fejezte be.²⁾

Csatád szerencsés fekvése a nagy-szentmiklós-temesvári és a zombolyaradi országutakon, földjeinek termékenysége és a falunak a többihez képest nagyobb népessége (1776-ban 1045 lélek) megszerezték neki azt a rendkívüli előnyt, hogy nyolcz esztendőre alapítása után kerületi központtá lehetett. 1775-ben már mint kiválóbb községet látjuk szerepelni Grisellini atlaszán.³⁾ Székhelye volt a kerület kapitányának és a hozzátartozó hivatalos személyzetnek, azonkívül a bünyfenyitő bíróságnak is. A kerületi kincstári uradalmak mind Csatádra szolgáltatták az országos adókat és egyéb jövedelmeket, oda jártak igazságot keresni és törvényt látni.⁴⁾ Ő felsége 1777-ben decz. 18-án kelt dekrétummal elrendelte, hogy Csatádon önálló postaállomás létesíttessék; „mert — ugymond — Kis-Becskekertől Komlóság 4 mértföldnyi a távolság, mi a postajáratokra nézve nagyon terhes“. ⁵⁾

¹⁾ Száz év Délmagyarorsz. u. tört. 226. l.

²⁾ Grisellini: Gesch. d. Temeser Banats, I. 189—190. l.; Czoernig: III, 27. l.; Böhm: II, 121. l.

³⁾ Ortway-Szentkláray: Tört. Adattár, IV, 9 l.

⁴⁾ Száz év Délm. u. tört. m. f. — A nagy-kikindai szab. distriktusnak első főlebbezési fóruma szintén a csatádi kerületi kapitányság volt. A distriktus ez ellen 1777. jan. 31-én óvást tett a temesi adminisztrációnál. (Torontál megy. levtr., n.-kikindai akták.)

⁵⁾ Torontál várm. levtr. (Protocoll. Congregat.) A postákat abban az időben többnyire pénzen vették. A temesvári császári postaprefektura pályázatot hirdetett az üres állomásokra. Aki postát akart venni, a prefektushoz folyamodott.

Időközben az 1767-ben épült kisdéd kápolna nagyon megrongálódott a téli viharoktól és esőzésektől. Különben is olyan szűk volt az a kápolna, hogy a megszorodott hiveket már nem volt képes befogadni. Az istenitiszteletet tehát 1771-től kezdve a valamivel tágabb iskolában kellett tartani.

De Tománovics nem lankadott. Utánjárására a püspök 1777-ben kieszközölte a királynőnél, hogy Csátádon kincstári költségen a hivek számának megfelelő új templom építtessék. A temesi adminisztráció intézkedett azonnal, hogy az alapozási munkák még azon év őszén befejeztesse. A következő 1778-ik év őszén már a mostani szép tornyos templommal diszelkedék Csátád községe. Még folytak az építkezés munkálatai, midőn 1778. június 24-én Christovich Imre püspök megjelent a községben s megtartotta az első „canonica visitatio“-t. Jelenvolt a kincstári kerület kapitánya, Löwenwolde Keresztély Frigyes gróf. Nemsokára elkészült az új templom is. A kegyes királynő iránti hálából Szent-Terézia nevére szentelte föl Jáprai Spissich Ignác Antal kerületi esperes.¹⁾ Keresztelő Szt.-János megszűnt a helységnek pátronusa lenni. Az új templom szerelvényei a királynő rendeletére részben kincstári költségen, részben adományokból kerültek elő. A még létező főoltárkép, a monstratorium, ciborium, kelyhek és néhány miseruha Mária Terézia ajándéka. A községi hagyomány szerint a három oltárt a királynő halála után Ausztria valamelyik eltörölt jezsuita-zárdájából küldte le a kormány.²⁾

Tománovics Sándor, noha csak 56 éves volt, ekkor már véghatárán állott tevékeny életének. Az elmúlt télen konok betegség támadta meg és annyira erőt vett rajta, hogy kénytelen volt ideiglenesen Sturm Kázmér ferenczrendi szerzetest maga mellé venni. Folyamodott egyszersmind egy káplán állandósításáért. A püspök fölterjesztésére a temesvári kormányshoz oly meleg ajánlással vitte az érdemes és kedvelt pap kérelmét a trón elébe, hogy a királynő, tekintettel a helység folyton szaporodó lakosságára, centrális jellegére, és különös figyelemmel a plebános betegeskedésére (wegen misslicher Gesundheit dasigen Pfarrers), teljesítette Tománovics kérését és állandó segédlelkészi állomást engedélyezett Csátádnak, rendszerezett kápláni fizetéssel (mit den für einen Caplan ausgemessenem gewöhnlichen jährlichen Unterhalt). Ezen elhatározásáról a királynő 1778. márcz. 7-én értesítette a püspököt az osztrák-cseh udv. kancellária útján.³⁾

Tománovics meghalt 1780-ban febr. 29-én. Végrendeletében meghatározavakkal kéri hiveit, hogy az ő sok fáradságával létrehozott új templomban temessék el. Kívánságát teljesítették. Hamvai e derék lelkipásztornak, kit

¹⁾ A templom főajtaja fölé illesztett egy kőlapon ez a felírás olvasható: D. Theresiae tutelari, Maria Theresia Aug. D. D. Anno R. S. MDCCLXXVIII.

²⁾ A főoltár tetején levő felírás az 1783-ik évszámot viseli. Szt.-Terézia képét Kilián, egykoron párdányi plebános, renoválta és — sajnos — át is festette.

³⁾ Csanád-egym. püsp. lvtr. (Cista Csátád.)

tulajdonkép a csatádi plebánia szervezőjének kell tekintenünk, ott nyugszanak a szentély talajában, a nagyoltár előtt. Életének utolsó évében 1779-ben megérte a Temesi Bánság megszűnését s részesült a délmagyarországi vármegyék új életre ébredésének hazafias örömeiben. A csatádi „Kreissamt“ politikai hatásköre átszállott a vármegyére. A csatádi kerületi levéltárt 1780-ban vette át Torontál vármegye. Ezzel megszűnt Csátádnak Temes megyéhez való ősrégi viszonya. Az újra föltámasztott vármegyéknek a történeti alaptól eltérő más határok jelöltetvén ki, Csátád helység Torontál vármegyébe kebeleztetett be.¹⁾

Csatádi plebánossá egy 1780-ban aug. 10-én kelt udv. dekrétummal Pintér János neuhofi lelkész neveztetett ki.

Az ő lelkészkedésének idejére esik a kincstári igazgatás újabb szervezése Délmagyarországon. Az átalakítást már Niezky Kristóf gróf, a bekeblező bizottság elnöke, kezdte meg 1779-ben, midőn Csátádon a kincstári birtoktestet határárkokkal különíté el az úrbéri földektől. Ez a különválasztás már azzal a nyilvánvaló czélzattal történt, hogy a többi kincstári prédiumpokkal együtt a csatádi is áruba fog bocsáttatni.²⁾ II. József császár uralkodása alatt 1781-ben a magyar udvari kamara vette át az előbbeni osztrák kincstári kormányszéktől az összes délmagyarországi kamarauygyek főintézését. A kamaráliák átvételére Vasonkeői Zichy Ferencz gróf udv. tanácsos küldetett Temesvárra, hol „temesi kamarai adminisztráció“ néven egy új kincstári hivatalt rendezett be, új személyzettel és módosított hatáskörrel. A temesi kamarai adminisztráció örködött ezentúl Délmagyarország egész területén a kincstári jószágokra és ítélte a vármegye embereivel együtt az egyes kincstári uradalmak úriszékein a jobbágyok pereiben. A Brigido-féle felosztást eltörölték. Az adminisztráció joghatósága alá tartozó egész terület most három kincstári tiszttartóságra és tizenhat számtartóságra osztatott föl. Ezek hatásköre kiterjedt az összes állami adókra, a posta-, erdészet, élelmezés és építészet ügyeire, a só- és vámjövödelmekre, a szesz- és serfőzés ellenőrzésére. Csátádon a tiszttartóság helyébe számtartói hivatalt (Rentamt) állítottak, mely a temesvári tiszttartóságnak volt alárendelve.³⁾

Még azon évben más változás is készült Csátádon, mely ha teljesedésbe megy, bizonyára nagy fordulatot jelentett volna a község életében. II. József császár parancsára 1781 decz. 10-re tűzte ki a cs. kir. udv.

¹⁾ Torontál várm. levtr. (Protocoll. Congreg. 1779–1783.)

²⁾ Száz év Délmagyarorsz. u. tört. 376. l. — Midőn Niezky gróf, mint a Temesi Bánságot az anyaországhoz visszakapcsoló kir. bizottság elnöke Temesvárra érkezett, a kincstári birtokok eladására vonatkozólag az 1777–1778-ik évekből már sok előmunkálatot talált az adminisztrációnál. A csatádi uradalom eladásának tervét is készen találta Niezky. A becslésnél az új magyar urbárium szolgált alapul.

³⁾ Száz év Délm. u. tört., id. h.

kamara a bánsági kincstári jószágok második csoportjának árverelését Bécsben. Csatád szintén az eladás alá kerülő uradalmakhoz tartozott. De az árverésen kevés vevő jelentkezvén, Csatád kimaradt az árverésből. Ez a véletlen okozta, hogy a csatádiak nem jutottak magán birtokos úri hatalma alá. A kincstár holdankint $17\frac{1}{2}$ krajczáron öt-öt évi szerződéssel továbbra is haszonbérloőknek engedte át a saját területét, fentartva belőle egy kis részletet különféle gazdasági üzemekre, nevezetesen az indigo-, pamut- és dohánytermelés kísérleteire.¹⁾

Az előbbeni német kormány műszaki közegeitől nemrég épített új templom 1784-ben már roskadozó állapotban volt (*ecclesia ruinae proxima*). A tetőzet és a bolthajtás súlya szétnyomta az oldalfalakat. Erről a püspök legott jelentést tett a kincstári igazgatóságnak, mely aztán az épületet alaposan restauráltatta. A téglaboltozatot leszedték és fából ácsolt bolthajtást tettek a helyére.²⁾

A délvídeken egymást követő bő termések a népet gazdagították. Csatád lakossága II. József telepítései alkalmával, főkép 1784—1787-ben, mikor a szomszédos Lovrint és Blumendorft telepítették,³⁾ rokonsági elemekkel szaporodott a külföldről. A helység külső alakja csinosodott, kiterjedése bővült. A kincstár a saját tisztjei elhelyezésére díszes emeletes házat épített a templom és főtér közelében,⁴⁾ szabályozta az utcákat s fasorokat ültetett az utak széleire. 1790 táján számos szegény német család vándorolt le Délmagyarországra a kassai alapítványi jószágokból. A rossz termés és a beállott élelemhiány űzte ide őket. Ezek közül többen Csatádon kaptak házhelyeket.⁵⁾ 1791-től kezdve néhány évtizeden át a württembergi dragonyosok egy százada szintén Csatádon állomásozott.⁶⁾

Pintér plebános, kinek csatádi lelkipásztorkodása 17 évre terjed, hosszú betegeskedés után 1797-ben Temesvárott az irgalmasrendiek zárdájában halt meg, ahová községi orvos hiányában 1795-ben vonult vissza gyógykezeltetés végett. Távolléte alatt Heyne Donát ferenczrendi szerzetes, aztán rövid ideig Radványi András vezették a plebániái ügyeket. Pintér halála után 1797. április hóban Gruber József temesvári székesegyházi hitszónok került Csatádra. — Ő volt az első német száрма-

¹⁾ Torontál várm. levtr. (Protoeoll. Congreg.)

²⁾ Csanád-egyh. püsp. levtr. (Cista Csatád.)

³⁾ A csatádi kerületbe ekkor 472 bevándorolt német családot telepített a kincstár.

⁴⁾ A kincstári kerület a „*jus gladii*“ birtokában lévén, a tisztí épület alatt pinczeszerű tömlőzőket készítettett foglyai elesukására. A börtönczellák most is láthatók. Helytelenül írja Eisinger, hogy azért vannak ott, mert Torontál megye az uradalmi házat „megyeháznak“ akarta lefoglalni. (A verseczi reálisk. Értesítője, 10. l.)

⁵⁾ Tévesen állítja Böhm Lénárd, hogy Csatád helységét 1790-ben, vagy a körül, a vizek összefolyása által kevésbé veszélyeztetett helyre tették át. Csatád soha nem mozdult arról a helyről, a hová eredetileg építették. (V. ö. Délmagyarországi k. l. tört. II, 223. l.)

⁶⁾ Torontál várm. levtr., m. f.

zásu plebános Csatádon. Elődei és utódai közül a legtöbben magyar papok valának, aminek jó hatása a német lakosság lelkületén még ma is meglátszik.

Az 1802-ik év emléke eltörülhetetlen betűkkel ragyog Csatád történetében. Ekkor keresztelte meg Gruber plebános a csatádi parokiális templomban Lenau Miklós költőt, a német irodalom egyik csillagát, ki az uradalmi emeletes ház földszinti helyiségeiben született 1802-ben aug. 12-én. Megkereszteltetett aug. 13-án. Ez a nap van az anyakönyvbe bejegyezve. Atyja, nemes Niembsch Strehlenau Miklós, katonatiszt volt; de lemondva az osztrák hadseregben viselt állásáról, miután Pesten megnősült, 1799-ben a délmagyarországi kincstári uradalmaknál kapott gazdatiszti alkalmazást, előbb Új-Pécse, aztán Lippán, majd Csatádon Főúri passzióknak, főkép a kártyaszenvédeynek hódolva, nem tudta megbecsülni jövedelmes állását, adósságokba verte magát, s nemsokára hivatalát is elveszté. Inségre jutva, családjával Budára költözött, s ott 29 éves korában 1807-ben meghalt. Miklós, a költő, akkor még csak 5 éves volt. Csatádon tehát csak legzsengébb gyermekkorát tölté. De azért mélyen vésődött az be fogékony lelkébe. Gyermekkori benyomásait a magyar alföldről és főkép szülőföldje kedves tájairól irt magas szárnyalású költeményeiben örökölte meg.¹⁾ Születése emlékét 1876-ban Gehl Mátyás, csatádi földműves, az uradalmi emeletes ház külső falába illesztett egyszerű márványtáblába vésette.²⁾ Ezen emléktábla előtt, Csatád közterén, a szabad ég alatt, folyt le 1902. évi aug. 13-án, mint a költő születésének századik évfordulóján, a Lenau-szoborbizottság által rendezett lélekemelő országos ünnepély, melyen a költő szobrának alapja a magyar kormány, a délvidéki vármegyék és a magyar irodalom képviselői jelenlétében letétetett. A Budapesti Hírlap szerkesztősége hazafias felhívással országos gyűjtést indított a Lenau-szoboralap javára. Remélhető, hogy a magyar születésű s magyar szellemű nagy német lírikus dicsőségét nemsokára méltó emlékszobor fogja Csatádon hirdetni. —

1817-ben az elég tágas, de csak vályogból épült parokiális ház gyökeres javításra szorulván, a kincstár új paplak építését határozta el. Minthogy pedig a plebános belátására hagyta, vajjon ugyanazon a telken, vagy a templomhoz közel eső más helyen építsék-e az új házat: Buchwald plebános a jelenlegi 346. számú házhelyet választá a paplak számára.

¹⁾ A magyar alföldet és szülőhazáját magasztaló hangulatos szép költeményeit újabban Zoltán Vilmos fordította anyanyelvünkre.

²⁾ Az emléklapon, mely Lenau születésének 74-ik évfordulóján lepleztetett le, e sorok olvashatók: „In diesem Hause wurde der Dichter Nikolaus Lenau am 13. August 1802 geboren. — Weltbefreien kann die Liebe nur. (Lenau.) — Gewidmet durch Mathias Gehl aus Vaterlandsliebe dem Dichter Lenau am 13. August 1876.“ — — Az ötvenes években a cs. kir. „Bezirksamt“ emléksobrot tervezett Lenaunak Csatádon. De a népszerűtlen beamtervilág nem volt képes a költségeket összehozni, és a szép terv akkor meghiúsult.

1820-ban emeltetett Csatád mezővárosi rangra, szabadalmat nyervén egy hetipiacz és három országos vásár tartására, u. m.: márcz. 12-én, május 1-én és okt. 15-én.¹⁾

1831-ben gyógyszerért is kapott Csatád. „Torontál megye — így szól az ékes nyelvezetű végzés — ezt annál inkább megengedi, mivel az emberiség mindenféle veszélynek s nyavalyának kitett egészségének csak az gyógytár mennyiség szaporításával szerezhetni enyhülést; nehogy az patika távolléte miatt ott, a hol legkisebb gyógyszer által az egészség visszaállítható lenne, az nyavalya nagyobb begyökerezése miatt minden emberi segítségnek célját lássák.”²⁾ De azért a kolera, valahányszor csak föllépett Csatádon, a patika daczára jócskán szedte áldozatait a lakosság soraiból, a mit sokan az egészségtelen talajviznek tulajdonítottak. 1831-ben meghalt 17 kolerabeteg, 1836-ban 107, 1849-ben 80, 1873-ban 51.³⁾

1833-ban új pecsétet kapott a község következő magyar fölírással: „Csatád m. városának községe 1833. — N. Torontál vármegyében.”

Csatádnak 1848—49-ben sokat kellett áldoznia különösen lovakban, kenyérben, buza, zab és szénában. 1849. augusztus 8-án, midőn a magyar sereg Szőreghről Temesvár és Arad felé huzódott, Dembinszky és Guyon tábornokok hadosztálya pihenőt tartott Csatádon. Dembinszky parancsot kapott, hogy még aznap Kis-Becserekre vonuljon. Midőn a sereggel fölkerekedett, földözetül hagyta Csatádon a lovasság 6-ik századát. D. e. mintegy tizenkettőfél órakor egyszerre nagy riadás támadt. Fölhangzott a vészír: jön a német Grabácz felől. Csakugyan Siembschen báró könnyű lovasságának előőrse vágatott az országúton a falu déli szélé felé, hol a magyar csapatok táboroztak. Siembschen ott ütegekre és podgyászos szekerekre vélt találni. Wallmoden gróf altábornagy tehát legott fejlődttette és előre vezénylél az osztrák lovasságot, maga mögött hagyván tartalékul Lederer nehéz lovasságát egy üteggel.

Az ellenség közeledtére Dembinszky visszafordult a dandárával és rohant megvédeni a csatádi magyar tábort. Délután két óra tájon kezdődött a csata. A magyarok 14 lovas századdal és 2 üteggel támadták meg Wallmoden 3-ik és 4-ik számú lovas ütegeit, melyek erélyesen viszonzták a tüzet. Két órától négyig szüntelen tartott a hatalmas ágyuzás. Végre Siembschen gyors rohamot vezényelt. Dembinszkynek számra nézve gyöngébb csapatai, nem lévén képesek kellő ellentállást kifejteni, meghátráltak és földözetet kerestek az egyes elkülönített hadosztályok mögött. Azonban azokat is folyton üzte és egymásután szétverte az erősebb osztrák lovasság.

Az ekkép késő estig tartó ütközetben a magyar lovasság első csapatai egészen Nagy-Jécsáig jutottak. Ezt a falut néhány honvéd zászlóalj és 8

¹⁾ Torontál m. levtr. (Protocoll. Congregat.)

²⁾ U. o.

³⁾ Anyakönyvi adatok.

ágyu tartotta megszállva. A honvédek az első harcvezetési vonalban feléjük rohanó Ferdinánd-kürasszir lovasokat oly élénk tüzeléssel fogadták, hogy a község előtt meg kellett állaniuk. Azalatt a magyar csapatok szabad utat nyertek és elvonultak Temesvár alá az aug. 9-ki végzetes csatába. A magyar sereg távozása után Lederer osztrák tábornok nehéz dandára szállta meg rövid pihenőre Csátádot.

Az iskola három tanterme 1849. augusztus és szeptember hónapokban katonai kórház volt. Császáriak, honvédek és nemzetőrök vegyesen feküdtek benne. Katonaorvos nem volt; Hölzl Mihály községi seborvos látogatta a betegeket. A községi elüljáróság rendeletéből naponként más-más utca főzött a sebesülteknek, az úrrendűek pedig bort, kávé és csemegét adtak, amennyi telett.

A világozi fegyverletétel után szomorú színhelye volt Csátád egy manifesztációnak, mely Délmagyarországon az osztrák uralom kezdetét és a magyar alkotmányos intézmények elnyomását örömműnepséggel ülte meg. A csatádi kamar. uradalom élén akkor Arizi Károly nevezetű kormányzó állott, ki császári biztosnak neveztetvén ki, összeharagolt Csátádra a környékbeli papságot, a tanítókat és a községek elüljáróit, hogy a császáriak győzelmét együttesen ünnepejjék. Mint képviselője a kegyuradalomnak, felszólította az akkori plebánost, Brassay Józsefet, hogy a templomban „Te Deum“-ot tartson. A derék Brassay, mélyen megsértve magyar érzelmeiben, fölháborodással utasította vissza Arizinek ezt a követelését. A „Te Deum“-ot Bonnáz Sándor akkori nagyőrsi plebános, később esanádi püspök czelebrálta. Mire után Arizi az uradalmi lakban diszebedet adott, melyen résztvett a környékről több osztrák érzésű kath. lelkész, tanító és községi jegyző. Pár napra rá, október 1-én reggel, midőn Brassay épp a misére készült, tíz katona jelent meg a plebánián, s fogolynak nyilvánítv Brassayt, szuronyok közt Nagy-Beeskerekre kísérték. Brassay elfogását Arizi rendelte el a bogárosi plebánián, az ottani plebános meghallgatásával. Okul adta, hogy Brassay magyar demokrata elveket hirdetett, s Deák Ferencz példáját követve, személyi adót fizetett a magyar kormánynak, sőt kölcsönt is adott a magyaroknak. Beeskerekről a hadi törvényszék elé Temesvárra vitték Brassayt, hol enyhe büntetésképp 1850. jan. 18-áig a szemináriumban volt elzárva.¹⁾

1850. október 2-án Bilyéden volt a németiség gyülekezése. Harminczöt bányai sváb község gyűlt akkor egybe. Hivatalos meghatalmazást adtak Novák József bogárosi plebánosnak s esperesnek, hogy őket úgy az uralkodónál, mint a hatóságoknál „bármely ügyben“ (!) képviselje. Ekkor vetették

---

¹⁾ Brassay, ki szavahihető becsületes magyar ember volt, 1869-ben személyesen beszélt el mindezeket a sorok írójának. A részleteket olv.: *Historia domus*. (Csatádi plebániái levtr.)

föl a bánáti svábok először az eszmét, hogy Magyarországól elszakadnak.¹⁾

Az abszolút kormány Arizi tanácsára zálogba adta Csatádot 1849. végén a bécsi „szabadalmazott osztrák nemzeti bank“-nak. Ezentúl ez a bank gyakorolta Csatádon a földesúri jogokat egész a magyar alkotmány visszaállításáig.²⁾

Arizi gonosz szelleme sokáig kísértett Délmagyarországon. Előkelő állásánál és széleskörű személyes befolyásánál fogva meg tudta nyerni a német köznép hajlandóságát. Ő tette Csatádot azokban a szomorú időkben az osztrák szellem, a magyarellenés tendenciák telepévé. Mikor 1860—61-ben hirtelen megváltoztak a politikai viszonyok és Magyarországon egy szebb jövő hajnala kezdett derengeni, a bánáti és bácskai németekben újra föléledt az anyahazától való elszakadás vágya. Osztrák agitátorok, temesvári és becskerekí cseh beamterek, főképp pedig a „Schulverein“ ébresztette föl bennök és táplálta a bűnös aspirációkat. Azt az örületes czélt tűzték feladatul, hogy Temes, Torontál és Bács megyék német lakossága, mint kiváltságos testület, Deutsche Grafschaft néven osztrák fennhatóság alatt maradjon és a megyei közigazgatás alól kivétsessék. A komplot idejekorán kitudódott és szégyenteljes kudarczczal végződött. Az egész magyar sajtó ostromra ment ellene. —

A mi az iskolát illeti, az egykoru a helységgel és a plebániával. A tanító kézpénzbeli fizetését Mária Terézia szabta meg a kamarális helységekből fönnálló tanítói ellátáshoz képest. A mult század elején oly rongált állapotban volt az iskola, hogy a vármegye 1804-ben új iskolaépület állítására utasítá a községet. Az új iskolaház két tágas tanteremmel épült, a két tanító részére pedig 6 szobából álló lakás volt benne. 1843-ban rábirta Brassay a községet, hogy a már fennálló két tanítói álláshoz egy harmadikat alapítson. Az iskola azóta ismételve előnyös átalakításokon ment keresztül. Jelenleg terjedelmes, egészen jó karban tartott épület, 18 utczai ablakkal, négy tanteremmel, újdívatu festett padokkal és minden megkívántató tanzserekkel. Az iskolát, mely községi jelegű, senki sem segélyezi; a község teljesít minden kötelezettséget.

Csatád lakossága ma már nemcsak a népműveltség színvonalán áll, de nagyobb részök a magyar nyelvet is elsajátította. Fiaikat és leányaikat Szegedre, Aradra, Makóra és más magyar helyekre küldik cserébe, sőt némelyek cselédnek is elszegődtek magyar családokhoz, hogy magyarul megtanuljanak. A csatádi németek fiaiból az egyházi, polgári és állami közpályákon több kiváló és érdemes férfiü működik, a haza javára s Csatád község diszére.

---

¹⁾ A meghatalmazó okirat eredetie Temesvárott a „Délmagyarorsz. tört. és régész. múzeumtárs.“ levéltárában, A) oszt. 104. sz. a.

²⁾ Tört. Adattár, II, 57. l.

Csatád külső megjelenése barátságos, kellemes. Beláthatatlan szántóföldek és mosolygó zöld mezőségek veszik körül. Tágas, szellős főuteczája a szeged-temesvári országuton fekszik, keresztben átszelve más öt mellékuteczát. Tere, hol a templom, iskola, uradalmi lak¹⁾ és egyéb főépületek sorakoznak, aránylag kicsiny. A község utcái mind magyar neveket viselnek. A házak takarosak, tiszták, a lakosság jólétéről tanuskodnak. Igen sok ház félemeletes modern épület, tükörtábla ablakkal, festett szobákkal. Kiemelkedik különösen a kiválóan csinos községháza, előtornácczal és 10 ablakkal. Az udvarok, melyekhez mindenütt gyümölcsös és veteményes kertek csatlakoznak, többnyire téglával vannak kirakva. A lakosság vagyoniosságát jelentékenyen előmozdította a helységen keresztülvonuló szeged-temesvári országút és a népes vásárok, melyeket külföldi kereskedők és iparosok is fölkerestek. Ma már nincs ez így. Az ötvenes években épült szeged-temesvári vasutvonal Kikinda és Zsomboly felé terelte a közforgalmat. Csatád félreeső helylyé lett. Azóta vásárjai is hanyatlottak. De a társadalmi s községi közállapotaik határozottan emelkedtek. E tekintetben lépést tart Csatád más jobbmódu vidéki községekkel. Van a községnek tulajdon orvosa, gyógyszer-tára, gazda-egyesülete, kaszinója, két takarékpénztára, lövész- és temetkezési egylete. Régebben gazdag lombozatu erdő határolta a helység egyik oldalát. Erről az erdőről dallá Csatád nagy szülöttje Lenau:

„Dort im fernen Ungarlande
Freundlich schmuck ein Dörfchen steht,
Rings umrauscht vom Waldesrande
Mild vom Segen rings umweht.“²⁾

A kies erdőcske már régen eltűnt a helység alól; a kinestár a nyolczvanas években eladta. Azon a helyen, hol egykoron árnyas ligetek virultak, szántóföld terül el most. Ma már egészen ráillik Csatádra, amit Lenau szülőházája rónavidékéről énekel:

„Nicht Baum und Strauch, nur Wiesengrund zu sehen,
Bis an die Grenze, wo die Wolken gehen,
Wo Haid und Himmel zweifelnd wird gemeinsam.“³⁾

DR. SZENTKLÁRAY JENŐ.

¹⁾ Az egykori uradalmi épületet, mely 5 lakásra volt felosztva (a hozzá tartozó kert is 5 részből áll), a kinestár Löffler J a k a b kereskedőnek adta el.

²⁾ L e n a u : Sämmtliche Werke. (Anastasius Grün, Stuttgart 1855.)

³⁾ U. o.

Tsierna, Trans-Tsierna és az újabb orsovai római leletek.

Irta: MILLEKER BÓDOG.

Tibiscum után a délvidéki római topographiának második tekintélyes helysége Tsierna, mely épűgy mint az, önkormányzati jogokat élvezett és ennek alapján valamint előnyös fekvése folytán kiváló fontossággal bírhatott, a mit a fennmaradt terjedelmes emlékszerű maradványok is igazolnak.

Tsiernát először említi a görög geographus Claudius Ptolomaeus, ki 150-ben Kr. után Alexandriában írt. Az ő földrajzában, a melyben többnyire csak a fontosabb dolgok hozatnak fel, Dierna (*Διερνα*) helység van felsorolva, mely Daciában a keleti hosszúság $47^{\circ} 15'$ -e és az északi szélesség $44^{\circ} 30'$ -e alatt feküdt.¹⁾

Második említése a „Castorius-féle világmappán“ fordul elő, mely mappa „Peutinger-féle tábla“ név alatt ismeretes. Ezen fel van tüntetve egy Tierna nevű állomás, mely a moesiaii Taliata (a Porecska torkolata) után következik ugyan, de már Daciában fekszik a Tibiscumba vezető úton. Ezen tábla 365- vagy 366-ban készült,²⁾ de Daciát illetőleg régibb viszonyokat tüntet fel.³⁾

A harmadik forrás Ulpianus, a III. század elején élt itáliai jogász, ki azt mondja: „In Dacia Zernensium colonia a divo Traiano deducta iuris Italici est . . .“⁴⁾

Végre olvashatni nevét egy 1736-ban Herkulesfürdőn kiadatott fogadalmi táblán, mely Bécsbe került:⁵⁾ „STATIONIS TSIERNEN,“ mely feliratot Mommsen Tivadar is közölte.⁶⁾

Trans-Tsierna csak egyszer említetik és pedig a IV. századból származó Notitia dignitatum Imperiiben, melyben a Dacia Ripensisben

¹⁾ III, 8, 10.

²⁾ Miller K.: Die Weltkarte des Castorius.

³⁾ Király P.: Dacia, I. 16.

⁴⁾ Ulp.: Dig., 50, 15, 1, 8, 9.

⁵⁾ Pesty: Szörény, II, 311.

⁶⁾ C. I. L., III, 1568. szám.

akkor még létezett katonai állomások helyőrségeikkel fesoroltatnak: „Praefecturae militum exploratorum Transdiernis.“

Tsierna helyfekvésének meghatározásánál legjobb útbaigazítást ad a Castorius-féle világmappa. Ez az Alduna mentén létezett utak közt egy vonalat tüntet fel, mely Taliata moesiai állomásból kiindulva és a Dunát átlépve, XX római mile után Daciában éri el Tierna állomását. Taliata Szerbiában Dolni-Milánovácson állott. Ha ebből kiindulva, az adott távolságot a Duna jobb partján alkalmazzuk, úgy csak Orsovánál találjuk azt a helyet, a hol az útvonal felfelé Daciába a balpartra átmehetett. Másutt a terepviszonyok nem engedik az útvonal folytatását Tibiscumig, mely Jaáz-Zsuppánál létezett. Ezt a régészet és a nyelvészet is támogatja. Orsován t. i. római erőd és terjedelmes telep volt és a mellette lévő folyó neve „Cserna“ az útvonal állomásának nevével is azonos.

Ptolomaeus földrajzi meghatározása már nem oly biztos. Tudjuk ugyanis, hogy Daciában csak két helynek fekvését határozta meg csillagászati úton, a többi helyek fekvését csak az itinerariumok segítségével. Így aztán nem kell csudálnunk, ha Dierna 10¹-cel inkább délre és 7° 10¹-cel inkább keletre van helyezve.

Nem érdektelen megfigyelní, hogy a szakférfiak Tsiernát hol keresték. Mindenekelőtt azt tapasztaljuk, hogy a Casterius-féle világmappa nem ismerése következtében homályban tapogattak és csak találgattak. Ehhez járult még az is, hogy a Ptolomaeus Diernáját és az Ulpianus Colonia Zernensiumát két külön helységnek nézték.

Már a XVII. és XVIII. században Opitz Márton és Benkő a Colonia Zernensiumot Zernestben, Brassó mellett keresték; csak hogy azt Zeugmával azonosították,¹⁾ mely utóbbi helység Teregovánál mutatható ki.²⁾ Sulzer, ki a fentieket kritika alá vette, Diernát a Duna balpartjára Margumnak átellenében helyezi,³⁾ de a Colonia Zernensiumról azt tartja, hogy az vagy Erdélyben a Brassó melletti Zernest falúban keresendő, vagy pedig a Csernecz melletti Cserna folyóra vonatkozik.⁴⁾ Különös ezen régi auctoroknál a Colonia Zernensium helynév értelmezése is. Azt tartották ugyanis, hogy Trajanus császár szláv „csernenszi telepeseikkel“ alapította ezen helységet,⁵⁾ nem tudván azt, hogy a „colonia“ szó városi rangfokozatot jelent, épúgy mint a hasonértékű „municipium“ szó.

Griselini a feliratos kövön említett stat. Tsiernen-t, valamint a Zernensiumot szintén Csernecezen keresi.⁶⁾ Mannert végre az, ki a Castorius-féle tábla tanulmányozása következtében azok sorát nyitja meg, kik a helyes

¹⁾ Sulzer: Gesch. d. transalp. Daciens, I, 243.

²⁾ Milleker: Dél-Magyarország a rómaiak alatt, 14.

³⁾ Sulzer id. munkájához csatolt Karte des alt. Daciens.

⁴⁾ U. o., I, 244.

⁵⁾ U. o., I, 243–245.

⁶⁾ Griselini: Gesch. d. Tem. Banats, I, 265.

útra tértek. O ngyanis Diernát Orsova helyén tünteti fel, a Col. Zernensium is létezett.¹⁾ Ezt követi Katanesich is, ki szerint Tsierna-Orsova.²⁾ Böcking a Notitia dignitatum Imperii magyarázója, ismét nagy zavarban van; azt véli u. i., hogy a Ptolomaeus Diernája és a Procopius-féle Zerna³⁾ azonosak lehettek, és hogy evvel szemben Trans-Tsierna feküdt, mely utóbbi helység Orsovára helyezendő.⁴⁾

Azonban a XIX. század közepe óta már általánosan elfogadták, hogy a Ptolomaeus Diernája, a fogadalmi tábla stat. Tsiernen-je és Ulpianus Colonia Zernensiuma alatt egy és ugyanazon helység értendő, és hogy ez Orsován terült el.⁵⁾

Így helyezték azt Orsovára Aschbach,⁶⁾ Böhm,⁷⁾ Gooss,⁸⁾ Pesty,⁹⁾ Miletz,¹⁰⁾ Boleszny,¹¹⁾ Borovszky,¹²⁾ Kanitz,¹³⁾ Droysen,¹⁴⁾ Domaszewsky¹⁵⁾ és sok mások.

Trans-Tsierna, vagy a mint azt a forrás említi: Trans-Dierna, csak egyszer említetik, és pedig a Not. dig. Imperiiben Egetával, Zernával és Dorticummal együtt, mely helységek a Duna jobbpartján Brzánál, Szipnél és a Timok torkolatánál Szerbiában léteztek.

Már Böcking Orsovában kereste,¹⁶⁾ míg Aschbach azt ugyan szintén a balpartra helyezi, de Egetának átellenében keresi,¹⁷⁾ Egetát Kladován és Trans-Tsiernát Csernecezen sejtven, a mely helyeken azonban Zanes és Drobetae állottak. Ezen nézetet Boleszny is vallja, ki Trans-Tsiernát szintén Csernecezen, ill. Szörönytornyon véli feküdtnek.¹⁸⁾

Mommsen daciai térképén, mely a C. I. L.-hoz van csatolva, Orsova helyén van feltüntetve Trans-Tsierna, mit Spruner-Menke¹⁹⁾ és Kronos Fr.²⁰⁾ is magukévá tették. Király Pál, Daciának legújabb monographusa, felváltva

1) Res. Traj., 26.

2) Istr. ade., 249.

3) Böcking annot. ad. Not. Imp., II, 504.

4) Kanitz: Röm. Studien in Serbien szerint (50—52. l.) Zerna Szipnél volt.

5) Borovszky: A dákok, 25.

6) Über Trajans steinerne Donaubrücke, 11.

7) Dél-Magyarország k. tört., I, 32.

8) Studien zur Geogr. u. Geseh. d. Traj. Daciens, 15, 32, 33 és 40.

9) Szörény, II, 389.

10) Tört. és rég. Ért., (1879), 37.

11) U. o., X (1884), 118—120.

12) A dákok, 25.

13) Röm. Studien in Serbien, 51, 52.

14) Hist. Atlas, 17. térkép.

15) Studien zur Gesch. d. Donauprovinzen. Arch.-ep. Mittheilungen, XIII (1890), 142

16) Böcking i. h., 504.

17) Üb. Traj. stein. Donaubrücke, 12 és 23.

18) Tört. és rég. Ért., VI (1880), 107.

19) Allas Antiquus, XXIII. sz.

20) Gesch. Oesterreichs, II, 175.

Tsiernát és Trans-Tsiernát helyezi Orsovára.¹⁾ Végre Orsovára helyezték Trans-Tsiernát Böhm²⁾ és e sorok írója is,³⁾ Torma Károlynak velök szóbelileg közölt véleménye következtében, mely szerint Tsierna Szerbiában Tekia helyén volt és vele szemközt a magyar parton, tehát Orsova helyén, Trans-Tsierna, melyet a rómaiak, délről északra hatolva, alapítottak.

Ezen véleménynyel szemben, hogy Tsierna a jobb- és Trans-Tsierna a balparton, Orsova helyén állott, egy másik regisztrálandó, mely szerint megfordítva állana a dolog, t. i., hogy Orsován Tsierna és Tekián Trans-Tsierna feküdt. Így Pulszky Ferencz egy Pesty Friggyessel folytatott eszmecsere alkalmával azt vitatta, hogy ha Tsierna Orsova helyén állt, akkor Trans-Tsierna szükségkép a Duna túlsó partján, a mai Tekia helyén létezett.⁴⁾ Ezen nézet legtekintélyesebb hirdetője Kanitz, ki tüzetesen fejtegeti azt, hogy Tsierna Orsován és Trans-Tsierna Tekián volt, az ellenkező nézetet megezáfolni igyekezvén.⁵⁾

A dolgoknak illetén állása folytán önkénytelenül az a kérdés merül fel: Hol állott tulajdonképen a két kérdéses telep? — Hogy erre érdemleges választ adhassunk, előbb azon helyeknek, a hol azokat kereshetjük, t. i. Orsova és Tekiának, régészeti maradványait kell néznünk.

Orsován már Marsigli a XVII. század végén fedezte föl a római erődöt a Duna bal- és a Cserna jobbpartja által képezett szögletben. A castellum alakja négyszögű; oldalainak hossza 30 lépés; a sarkokon kerek tornyokkal.⁶⁾ 1850—1851-ben a Dunagőzhajózási Társaság ügynökségi épületeit építették rá, a régi alapfalakat felhasználván. Az újabb felmérés szerint a castellum 64 m. hosszú és 54 m. széles. A paplak környékén is vannak alapfalak. A mai honvédlaktanya udvarán és annak környékén pedig volt a római temető, a mint ezt az ott lelt sarkophagok stb. bizonyítják.⁷⁾ Tekián is Marsigli fedezte először a substructiókat. Szerinte a Tekia-patak torkolatának jobb oldala mellett egy, kerek saroktornyokkal bíró, 20 lépés hosszú, négyszögű váraocs volt.⁸⁾ Ezt Pesty is ismerte⁹⁾, alapfalait pedig Torma is megtekintette. Kanitz a vidéket tüzetesen átkutatván, Marsiglinak adatait annyiban modificálta, a mennyiben azt találta, hogy a kérdéses alapfalak, melyek átlagosan 3-2 m. vastagok, egy erődnök maradványai ugyan, mely erődnök déli oldala 36 m. hosszú, de melynek északi falát a

¹⁾ Dacia, I, 11, 29, 89, 357, 393, 395 és 398.

²⁾ Alterthümer l. d. Donau; S.-A. aus d. Arch.-ep. Mitth. aus Oesterr., 1880, 6.

³⁾ Dél-Magyarország a rómaiak alatt, 16.

⁴⁾ Pesty: Szörény, II, 390.

⁵⁾ Kanitz: Röm. Studien, 51, 52.

⁶⁾ Marsigli: Danubius Pannonico-Mysius; 1728., II, 15. l. és 6. tábla, XXVI. ábra.

⁷⁾ Boleszny: Tsiena; Tört. és rég. Ért., X (1884), 118—120.

⁸⁾ Marsigli: Danubius Pannonico-Mysius; 1728; II. köt., 15. l. és tab. 6, fig. XXV.

⁹⁾ Pesty: Szörény, II, 389.

Duna árja elsodorta és mely erőd saroktoronyokkal nem birt.¹⁾ Ez nem is volt a tulajdonképeni castellum, mert ez a Tekia-patak balpartján terült el, 100 m. hosszú és 84 m. széles volt és 2 m. széles fallal volt körülvéve. Ennek helyén áll jelenleg Tekia községének északi része a vámhivatallal.²⁾

Tehát a Dunának mindkét oldalán voltak megerősített római telepek. Megemlítendő az is, hogy a moesiai parton Taliata (Dolní-Milánovác) és Zanes (Kladova) között csak Tekiánál és Szípnél engedi meg a terep-alakulás nagyobb telep keletkezését.³⁾ Ép úgy áll a dolog a tulsó oldalon, a hol csak Orsovánál van alkalmas hely város alapítására.

Tsierna és Trans-Tsierna helyfekvésének meghatározása kérdésének megoldása elé az utóbbi időben váratlanul újabb nehézségek gördültek. Ugyanis Orsovától fölfelé közel 30 kmnyire a Duna jobbpartján, a Mala-Galubinye patak torkolatától keletre egy castellum állott, melynek sáncfalában DIERNA és DRP DIERNA bélyegű téglák találtak.⁴⁾ Valtrovics, a belgrádi muzeum igazgatója,⁵⁾ valamint Kalinka és Svoboda⁶⁾ ennek alapján Diernát, ill. Tsiernát Golubinyére helyezték. Azonban Orsovától kbl. 80 kmnyire lefelé a Duna partján Negotin szomszédságában egy 40—40 m. hosszú és széles castellum falában szintén DIERNA bélyegű téglákat leltek.⁷⁾ Kanitznak ezekre az a véleménye, hogy a rómaiak ezen téglákat Orsovából hozták az említett castellumok felépítésére.⁸⁾ És ez valószínű is.

Az Orsova melletti Cserna folyó neve, a romániai Cserneck város neve, valamint a Brassó melletti Zernest falu neve rokon hangzású a Dierna, ill. Tsierna helynévvel. Valamennyi a szláv ernára (feketére) vezethetők vissza. Hogy közülök melyik tartotta fenn a régi Tsierna nevét, ezt minden kétségen felül a Castorius-féle világmappa mutatja. Mint már említve volt, helységünk a szerbiai Taliatától kiindulva, a délmagyarországi Tibiscumig haladó útvonal mellett, még pedig a Dunától északra, feküdt; tehát Erdélyben Zernestnél nem lehetett. Az említett útrészlet a Duna jobbpartján keletre vonulva, a Dunát átlépi és a tulsó, balparton Tsiernát éri el, a honnan egyenesen a Cserna-Temes-völgyön keresztül a Temes-Bisztra összefolyásánál végződik. Ennek következtében kiesik a kombinációból a románországi Cserneck is, mely a Cserna torkolatától mintegy 25 kmnyire beletre fekszik és a hol különben az újabb felfedezések szerint

¹⁾ A szóban lévő falmaradványokat a nép egy zárda maradványának tekinti. Innen a helység neve is, mert „tekia“ a török nyelvben annyi mint „zárda.“

²⁾ Kanitz: Röm. Studien, 52.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Kanitz: Röm. Studien, 38.

⁵⁾ Starinar, V, 20.

⁶⁾ Arch.-ep. Mitth. aus Oesterr., XIII, 37.

⁷⁾ Kanitz: Röm. Studien, 51.

⁸⁾ U. o., 52.

Drobetae városa állott.¹⁾ Ebből kiválglik, hogy a Tsierna helynév a Cserna folyóra vonatkozik és hogy a Tsierna telep a Duna folyam balpartján, a Cserna mellett, tehát Orsova helyén létezett.

Nehezebb felelni arra a kérdésre, hogy hol feküdt Trans-Tsierna? Aschbach,²⁾ Boleszny³⁾ és követőik véleménye, hogy az Cserneczen, illetve Szörénytornyon feküdt volna, egyszerűen tarthatatlan. Mert oly nagy távolságra — mintegy 25 km. — és még hozzá hegységen túl egy „Trans“ jelzővel bíró helységet keresni nem lehet. A „Trans“ jelző folyóra vonatkozik és az avval jelzett helység közvetlen anyaközségének átellenében szokott lenni.

Azon nézetet ismét, melyet Torma Károly fejtett ki, hogy t. i. Tsierna a Duna jobbpartján Tekia helyén állott és Trans-Tsierna ennek átellenében a tulsó, balparton keletkezett, mert ezt a dolog természete így követeli, a rómaiak délfelől jöven, az anyaközség pedig csak a szerbiai parton lehetett; megezáfolja azon körülmény, hogy az orsovai telep maradványai sokkal terjedelmesebbek mint a tekiaiak, daczára annak, hogy a Duna jobbpartján, Moesiában, a római uradalom sokkal korábban kezdődött és sokkal későbbben végződött, mint a balparton, Daciában; tehát tartósabb és intenzivebb életnek kellett volna a tekiai telepen lenni, mint az orsovain. Ez is a mellett szól, hogy Tsierna Orsova helyén keresendő.

Végre jön azon vélemény, melyet legújabban Kanitz hirdet, hogy Trans-Tsierna Tekiának felel meg; tehát megfordított irányban voltak volna elhelyezve a telepek, a mint azt Torma vélte. E mellett a Not. dig. Imp. szólna, mely szerint, ha betűszerint vesszük az adatait, Trans-Tsierna tényleg a jobbparton, tehát Moesiában feküdt volna. Ám ehhez is még sok szó fér, és alighanem másképp áll a dolog. A rómaiak vidékünkön „Trans“-szal csak balparti helységet jelölhettek, tehát moesiai helység ezen jelzőt nem viselhette. A legnagyobb valószínűség ennél fogva a mellett bizonyít, hogy a IV. századbeli Not. dig. Imp.-ben előforduló mondat: „Praefecturae militum exploratorum Transdiernis,“ úgy értelmezendő, hogy a moesiai csapatoknak egy kémlő kirendeltsége a folyamontúli (azaz: trans) Tsiernán, Dacia területén, állomásozott, azaz azt megszállva tartotta. A trans jelző itt tehát az ősi Tsiernára vonatkozik és pedig úgy, hogy alatta „folyamon túli,“ és nem moesiai, vidék helysége értetendő. Hogy a rómaiak dunabalparti pontot tartottak megszállva, nem szokatlan. Hiszen Margum ellenerődje is, mely Temes-Kubin vidékén volt, még a IV. és V. században a rómaiak kezén volt;⁴⁾ és így a Notitia szerkesztőjének adata a régi Tsiernára vonatkozik. Hogy ennek következtében a tekiai római telep név nélkül marad, az nem

¹⁾ Kanitz: Röm. Studien-hez mellékelt térkép.

²⁾ Über Trajans stein. Donaubrücke, 12.

³⁾ Tört. és rég. Értesítő, VI (1880), 107.

⁴⁾ Milleker B.: Három római erőd az Al-Dunán; Arch. Értesítő, U. F., XXI, 30, 31.

nagy dolog. Van a Duna mindkét partján még sok római telep, melyeknek nevét nem mondhatjuk meg; úgy, hogy egygyel több vagy kevesebb a névtelen telepekből számba sem jön. A tekiai erőd különben épült a dák háborúk előtt és szerepelt ismét Dacia elvesztése után, és ezen két korszakban némi fontossággal is birhatott.

A rómaiak 101-ben szállták meg Tsiernát, midőn az első dák háború kezdetekor Trajánus császár második serege ezen tájon Tibiscum felé vonult. A helység akkor már létezett. Ezt bizonyítja a neve, mely nem a rómaiaktól, hanem melyet a rómaiak egyszerűen átvették; a rómaiak ugyanis csak az általuk alapított telepeknek adtak nevet, a már meglévő neveket megtartották. Helységünk neve: Dierna, Tierna, Tsierna és Zernensium alakban fordul elő. Valamennyiben a Cserna folyó neve hangzik vissza. A telep a folyótól kapta elnevezését. Ezen nézetten vannak: Schafarik,¹⁾ Mommsen,²⁾ Hunfalvy,³⁾ Gooss,⁴⁾ Spruner-Menke,⁵⁾ Jiriček,⁶⁾ Pesty,⁷⁾ Vass,⁸⁾ Szombathy⁹⁾ és Ortway.¹⁰⁾

Maga a név némelyek szerint dák név. A régi dák nyelvmaradványok között találjuk ugyanis a „prodiorna“ szót, mely annyi mint „fekete“. ¹¹⁾ De a rumun nyelvben is zîrna = ebszőlő, németül Nachtschatten, a mely minden nyelvben egyformán „fekete“ jelzővel bir. Azonban leginkább hozatott összehasonlításba a „Tsierna“ helynév a tőszóra nézve a szláv črn, crna = „fekete“ szóval. Ezen szláv eredet mellett nyilatkoztak Schafarik és Jiriček.¹²⁾ De Jung Gyula az Engadinban (Svaiczbán) lévő „Zernetz“-re hivatkozva, melynek hasonló tője és képzője van, daczára annak, hogy ott szlávok soha sem laktak, hajlandó jogosultságot adni azon kísérleteknek is, hogy megfajtásához más nyelvkulcsesal is hozzáférjenek.¹³⁾ Erre Pesty éppen azért, mert Daciában és Pannoniában valóban szlávok laktak és nemcsak a Tsierna, hanem más inscriptionalis geographiai nevek e vidékről szintén szláv eredetre mutatnak, Schafarik magyarázatát magáévá teszi.¹⁴⁾ Réthy László is azon nézetten van, hogy a Tsierna és Bersovia¹⁵⁾ hely és

¹⁾ Slavische Alterthümer, I, 506.

²⁾ C. I. L., III, I, 248.

³⁾ Ethnographie, 55 és 388^{oo}).

⁴⁾ Studien, 31.

⁵⁾ Atlas Antiquus: Pannonia-Illiricum című tábla.

⁶⁾ Gesch. d. Bulgaren, 74.

⁷⁾ Szörény, II, 389.

⁸⁾ Erdély a rómaiak alatt, 96.

⁹⁾ Dacia meghódítása, 28.

¹⁰⁾ Magyarország régi vízrajza, II, 267.

¹¹⁾ V. ö. Borovszky: A dákok, 12 és 25.

¹²⁾ U. o., 12. Hasdeu után.

¹³⁾ Römer und Romanen in den Donauländern, 263.

¹⁴⁾ Szörény, II, 391.

¹⁵⁾ Római telep Zsidovin helyén a Berzava folyó mellett.

folyónak csak a szláv nyelvekből magyarázhatók meg, mert az egyik „feketét“, a másik „sebeset“ jelent minden szláv nyelvjárásban.¹⁾ Ezt úgy magyarázzák, hogy akkor a déloroszországi szlávok már előrehatoltak a Fekete Tengerig, sőt egyes szláv rajok egészen Orsovaig, a Dunáig értek.²⁾ Az orsovai vidék autochton lakossága, mely a folyónak a nevet adta, tehát a szláv volt, mely a rómaiak uralma alatt zavartalanul tovább létezett, a mint azt a Daciában a római korszakban konstatált Jupiter Cernenus kultusa is bizonyítja.³⁾

Tsierna az őskor homályában keletkezett. A hely, mely egy nemzetközi kereskedelmi út mellett feküdt, már a legrégibb korban letelepedésre alkalmasnak mutatkozott az embernek. Őskori leletek az őskori embernek itttartózkodását bizonyítják is.⁴⁾ A Tsierna nevű telep azonban a szlávoknak az alsó Duna mentén való feltűnésével hozandó összeköttetésbe. Van ugyan író, a ki a dákokat szlávoknak tekinti és azt beszéli, hogy Nagy-Sándor korában Sarmiz dák király uralkodása alatt több nagyobb dák város keletkezett, e. k. Tsierna is,⁵⁾ de ezen állításnak elfogadható alapja nincsen. A dákok nem voltak szláv, hanem thrák nép,⁶⁾ és a szlávok csak az I. században Kr. u. tűnnek fel a Duna mentén és ekkor keletkezett a Tsierna nevű helység is, melyet a rómaiak az első dák háború után újra alapították, ill. betelepítették. Mert a rómaiak Daciának főleg délnyugati részét birodalmuk minden részéből hozott néppel telepítették be, a már meglévő helységeket ismét helyreállítván.

Tsierna a rómaiak alatt gyorsan felvirágzott. Valószínűleg 102-ben épült az erőd, mely mellett terjedelmes telep keletkezett, a mint ezt a maradványok igazolják. Az erőd, a mint már említve volt, a mai dunagőzhajózási ügynökség épülete helyén állott, a ma már eltűnt Gradiska patak balpartján. Környékén több helyt alapfalakat leltek. Azt is állítják, hogy 1850—1851-ben egy templom alapfalait is ásták ki. A castellumtól nyugatra a Taraska-féle háztelken téglákat és egyéb artefactákat leltek. A m. kir. honvéd-laktanya helyén volt a temető; itt az első lelet 1840-ben fordult elő. A castellumtól északra, 1859-ben a plébániakertje alatt nyilván egy mithraeum maradványait hozták napfényre, mert ott fal- és oszloprészleteket és egy Mithras-lapot leltek. A plébánia udvarában és kertjében mindenütt alapfalakra bukkantak. Sőt a Csernához közel a mostani sörgyár telkén is vannak alapfalak.⁷⁾

¹⁾ Az orsz. rég. és embert. társulat évkönyve 1879—1885-re, 146.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország régiséglelei, I, 81.

⁵⁾ Dr. Cserni Béla az Alsó-Fehérvmi monographiában, II—1, 119.

⁶⁾ Borovszky: A dákok, 14.

⁷⁾ Az orsovai római leletek részletes leírását l. Milleker: Dél-Magyarország régiséglelei, II, 51—53.

Tsierna felvirágoztatására a hely stratégiai, de még inkább kereskedelmi fontossága adta az alapot. Az erőd, mely a római erődítési rendszer értelmében a Tekia helyén állott erőddel viszonyosságban volt, dominálta a Dunát és védte a Cserna-völgy torkolatát, egyszóval uralta az egész vidéket. Őrségéről a bélyeges téglák tanúskodnak. Így letek 1850—1851-ben a castellum északi és nyugati oldalán téglákat a XIII. legió bélyegével. Ezen legió szerepelt a dák hadjáratban és több mint bizonyos, hogy ennek katonái építették az erődöt. Azután letek itt az első britanniai cohors bélyegét, az előbbi legiónak segédcapataát is.¹⁾

Kereskedelmi fontossága abból állott, hogy egy olyan út mellett terült el, mely két tartományt, Daciát és Moesiát kötötte össze.

Nem kisebb ember, mint maga Dacia meghódítója, Trajanus császár, emelte Tsiernát coloniai rangra, megadva neki a *ius Italicumot*,²⁾ mely szerint lakosai a fej- és földadótól mentesek voltak, azonkívül képesítve voltak az összes birodalmi hivatalokra. Az itáljogi városoknak önkormányzata a római coloniákénál egyben-másban teljesebb autonómiaja.³⁾ Daciában összesen öt ilyen itáljogi colonia létezett: Colonia Zernensium (Orsova), Sarmizegethusa (Várhely), Napocca (Kolozsvár), Apulam (Gyulafehérvár) és Potaissa (Torda). Ezek között csak kettő van, melyeket Trajanus császár a gyarmatosok megtelepítésével egyidejűleg mint coloniákat szervezett: az egyik Sarmizegethusa, a másik Tsierna. Az utóbbiról egyetlen forrás, a Caracalla idejében (211—217) élt jogász, Ulpianus emlékezik, mint oly coloniáról, melyet Trajanus deductióval alapított.

Hogy Tsierna fontos határváros volt, igazolja azon körülmény is, hogy itt Antoninus Pius császár idejében vámhivatal létezett. Ezt hirdeti egy Herkulesfürdőn 1736-ban talált feliratos kő, melyet Valerius Maximus, Felix Rufinus, a stat. Tsiernensus hivatalnoka, állított fel Herkules tiszteletére.⁴⁾ V. M. Felix Rufinus különben Saturninus veje, mely utóbbi a colonia Zernensium decuriója is volt.⁵⁾

Az orsovai statio a szerb és bánági területek közti forgalomban jelentékeny szerepet játszhatott. Ezen vámhivatal első sorban vízi vectigal és portorium szedéssel foglalkozott, mely vizivámost a Dunán minden bizonynyal a nagyobb mérvben szállított árukért kellett fizetni s ekkép Tsierna kikötő is volt.

150 évig tartott a római uralom Daciában, midőn Gallienus császár alatt (253—260) a góthok a rómaiakat a tartomány kiűritésére kényszerít-

¹⁾ A bélyegek: LEG XIII GEM és COH I BR ∞. V. ö. Böhm L.: Alterthümer l. d. Donau; S.-A. aus Arch.-ep. Mitth. aus Oesterr., 1880, 7.

²⁾ Ulpianus, Dig. 50, 15, 1, 8, 9.

³⁾ Király P.: Dacia, II, 81.

⁴⁾ Mommsen: C. I. L., III, 1568. sz.

⁵⁾ Griselini: Gesch. d. tem. Banats, I, 273. Mommsen ezen utóbbi feliratot nem közli.

tették. A közeli Mehadián találtatott e vidéken a legifjabb feliratos kő; ez 252—260-ból való. Egy herculesfürdői gyűjteléses éremlelet pedig Alexander Severussal végződik.¹⁾ Csak Daciának némely balparti pontjait tartották még megszállva a rómaiak, hogy a Dunavonalat jobban megvédhessék.²⁾

Aurelianus 271-ben formailag is lemondott a dunabalparti, daciai területről, a Duna jobbpartján, a Morava folyótól keletre elterülő vidéket Dacia ripensisnek, parti Daciának, nevezvén, a régi daciai tartomány emlékére.

Hogy a rómaiakra fontos Tsierna később is volt azok kezén, mutatja azon körülmény, hogy Orsován nem csak sok római régiséget a IV. századból lelnek, hanem az is, hogy a IV. századból eredő Notitia dignitatum Imperii szerint a moesia, ill. dacia-ripensis hadsapatoknak egy gyalogosztályból álló kémlő kirendeltsége tartotta megszállva a dunabalparti Tsiernát, vagy a mint azt most dunántúli fekvése következtében hívják, Trant-Tsiernát. Azután nem szólnak többé a források helységünkről. Csak a honfoglaláskor tűnik fel ismét a neve, hogy azután ismét tekintélyre emelkedjék a magyar középkorban.

* * *

A gőzhajótársaság ügynöksége, mely a Dunának északkeletre húzódó partján áll, mint tudjuk, a castellum helyén épült; tőle nyugatra volt a „Gradiska“ nevű árok, mely a Dunába szakadt; keletre pedig, a „Szkela“ helyén, volt egy temetkezőhely, mert itt egyebek közt 1895-ben is sírokat leltek. Az ügynökség mögött az 1895—6-ban épült Schäfer Mihály-féle Széchenyi-út 309. szám alatti ház építtetése alkalmával egy római ház alapfalaira és ezek közt sok maradványra akadtak. A sok lelettárgyból a mostani ház udvarában egy teljes korinthusi oszlop talapzattal és két részből álló szárral és tövel hangulatosan van felállítva. Érem vagy 50 drb. találtatott, még pedig a Kr. e. első század közepétől a negyedik közepéig terjedő időközből. Az érmekhez hasonlóan a többi artefacták is egészen a népvándorlás második századáig terjednek.

1899 végén Pongrácz Imre, ny. m. k. honvédőrnagy, és régiséggyűjtő Orsován, Majláth Béla közvetítésével az ott talált dolgok legnagyobb részét, melyeket ő gyűjtött, a budapesti m. nemzeti muzeum régiségtárának engedte át, melynek osztályigazgatóságának szíves engedelmével az alábbiakban azoknak leírását közölhetem.³⁾

a) Bronzból: 1—3. Nyitott végű karpereczek, vékony síma felületű húzalból hajlítva. — 4—6. Hasonló karperecztöredékek. — 7. Nyitott végű karperecz, kerekded húzalból, végén arányosan vastagodnak s vésott vonalak

¹⁾ Gooss: Studien, 72, 73.

²⁾ U. o., 75.

³⁾ A M. N. Muzeum szerzeménynaplója, 1899, decz. 20, 108. szám, 1—77. alszám. — A fenti számok a muzeumi alszámok.

díszítik. — 8. Vékony bronzsodronyból hajlított karperecz töredéke, végei egymás köré vannak csavarva.

9. Népvándorláskori övesat, öntött bronzlemez, mely 4 szögeessel volt odaerősítve. Csúcsba futó két szélén egy-egy oroszlan kúszik fel, melyeknek teste stilizált delphinben végződik. Az ötoldalú lemez felületét a fafaragó stílusra emlékeztető díszítmények (v. ö. Rég. kkor. CXXVIII.), pontsoroktól szegélyezett levélkeretben szalagfonadék, borítják. Hosszoldalán hüvelyféle tokkal van ellátva. — 10. Bronzpánt övről 4 szöggel, keskeny lemez, közepén köralakban van kivágva, két vége felé széjjel mennek, gyöngysoros keretben bemélyített levelek díszítik felületét. Hossza 6·5 cm.

11. Római bronzcsat. Az erősen lapított karika széles, négyszögű lemezzel van ellátva, melyet központtal ellátott körök díszítenek, nyelvének feje állatfejes. — 12. Római díszítő lemez bronzból, hosszúkás négyszögű, két végén 2—2 félhold van kivágva, köztük hosszában két hornyolat fut. — 13. Római fibula, tüje bekunkorodó végű karikához volt erősítve s $\perp$ alakú bevágásban mozgott. (Hasonló Fövenyben [Fehérvmben] is találatott.)

14. Két szögeessel megerősíthető, áttört bronz díszítmény. — 15. Füllel ellátott bronzcsüngő, két lapú, féltojásalakú, hátlapja át van törve, esonka előlapját körök díszítik. — 16. Bronzfogantyú, ovális alakú, behajtott végei vízszintes vaspálczikák körül forogtak.

17. Bronztű, esztergályozott feje van, vonaldíszítéssel. — 18. Bronzfűzőtű. — 19. Egyik vége felé mindinkább vékonyodó bronztok pléhből összehajlítva, tüben végződő esúcsa vissza van hajtva. — 20. Négyélű húzalnak hegyben végződő darabja.

21. Szívalakú csüngőlemez. — 22. Ovális levéalakú csüngőlemez. — 23. Félholdalakú bronzcsüngő. — 24. Kerek bronzlemez, körkörös díszítéssel, közepe táján átfúrva. — 25. Sima, ovális alakú bronzlemez.

26. Bronzhorog, szúróval, melynek vége letörött. — 27. Bronzfibula tű nélkül. — 28. Csüngő, mely füllel ellátott bronzkúpból áll. — 29. Apró, trapezalakú bronzlapocska.

b) Csontból: 30. Csonttű, fejét vésett vonalak díszítik. — 31. Csontkanál, nyele hegyben végződik, töve táján köröcskék díszítik, kerek feje esonka. — 66. Csontgyűrű.

c) Üvegből: 32—34. Színes üveg karperecz-töredékek. — 36. Világoskék, gerezdes felületű üvegyöngy. — 69—73. Római üvegtöredékek.

d) Agyagból: 35. Agyaggyöngy. — 37. Római agyagkorsó, felülete világoszöld mázzal van bevonva, szája és mindkét füle letörött. — 38. Ugyanaz, sárgászöld mázú két füle hiányzik, nemkülönben hasának egy darabja. — 39. Ugyanaz, máza világos vörösszínű, egy füle van, szája körül és hasa megsérült. — 40. Kétfülű agyagedény szájrésze. — 41. Agyagedény tág nyakrésze egy fülmaradvánnyal. — 42. Hasas, keskeny szájú bögre, fül nélkül. — 43. Agyagfödő, szélén sérült. — 44. Agyagcsésze, belül zöld mázas. — 45—46. Graphitos agyagedény-

töredékek. — 47. Agyagtál szájrésze, kihajló peremmel. — 48. Agyag-edény darabja hullámvonalas díszszel. — 49—50. Terrasigillata töredék domborképpel. — 51—52. Síma terrasigillata csészedarabok. — 53. Terrasigillata csészének talpa. — 54—59. Durvább, konyhaedények talprészei. — 60. Öblözs edény csőalakú nyaka. — 62. Agyagméc, fenékén ARMENI bélyeg olvasható.¹⁾ — 63—65. Agyagmécsesek, fogantyúval, rózsaszerű díszítéssel az olajöntő nyílás körül.

61. Nyolcszögű téglamozaik. — 74. Téglá ARDIANA bélyeggel. — 75—77. Bipedalis téglák, egy törött, kettőn ujjnyomok.

e) Köből: 67. Kögolyó. — 68. Kettős kögolyó.

Ezekon kívül maradt még Pongrácz kezei közt egy agyagmécse OPTATI bélyeggel, egy bronz kettős gomboeska és több hatszögű mosaik-téglácska.

1898. aug. 1-én a m. nemz. muzeum Orsova vidékéről Theodor W. György útján őskori dolgokon kívül még néhány római kori vasrégiséget is szerzett. Ezek a következők: 1. Nyílcsúcs, hosszú tuskével és lapos levélidomú pengével. Hossza 0.087 m. — 2. Lándzsavég, csónka tokkal és háromszögű pengével. A penge hossza 0.16 m. — 3. Ugyanaz. Tokja szintén csónka, de nagyobb darab van belőle. Hossza 0.16 m. — 4. Ugyanaz, lapos levélidomú pengével. Hossza 0.15 m. — 5. Fejsze. Hosszu négyélű pengével. A nyéllyuk részben be van tömve. Hossza 0.26 m.²⁾

1900 elején láttam Pancsován Weifert Ignác gyűjteményében Gratianusnak egy nagy arany medaillonját, melyet az Orsováról szerzett.

1902 nyarán a m. k. áll. polgári fiúiskola udvarát leásatván, ott egy kis bronz szobrot leltek, mely Herkulest ábrázolja, a mint karjaiban egy ifjút tart. A m. nemz. muzeumba küldetett be.³⁾

Ugyanazon évi júliusban Rohrer Istvánnak háztelkén, mely a Dunasor és a Baross-utca sarkán van, építkezés való alapásás közben, kemény falazatra bukkantak, mely a téglák alakja és nagysága után ítélve, római volt. Egy téglán DIERNA bélyeg volt; ez utóbbi az áll. polgári iskola birtokába került.⁴⁾

Ezen leletek hangosan hirdetik, hogy Orsován tekintélyes római telep virágzott.

¹⁾ 1901. nyarán láttam Temes-Kubinban egy hasonló bélyegű méceset, mely a közeli szerbparti Dubroviczáról való volt.

²⁾ A m. nemz. muzeum szerzemény-naplója, 1898. aug. 1., 83. tétel, 4., 6., 7., 8. és 9. szám.

³⁾ Pester Lloyd, 1902, 175. estiszám.

⁴⁾ Theodor W. György úr szíves közlése.

A felső-moesiai limes kialakulásának története az Al-Dunánál.

Az Al-Duna hajdankorára vonatkozó ismereteinket az utolsó negyedszázad alatt nagy részben épen a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat körében legkivált pedig Ormós Zsigmond,¹⁾ az első elnök, Ortvy Tivadar²⁾, Böhm Lenárt³⁾, Bolesny Antal⁴⁾, Millecker Bódog⁵⁾, példajuktól szintén ide vonzott Torma Károly⁶⁾, fáradozásai hatalmas arányokban bővítették. Kíválóan sokat köszönhetünk azonban a Vaskapú szabályozás kedvező alkalmainak, melyek segítségével épen a legnehezebben bejárható zuhatagok vonalairól napfényre hozott feliratos sziklatáblák Dacia és Moesia határszéli villongásaira is új világot derítnek s történetírásunk szemhatárát néhány évtizeddel előbbre segíték.

Kíváló szerencsének tartom, hogy a Gondviselés nekem is részt jut-

¹⁾ Ormós Zsigmond, Kirándulás Viminatium és Margum romjaihoz. „Történelmi és Régészeti Értesítő“ a „Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye“, IV. 1878. évf. 101. 8. lap. U. o. Római telep Zsidovinban s az ott talált római érmek. „Archeologiai Értesítő“, 1870. III. évf. 262. A zsidovini római telep (Berzovia) „Arch. Értesítő“, VII. 1870. évf., 319–320. lap. Régészeti Közlemények, Berzovia, Archaeologiai Közlemények VIII. évf. 1871, 145–153. stb.

²⁾ Ortvy Tivadar, Dacia és Moesia területén „Archaeol. Értesítő“ 1875. IX. évf. 225–233, 257–270, 292–306. lapján. U. o. Tibiscum helyfekvése, Archaeologiai Közlemények 1876. X. évf. 1–48. l. U. o. Margum és Centra Margum (Castra Augusto Flavianenia vagy Constantia) helyekvése, Magyar Tud. Akademia 1876. Értekezések a történettudományok köréből. VI. 1. sz.

³⁾ L. Böhm, Alterthümer längst der Donau von Pancsova bis Orsova. Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich IV. 1880. 174–184.

⁴⁾ Bolesny Antal, „Történelmi és Régészeti Társulati Értesítő“, Temesvár, főleg X. évf.

⁵⁾ Millecker Bódog, „Vesecz város története“, kiadta Vesecz szab. kir. város. „Délmagyarország a rómaiak alatt.“ 1892. Új folytatás 1901.

⁶⁾ Torma Károly, Zusehriften aus Dacia, Moesia superior und Pannonia superior. Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich. Herausgegeben von C. Benndorf und O. Herschfeld. Shg. VI. 1882. 99–145. lapján.

tatott ebben a nem csekély jelentőségű munkában, s hogy a zuhatagok sorozatát színről-színre szemlélhetve, a szomszédos területek átvizsgálására a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat előékenységetől s oda lenn lakozó barátaim buzdításától kedvet kapva, most már teljes egészében összefoglalhatom Belgrádtól le Turn-Severinig vagyis a Vaskapúig a múzeumi és irodalmi adatok szépen szaporodó tömegét s azokból apránként, Dacia és Moesia első érintkezéseinek nem épen barátságos mozanatait hüvelyezhetem ki apránként. Ez alkalommal a rómaiak felvonulását s a moesiaei limesvonalnak az illyricumihoz való viszonyait óhajtom tüzetesebben az aldunai sziklafeliratok segítségével kifejtetni.

Hogy azonban ezt könnyebben megérthessük, lássuk először nagy vonásokban: mikor jutottak a rómaiak a Duna mellékéig? s minő körülmények tették szükségessé, hogy e nagy részben maig hozzáférhetetlen szirtfalak közt akkora erőfeszítésbe került táborhelyeiket s ezekkel a moesiaei limes sziklaútját megépítsék?

I. A rómaiak fokozatos előnyomulása az Al-Dunáig.

A rómaiak balkánvidéki terjeszkedése váratlan akadályra talált a délkeleti felföld és az Al-Duna közt elhatalmasodott dákok ellenkezésén és harcziasságán. Boiribesta dák király roppant távolságra éreztetni tudá fegyvere erejét s míg egyfelől a boiok királyának, Kritazirosnak a Inn- és Cseh-erdő közti országát képes vala elpusztítani, túlfelől le a tengerparton Apolloniáig¹⁾ (Avola) s a pontusmelléki görög városokig terjeszté portyázásait. A római köztársaság tekintélye követelé tehát, hogy a dákok ne folytathassák tovább mind félelmesebbé váló kalandozásaikat s a polgárháború befejezése után Julius Caesar Illyricum tengerparti dalmatáit lecsendesítvén, Vatiniust három legionyi gyalogsággal s felesszámú lovas-sággal mozgósította is a dákok ellen.

Csakhogy a nagyszabású haditerv kivitelét is megihusítá Kr. e. 44, márczius idusán Brutus tördőfése s a halál hírére felbátorodott illyrekk kelle Vatiniusnak viaskodnia oly annyira, hogy öt cohorsa hullott el a lázadók fegyvereitől s maradék hadával alig bírt Epidamusba elvergődni.

A triumvirek osztályán 40-ben Octavianusnak jutván Illyricum, a rabszolgázadás után a lázongó pannonok leigázására indult Kr. u. 35-ben. Az Albia hegység (Kis- és Nagy-Kapella) déli szirtjei közt aránylag könnyen bánt el az apró törzsekkel; de a japudok makaes ellenállást fejtettek ki s fő erősségüket: Metullumot hősies elszánt-sággal védelmezték. A véres ostrom után a környék önkényt meghajolt a rómaiak előtt; de Octavianus nem tért vissza addig, míg a Kulpa torkolatánál Segesta várát vagyis Sisciát is hatalmába nem kerítette,

---

¹⁾ Strabo, 5, 1, 6, 7, 3, 11, 7, 5, 3.

mert nyíltan bevallott célja szerint ott a dákok ellen állandó fegyvertárt akart szervezni.¹⁾ Ezzel meg vala téve az első elhatározó lépés Dacia ellen s Rómába visszatérve 25 cohorsot hagyott háta mögött biztosítékul. A következmények igazolják is ennek szükségességét, mert a csak színleg meghunyászkodott pannonok népe Octavianus távollétében rávetette magát a minden lehetőség szerint a Száva mentén elosztott helyőrségre. A rómaiak ébersége megghiúsítja ugyan a lázadást s Octavianus már csak a béke kötésére érkezhetett el 34-ben.

Most már a dákokra kerül vala a sor; de Octavianusnak elébb Antoniuussal kellett leszámolni. Ebben a viszályban a dákok és rokonaik a bastarnok Antoniushoz pártolva, Macedoniáig terjeszték portyázásaikat. Az actiumi diadal után (Kr. e. 31-ben) tehát Octavianus is észak felé érezteté erejét s Marcus Crassust a Haemuson át a mysiek földjére indítva, nehéz harezok után Sardica²⁾ (Sofia) elbukásával Moesia hűbéres viszonyba lép s a „praefectus civitatum Moesiae et Triballiae“ főhatósága alatt egyes belföldi fejedelmek, meg később a nagy pannondalmata néplázadás idején is a szövetségesek közt szerepelnek. Octavianus ilyenformán Kr. e. 28-ban a pannonok, dalmaták, japudok és Egyptom felett diadalmenetét megtartva,³⁾ Illyricum és Macedonia a senatusi tartományok közé kerülnek.

De a leigázottak nem tudtak új helyzetükbe egykönnyen beletörődni s már K. e. 16-ban ismét fegyverzaj hangzik fel a mai Bosnia-Hercegovina mézszsirtjei között szabadságukért rajongó pannonoknál s mert a novicumiai is szövetkeztek a rómaiak ellen, Octavianus Noricum⁴⁾ ellen fordul s azt is elfoglalja.

A pannonok még sem csüggednek s újabb lázadással próbáltak szabadulni a gyűlöletes igától, úgy, hogy 13-ban vejét Agrippát kénytelen Octavianus odaküldeni. Agrippa félelmes híre nem is téveszté el hatását; pillanatnyi nyugalom köszönt be s Agrippa ismét visszautazhatik. Alig értesülnek azonban Kr. e. 12. márcziusában bekövetkezett váratlan haláláról, megmozdul ismét Illyricum s csakis a Frusca Gora (Mous Alma) skordiskjainak kitartó hűsége segítette ki a szorongatott helyőrséget. Tiberius könyörtelen bosszút vett a lázadókon, a fegyverfogható ifjúságot rabszolgácul elhurezoltatja, besoroztatja, csak-hogy lehetetlenné teghesse a további mozgalmakat. A senatus is annyira bízott a győzelem teljességében, hogy Tiberiust diadalmenettel akarta jutalmazni. Octavianus azonban nem látta eljötnie erre az időt s elégnék nyilvánítá a jelvények átadását⁵⁾ is. S a következmények szerint

¹⁾ Appianus Illyricum II. 23; V., 8. és Strabo 7, 5, 11.

²⁾ Dio Cassio 51, 23.

³⁾ Dio Cassio 51, 21.

⁴⁾ Dio Cassio 51, 20.

⁵⁾ Dio Cassio 54, 31.

neki vala igaza, mert alig távozik Tiberius Galliába, a pannonok (K. e. 11.) szövetkeznek a tengerparti dalmatákkal s váratlanul lángba borítják egész Illyricumot. Octavianus a veszedelem színhelyére siet s Tiberiust is hamarabb visszarendeli, mintsem azt az elkeseredett pannondalmátok remélhették. A mozgalom oly ügyesen vala előkészítve, hogy a nagy távolság daczára a dákok is hűségesen meghozák segítségüket s Kr. e. 11-ről 10-re átmenőleg a csonttá fagyott Dunát hídul használva, Sirmium irányában ők is megrohanták a mindenfelől szorongatott legiókat. Azonban, mint Octavianus emléktáblája dicsekedve hirdeti, a merész vállalkozást meghiúsítá Tiberius ébersége s a dák támadókat szét-szórva, még a Dunán is átkergette, sőt a Monumentum Aveyranum büszke feljegyzése szerint a római birodalom előtti hódolásra kényszeríté őket.¹⁾ A nagy véráldozattal kivívt diadal betetőzéseül Illyricumot navari provinciaként legati Augusti pro praetore²⁾ paranesnoksága alá helyezik s mint „Monumentum Ancyranumban³⁾ tetszelegve hirdeti Augustus, a pannonoknak addig a római hadsereg előtt ismeretlen törzseit legyőzve, határait egész a Dunáig eléltolják.“ Pannonorum gentes (qua[s] [a]nte me principem populi Romani exercitus nunquam ad[i]t devictus per Ti-[Ne]-ronem qui tum erat previguus et legatus meus imperio populi Romani s[ub]ie[ci] protulique fenes Illyrici ad ripam fluminis Dan[u]i.

Akármennyire kiérezzen is az öndicsékvés túlzása ezekből a sorokból, két vonatkozása mégis komoly tanuságot rejt történetírásunkra nézve. A római had előtt addig ismeretlen pannontörzseket csakis a Dunántúlról érthették, a kik úgy látszik tömegesen siettek vérrokonaik igazságos küzdelmének támogatására, de vereséget szenvedve szövetséges viszonyba kerültek a rómaiakkal. A rómaiak egyelőre beérik főtényük érvényesítésével s nem használják fel a kínálkozó alkalmat a Dunántúl bekebelezésére is. Errefelé tehát a Száva marad továbbra is a határvonal, a Drávaig ekkor sem hatolnak elé határváraikkal.

Es ennek daczára részben legalább szószerinti valóságnak vehetjük a Monumentum Aneyranum ama passusát, mely szerint Illyricum határát a Dunáig tolták elé, habár Mommsen⁴⁾ a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetében Alsó-Pannoniáról szóló fejezetében nem hajlandó súlyt helyezni erre a szerintem nagyon is figyelmet érdemlő passusra. Fröhlich Robert Acu-

¹⁾ Corp. Inscript. Latin III. pars posterior. Monum Aveyo C. 30. Citr[a] quod [D]a[cor]u[m] [tr]an[s]gressus exereitus meis a[u]spi[ci]s victus profligatusque [est, et] pos[tea] tran[s] Dan[u]vium ductus ex[ercitus] me[u]s Da[cor]um gentes im[perio] populi Romani perferre coegit].

²⁾ Dio Cassio 54, 34.

³⁾ Corpus Inscript. Latin III. pars posterior. p. 796. c. 30.

⁴⁾ Corp. Inscr. Latin. III. p. 415. De provinciae Pannoniae inferiores constitutione divisionibusque et de eius legione.

mincun helyfekvéséről¹⁾ szóló igen értékes dolgozatában, miután sem felirati, sem más adalék ezen limesvonal korábbi keletkezéséről nem került idáig elő, szintén azt vitatja: hogy a dunai határvonalat még ekkor nem léptették életbe s azt jóval később, mikor a legio II. Adiutrix Aquincumba helyezkedett, tehát K. u. első század végén építhették meg. Ha azonban jól szemügyre vesszük a Duna ama szakaszát, a Zimonytól Péterváradig, vagyis a Frusca Gora lábáig ellapult partvidékkel, megtalálhatjuk azt a természetes kapút, honnan a szarmata-dák betörések minden akadály nélkül sújthatták nemcsak a rómaiakkal szövetséges s azok mellett a legválságosabb körülmények közt kitartó skordiskokat, de a történekből láthatólag Sirmiumot, az illyricum limes hadiraktárát is nagyobb nehézség nélkül elérhették. Péterváradtól, hol a rómaiak Cusumát ismerjük le Zimonyig, tehát az illyricumi védelem érdekében ezt a Dunaszakaszt, tovább is védtelenül hagyni valóban nem lehetett, hisz a nélkül a felső Szávavonal sem lehetett biztonságban! Hisz már Fröhlich szerencsésen meg is találta az általam feltételezett határerősség egyikét: Acumincumot, nem ugyan Szalánkemennél, a hol a török vár után indulva kereste; hanem valamivel alább Szurduknál, hol a Frusca Gorából délre lankadólag elterülő lösz fennsík, az ú. n. Oduseva 112 m. törpül s a Duna felé meredeken megszakadó 40—100 m. partszegélyt a dákok akadálytalanul megközelíthették. Néhány kilométerrel alább Új-Banovecznél 82 m. sülyed a felület s azért is helyesen választá ki a rómaiak sasszeme ide a második táborhelyet. De egyik sem olyan terjedelmű, hogy egy cohorsnál többet befogadhatott volna s csak Új-Banoveczhez feltételez Fröhlich az 5—600 méternyi oldalméret alapján ezeres cohorsot.

Új-Banoveczen háromféle téglabélyeg is mutatkozott, ú. m.: 1. Coh(ors) p(runo) T(hracum), 2. C(o)h(ors) I. T(hracum) C(ivium) R(omanorum) és 3. Coh(ors) p(runo) T(hracum) G(ermanica); mindenike sokkal későbbi időkben fordulhatott itt meg a most szóban forgó határrendezés után. Így az első Kr. u. 74-ig Felső-Germániában (Diploma IX.), 86-ban Judaeában (Diploma XV.) szolgált s csak 145, 160 körül jutott Pannonia superiorba (Diploma XLII és XLIII) A 2-ik 82-ben, 90 és 116-ban (Dipl XLVIII., LXXIX., XXVII.) szolgált 110-ben résztvett a hadiút építésében Potaissa (Torda) Napoea (Kolozsvár) közt (Diplm. XXV.), 138 és 154-ben Pannonia superiorban állomásozott (Dipl. XXXVI. és XXXIX.) A 3-ik 167-ben (Dipl. XL.) és 235—238 közt Alsó-Pannoniában szolgált (C. 1. L. III. 20) és pedig utóbb a III. században szolgálhatott Pusztá Barison, hol szabálytalan bélyegen a hanyatlás korára utalnak. A szurduki tábor két

¹⁾ Fröhlich Robert: Acumineum vidéke és a régi pannoniái limes. Első közlemény „Archaeologiai Értesítő” 1892. 34—44. Második közlemény u. o. 115—128. lapjain.

felirata szintén Pannonia teljes meghódítási korára utal. De ha nem akadt is idáig felirati bizonyítékunk, a szóban forgó határrendezés idejéből az meg nem zárhatja ki azt a helyi viszonyok megfigyelésére alapított nézetünket; hogy a mint már Zippel¹⁾ is sejteti, Tiberius a nagy pannonlázadás leverése után a Dunán tényleg elényomult. Hisz az alább bemutatandó moesia i limesről sem sokat tudhatánk az általam megállapított hármas gospodini sziklafelirat kiderítése előtt s ezen feliratok által képviselt időhatáron túl szintén mélységes hallgatásba merül évtizedekre szólólag az ekkoráig rendelkezésünkre jutó felirat-készlet, úgy hogy újabb szerencsés felfedezésektől kell remélnünk a további fejlemények felderítését ott is; de azért az aldunai határvonalnak Tiberius által történt rendezése többé kérdés tárgyát nem képezheti.

Hogy is hagyhatták volna figyelmen kívül főleg a dákok kijózanító betörései után ezt a támadásra késztető nyílást Zimonytól fel Péterváradig, illetőleg a Drávafokig, mikor ott, de különösen Zimony—Pétervárad között a Duna folyásán kívül más természetes akadály nincs, sőt az is hídul kínálkozott a téli hideg hónapokban? Hisz az ott lakozott skordiskok biztonsága is megkövetelte mindjárt Octavianus idejében ezt a védővonalat. S mert a Dunának épen ez az ívhajlása fogta körül a skordiskok otthonát északról és keletről s mert, a mint tudjuk, amúgy sem képez edzett, jó gyalog- vagy lovasnépre megmászhatatlan akadályt a Frusca Gorának átlag 600 méterre becsülhető s legtöbb irányban lankásan végződő gerince, sőt a mint látni fogjuk, a lázadó pannonok ott védhették magukat épen legerélyesebben: mindezeknél fogva ennek a Dunaszakasznak megerősítése az első térfoglalásnál mellőzhetetlen vala, már az okból is, mivel Dacia felé valóságos útmutatót szolgáltat a Tisza torkolatától felfelé a Maros dobra-facseti bejárójához a Béga vize. Sőt a valamivel lennebb, Zimony—Panesova közt betorkolló Temes is természetes útmutató fel Karán-Sebesig Dacia másik kapujához s a királyi várlakhoz, Sarmizegetusához szolgáló Vaskapú felé vagy onnan kifelé. Ezt a két daciai folyót tehát figyelembe kelle venni az illyricumi határ előbbrevitelénél s már ezért is indokolt vala a Duna pétervárad—zimonyi szakaszának az illyricumi limesbe olvasztása. Mert hol jöhettek hamarabb a pannonok segítségére a dákok, ha nem a Béga és Temes eme vonalán? hol törhettek át a Duna jegen hamarabb? s hol űzhette őket a Monumentum Aneyranum szerint oly könnyen vissza Tiberius hada, ha nem itt a Pétervárad—Zimony közti nyílásban? A Monumentum Aneyranum idézett szavait tehát a helyi viszonyok szerint elfogadjuk s a jövő feladatát képezendi a további felirati bizonyítékok megszerzése.

¹⁾ Zippel: Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus. Leipzig 1877. 297--300. lapjain.

Hogy egész legióra való táborhelyet nem építettek, azt Sirmium közelségével s a skordiskok szomszédságával menthetjük. A védelem alapjául Sirmiumot véve, közvetlen a határszélre új legioállomásra alig is lehetett, legalább egyelőre, szükség. De a hön óhajtott belbékét ez a térfoglalás és határbővítés sem hozhata meg, mert a római hadvezénylet fegyverének erejében, hadserege számában bizakodva nem okult még annyira: hogy a meghódított népek ragaszkodására alapítsa uralmát. Az igazságtalan, zsaroló kormányzat pillanatnyi megalázkodást érhetett el, de az elfojtott gyűlölet a dracói rendszabályok daczára messze földre kiterjedőleg összefűz a szabadságszerető népeket s a pannonok hű fegyverbarátai: a dákok titokban fegyverkezve várták a hívó szótatot.

Tiberius és az elbizakodott római senatus azzal áztaták magukat: hogy a pannonoktól többé nincs okuk tartaniok, másfelé irányíták gondjukat s a Raetia és Vindelica elfoglalása következtében a cseh medenczébe költözött s ott Maroboduus királyuk alatt veszedelmesen elhatalmasodott markovannok megtörésére készülődtek. Két oldalról akarták megrohanni Maroboduust, mielőtt az római mintára szervezett haderejével be nem ront az alpesi tartományokba. A haditerv szerint Kr. u. 6-ban C. Sentius Saturninus a Rajna mellől a felső Duna völgyén hatol vala előre, mialatt Tiberius Carnuntumból, hova már eleve áthelyezkedett, kelet felől rontott volna Maroboduusra. Carnuntum ugyan még nem képezé tartozékát a római birodalomnak; de a Monumentum Aneyranumban érintett eddig ismeretlen pannontörzsek szomszédsági függése lehetővé tévé azért, úgy látszik, hogy ott összpontosítsa Tiberius támadó haderejét és fegyvertárát. Ehhez pedig első sorban a teljesen leigázottnak képzelt Száva—Duna határról vették el a nélkülözhető csapatokat. Így maradt Illyricum is leapasztott tartalékkal és saját polgári őrségével jóformán védtelenül.

A pannonok figyelmét ez a csapatáthelyezés nem kerülé el s mialatt Tiberius javában rendezé a támadást, nagy óvatossággal ők is szervezkedtek s a Pinetus boj királyt is magukhoz véve, egyszerre három hadoszlopban tüzték ki a lázadás lobogóját. Annyira bízott Tiberius az intézkedéseik hatályosságában s annyira meg vala nyugodva a római senatus és a pannonok megbízhatósága felől, hogy a további lázadások lehetőségét kizártak tekintették. Annál nagyobb vala az általános megdöbbenés, a mikor a delmata **Bato** betöréséről s Felső-Itália elhamvasztásáról az első rémhírek Rómába érkeztek. Augustus kétségbeesetten fordult a senatushoz s oly meggyőzően tudá festeni a veszedelem nagyságát s főleg azt, hogy az alig tíznapi járóföldre portyázó lázadók maholnap Róma falai alá érkezhetnek: hogy három új legiót, rendkívüli adókat hadikelléket szavaztak meg s a birodalom minden részéből önkényteseket kezdtek toborzani. A breueus Bato azalatt a skordiskokat rohanta meg először, azokkal éreztetve bosszúját a rómaiak támogatása miatt, majd Sirmiumot

kezdte ostromolni. Szerencsére Caecina Severus Moesiából segítségül jöhetett s így Batót Sirmium alól a Mons Almusig (Frusca Gora) kergették fel. Csakhogy a dákok is észrevéve, hogy Alsó-Moesia helyőrségét kivonták, berontottak a tartományba s Caecina Severus kénytelen vala Bato ostromlását felhagyva Moesiába visszasietni. Még jó szerencse, hogy Maroboduus beérte a felajánlott békepontokkal, mert csak így érhetett Tiberius a lehető leggyorsabb menetekben Sisciába (a mai Sziszek), s a lázadás elfojtását megkezdheté.

Azalatt Messalinus a dalmata Bato győzedelmeskedve, az is kénytelen vala visszamenekülni a Szávához, a hova a boj Pinetus már elébb eljuthatott. Itt aztán a mai Papuk és Bilo hegységben (Mons Claudius) sáncolták el magukat; míg Tiberius segélyhadait Sisciánál összpontosították. A birodalom minden részéből 10 legio, 14 lovasosztály, 10 ezer veteranus és mindenféle önkéntest toboroztak hamarosan a két Bato ellen. Tiberius azonban a fegyelmezetlen haderő nagyrésztét úgy látszik alkalmatlan tehernek tekintve, ismét visszaküldötte. Apró guerilla-csatározásokkal telt el tehát Kr. u. a 6-ik esztendő, sőt 7-re átmenőleg sem került komolyabb összemérkőzésre a dolog. Augustus türelmetlenségében Germanicust is Tiberius mellé küldötte s Moesiából Caecina Severus is újból visszatérhetett, bár Eszék és Vinkovce között a volcaei mocsaraknál majdnem a lázadók áldozatául esett seregével együtt.

A két Batóval így sem bírnak vala, ha ügyes manőverozással ki nem csalják s el nem távolítják a pannoniai Batót, a ki azután bekerítve megadá magát. Annál nagyobb vala a rómaiak öröme, mert Batóval a bojok fejedelme: Pinetus is kezükbe került. A dalmata Bato árulást látván társa megadásában, nem nyugodott addig, míg azt, a mint váraiból a kezeseket gyűjtögette, törbe csalva meg nem bosszulhatá. Egymagára maradvá is nagy elszántsággal folytatják küzdelmüket; de a túlerő lassankint kimeríté őket s élelmezési forrásaikból kifogyva a dalmata Bato is meghódolással mentette meg faját a teljes kiirtatástól.

Tiberius végre 6 évi harc után Kr. u. 12. januárjában jogosan megülheté diadalmenetét, mert a pannon-dalmátok fegyverképes nemzedéke vagy a csatatérekén vérzett el, vagy rabságba került s kivándorolt a szomszéd törzsekhez, lesve a szabadulás boldogító alkalmára. A rómaiak pedig látva, hogy a rendkívül nehéz terepviszonyok miatt az adriai tengertől a Szávaig terjedő Illyricumot kéllően féken így nem tarthatják, kétfelé osztják a tartomány s az északi felét a Száva-vidékével Pannonia néven kezdik kormányozni, továbbra is három legióra bízván ezt a gyűlékony és nehezen befolyásolható hegyvidéket. A VIII-ik legio Sirmiumból, a XV-ik Siciából örködött, míg nyugaton már a Dráva melléki Poetiovióból a IX-ik legio segített a daczos törzsek megtörésében. Az ujonnan szervezett tartomány Pannonia neve ugyan nehezen vált közeleltűvé s még Nero alatt is Illyricumnak emlegetik.

Ez a kerületrendezés a Drávaig eső vidéket is szorosabban a birodalomhoz fűzhette s az Eszék Zimony köréről fennebb a Mönumentum Aneyranumra utalólag fejtegetett dunai limesvonal megerősítését még indokoltabbá tévé bizonyára.

De történt legyen bármiképen ezen a Dunaszakaszon, lennebb Zimonytól tovább a mi Al-Dunánk vadregényes szirtfalai közé ekkor nyomulnak be először a római őrállomások s az alább részletezendő moesia i limes eme szakaszának megépítését egész határozottsággal a nagy pannonlázadás egyik eredményének tekinthetjük.

Lássuk tehát a minket közelebből érdeklő felső-moesia i limes létrejöttét!

II. A felső-moesia i limesvonal keletkezése az Al-Dunánál.

A Száva-Duna egyesülésén alúl a Morava (Margus) torkolatától a régiek közlekedési útja a Duna mellől délre távozott, miután a Duna medre kevésbé alább Ráma, illetőleg a mi Báziasunknál beszorul abba a szűk részbe, melyet az erdélyi felföld határhegyeiből délnyugatra csapó kristályos palavonulatokon át a nagy magyar Alföld évezredes lassú süllyedésével ellentétesen a délkeleti felföldön egyidejűleg végbement emelkedés ellenhatásának eredményeként vájhatott ki újabb évezredek alatt hatalmas Dunafolyónk óriási ereje. Ebben az Orsovaig 120 kilométerre terjedő természetes csatornában csak itt-ott a szűk réseken elésurranó vizek torkolatánál fejlődhetett némi emberi élet s a Szécsenyi-út és a Duna-gőzhajózás megnyitása előtt a mi partjaink is kívül estek a forgalom élénkebb lüktetésén. Annál több okunk van azonban feltételezni, hogy ez a hosszú lázadás s a moesia i segédhadaknak azalatt két ízben történt ki- és visszavezénylése alatt szerzett tapasztalatok váltak előidőzőivé a mi Al-Dunánkhoz épített s általam az aldunai sziklafeliratok kapesán kinyomozott s alább részletezendő felső-moesia i limes megépítésének.

Kr. u. 14-ben ugyanis Augustus halálával Tiberius emelkedett a császári trónra s ő, a ki a birodalom minden részében, legkivált pedig az Alpok és a Duna mellékén annyi esztendő harczaiban gazdag hadi és politikai tapasztalatokkal rendelkezett, rögtön felismeré a mi aldunai zuhatagvonalának katonai és közgazdasági jelentőségét és az addig hozzáférhetetlen aldunai sziklapartokat Belgrádtól le a Duna legdélibb könyökhajlataig, vagyis a mai Milanovec városaig olyan kitűnő műúttal látta el, mely sok tekintetben Széchenyi Istvánnak és derék mérnökének, Vásárhelyi Pálnak is, meggyőződése szerint, mintául szolgálhatott.

Annyira el van zárva a szóban forgó partvidék főleg a szerbiai s tehát a volt moesia i oldalon a belső területektől, hogy ott a Tiberius által létesített sziklaúthoz hasonló út ma sem fűzi össze az egész partot s csakis a vízi közlekedés tartja azokat együvé. Minthogy azonban a benyuló sziklapadok, szirtronesalékok fenékgátjain átbukva képződtek ki

azok a félelmes örvénylések és zuhatagok, melyek már Ó-Moldovától, illetőleg Felső-Lyubkovától a Stankazuhataggal nehezítik a hajózást, még veszélyesebb vala a legutóbbi szabályozásig a Duna medre Drenkován alúl a Dojke és Gospodin örvény és víz-esésnél és 7 kilométerrel lennebb Izlástól a Tachtalia, Grebenfok, Vransy, a két Ursa szirtsorozatával, melyek valóban megannyi Scylla és Charybdist képezhettek az ó-kor kezdetleges járműveire nézve. S ha meggondoljuk, hogy ez az ezernyi veszélylyel egybekötött hajózás is a dákok gyilkos fegyverei előtt folyhatott le, valóban alig szorul további bizonyítgatásra annak az útnak fontossága, melyet Tiberius vezetett le a Duna szirtes partján a szóban forgó zuhatagok mentén a juszi könyökhajlásig s onnan a két Kazánt, valamint a Dunának Orsova s a Vaskapú felé haladó roppant kanyargásait kikerülve egy rövid napi távolságra hozta a Miroč fennsíkron át Brzopalánkát, a hol ismét a Dunához érkezett az út s Alsó-Moesia lankas partjait kapcsolta tovább a Zsil Olt torkolatával átellenben össze. Ennek az útnak elkészülte előtt Alsó-Moesiából csakis a Golubinje Planina nevű hegység megkerülésével délfelől a Morava völgyén közlekedhettek a hadesapatok, mert a Vaskapútól felfelé a megnevezett zuhatagokon tömeges hajózás akkor még lehetetlenség vala és a meredeken megszakadó sziklás partot sem hajóvontatásra, sem gyalogközlekedésre a rómaiak fel nem használták. Ime tehát a kényszerítő természeti okok, melyek az itt említésbe hozott parti utat Felső-Moesia hadi történetében oly előkelő szerepre emelik s melyeknek ismerete alapján állítani merem: hogy Tiberiust a nagy pannon-dalmata belháború vezethette arra a merész gondolatra, hogy a moesiai limesvonalat az Al-Dunához helyezve, ezzel Felső- és Alsó-Moesia kapcsolatát szorosabbra fűzze s egyúttal Pannoniához is közelebb hozza Alsó-Moesiát.

De a dákok-szarmata népek ismételt becsapásai is közrejátszhattak ennek a tervnek s az itt emlegetett aldunai limes eszméjének megérlelésében. A dákoknak a Monumentum Ancyranumban emlegetett dunai átcapásaira a Tisza Szava torkolatánál is kedvezőbb utat nyit a Zimony—Báziás közé eső Duna-szakasz, hol a Duna-meder számos szigete nemcsak az átjutást tehetette könnyűvé, de állandó búvórejtekül is kinákozott úgy a támadó, mint az üldözött dákoknak. S mert Dacia belvízleteihez a Nera és Karas vizek mentén s a Szemenik hegység alján szintén igen rövid kapcsolatok kínálkoztak, sőt a daciai főútvonal is Ó-Palánkától, a Karas és Nera betorkolódásától vezetett Daciába, valóban szinte önkényt kidomborul előttünk az Alduna és Dacia elválaszthatatlan kapcsolata.

Mindezek a geographiai és hadászati tekintetek teszik azért érthetővé a kevésbé jártas szemlélő előtt is a szóban forgó Tiberius-út határszéli és stratégiai fontosságát.

Ezt a bámulatra méltó műutat Kr. u. 33. szeptember 14-től 34. szeptember 15. közt avatták fel a Gospodin-szirt, valamint a 7 kilométer lennebb a Boljetinska-reka víztorkolatánál, illetőleg Izlász uhatagnál még teljes épségében látható két Tiberius-táblák felirata szerint.¹⁾

Az a kérdés azonban, mikor s kivel vehette kezdetét ez a nagy mű? mely fenn a Gospodin-szirtnél közel 100 m., lenn a Boljetinska-rekánál, a Lepanska-stena nevű szirtfalban az imént említett Cervenka nevű 45 m. bemetszéssel haladhatott tovább s melyet számos kisebb sziklalevágással, áthidalással és támasztékkal kelle csak Rámától számítva is valami 50 kilométernyi hosszúságban megépíteni; de a mely útnak egész hossza meghaladja a 150 kilométert s a Miroč fensíkon is ugyancsak nehéz emelkedéssel mészszirtekben kelle kivágni.

Ez a kérdés okozott nekem is azért legtöbb fejtörést, de azt hiszem sikerülend meggyőzőnöm szíves olvasóimat, hogy a csak halvány vonásokban érintett terepnehézségeken át az akkori kezdetleges robbantási és lefejtési módszerrel legalább két évtizedre terjedhetett ennek a sziklautnak, vagyis az aldunai limesnek megépítése.

Pedig, ha ide számítjuk a dáciai partokon egész közelségéből könnyen elképzelhető késedelmeket, a mikor a legionariusoknak időnkint harezí fegyverekkel kelle felszerelni a vésőt és kalapácsot, valóban inkább keveselhetjük mint sokalhatnók a kivitelre felvett két évtizednyi időt.

Minthogy pedig Kr. u. 13-ban, vagyis közvetlenül a pannon-dalmata néplázadás leveretése után, C. Poppeius Sabinus parancsnokolt Moesiában s a felavatás időszakában Kr. u. 33–34-ben másodízben szintén őt találjuk a tartomány élén, talán nem egészen esetleges ez a két összehatalkozás sem, sőt épen ellenkezőleg tervszerű intézkedés következménye vala, hogy a munka kezdeményezője szerepelhetett a felavatás ünnepén is. Azt hiszem, alig tévedek, a mikor C. Poppeius Sabinus-ban mutatom be az aldunai limes kezdeményezőjét, s e napjainkban is világraszólónak tekinthető vállalatnál Tiberius után neki adózhatunk legnagyobb elismeréssel. De Tiberius vaserélyét, kiváló helyismeretét tudva, neki is nagy részt tulajdoníthatunk az előkészítés és kitervezés körül s az ő határozott egyénisége és vaserélye nélkül aligha sikerül a Duna áradásaitól, jégzajlásától s más elemi csapásoktól, legkivált pedig a dákok ellenségeskedéseitől és féltékenykedő becsapásaiktól ezt az óriási nehézségekkel járó vállalatot diadalra juttatni.

A műszaki személyzetből két legiót örökít meg a gospodin-szirti és boljetinska-rekai két Tiberius-tábla, ú. m.:

LEGIII SCY ELEG V MAC

¹⁾ Téglás Gábor, Újabb adalékok az aldunai sziklafeliratokhoz. Budapest, 1899. M. tud. Akadémia kiadványa.

= leg(io) IIII Sey(thica) et leg(io) V Mac(edonica). Ezek közül a legio V Macedonica Kr. u. 28-ban még Felső-Germániában a friesek ellen vitézkedett. Arról a távoli állomásról legalább fél évet számíthatunk az átmenetelésre, úgy, hogy Kr. u. 29 előtt aligha foghatott ez a legio munkába. A legio által itt töltött 4—5 esztendőre pedig a Gospodin-szirt 100 méternyi kivágása a Cervenka 45 mélyével, a mikor 2·5 m. magasságban, 2 m. szélességben eszközölt bemetszéssel haladhattak ebben az aczéلكemény kőzetben előre. S növelte a munka nehézségét az is, hogy robbantóanyaggal nem rendelkeztek akkor, sőt a bányákban alkalmazott robbantási eljárást, sőt a tüzeléssel folytatott puhítást sem alkalmazhatták, miután kötélhágesókon csüngve folyhatott az örvényletek miatt a munka s még a talpfáállványok sem igen jöhettek itt használatba.

S ha meggondoljuk, hogy a szűk térvizonyok miatt itt a falmeredégre alakult partokon az anyag elszállítását, az eszköztárakat, műhelyeket sem eszközölhették kellő kényelemmel, sőt a munkaerő egy részét több napi járó földre a déli hegyes vidék mögé eső emporiumokra kelle folyvást élelmi és más szállítmányokkal foglalkoztatni, már ez magában halvány sejtelmet nyújthat ezen vállalat szokatlan nehézségeiről.

Pedig a nehézségek sora ezzel még távolról sines kimerítve, mert a bajok baját a dákok örökös ellenségeskedése, ármánykodó beavatkozása képezé, a kiket csak a Duna medre választott el a munkahelyektől, s a kik érthető aggódásukban minden kitelhetővel igyekeztek megghiusítani ezen kézzelfoghatólag megrontásukra s visszaszorításukra szánt erődtímenyeket és összekötő utakat. Mindezt tudva valamennyire elképzelhetjük ennek a 150 kilométert tehető dunaparti útvonalnak küzdelmes fáradalmaít s majdnem emberfeletti megerőltetésbe került nehézségeit.

A kiindulási állomást Viminatium, a mai Kostolac képezheté, honnan még elég kedvező partszegélyt nyújt a Duna Rámaíg. Rámától azonban a hegyfalak mind nagyobb körökben nyomulnak előre, úgy, hogy bevágásokkal vonulhattak odább. Ily viszonyok közt úgy látszik csakis az őrség állomásait építettek meg először s azért az Itinerarium Antoniniben¹⁾ látom a szóban forgó dunaparti sziklaút őś alakját.

E szerint tehát a mai Kostolačtól, a mi K ubin helységünk átellenéből keletre, így sorakozhattak az aldunai limes állomásai: I t e r p e r r i p a m a **Viminacio**.

1. Cuppae M (Millia) P (assum) XXIII.

2. (Cuppae tól Gubern a mai Golubactól), **Novar** (a mai Brujice) M. P. XXIII.

3. (A dunaparti könyökhajlásában, a mai Milanovacnál), **Talia** M. P. XII.

Itt a parti út véget ért s most összekerülve a Duna kanyargásaival a

¹⁾ Itinerarium Antonini, Agust. Parther et Pindar, Berolini. 1848. p. 214.

Kazant és a Vaskaput felvezették az északkeletre előnyomuló Golubenje Planina hegység Miroc nevű fennsíkjára s 32 kilométernyire ereszkedett ismét a Dunához Brzo Palánkánál. Azért Taliataétól.

4. Ageta M. P. XXI.

Az itt megnevezett négy állomás fogadta be a parti őrszolgálatra a kezdő időszakba kirendelt haderőt. Egy-egy napi távolságban esvén az állomások, eleinte ez meg is felelhetett a célnak.

Csakhogya az első tervezők még közelebből nem próbálhatták ki a dákok harczi képességet, s keserves tapasztalatok árán juthattak beosztásuk elégtelenségének tudatára. A dákok megfélemlítésére szánt első őrállomások ezen a nehezen járható s belső területektől elzárt partvidéken csakhamar kevésnek bizonyulhattak, s azért a katonai állomásokat csakhamar megszorították főleg azokon a pontokon, melyeken a dákok a déli jégállás idején becsaptak Moesiába. Ezt a sűrűbb örvideket illusztrálja a Peutingertábla,¹⁾ melyen a daciai hadjáratok útvonalával így sorakoznak a dunamenti hadállások a Morava torkolatától le a parti könyökgig:

I. Viminatiumtól Cuppaéig (Golubac) két állomás ékelődik be, és pedig:

1. Veminatio X. m. **Lederata** (Ráinánál, a mi Ó-Palánkánkkal szemben) és

2. Lederatatól XII. m. a Pek folyó torkolatánál a mai Gradisca helyén, a mi Posesenánkkal szemben **Punicum**, Punicumtól újabb állomás nem következett (3) Vicus Cuppusig.

II. Vicus Cuppustól (4) Ad Novasig ismét változatlan maradt az elhelyezkedés, mely csekély távolságával meg is felelt a katonai kívánalmaknak.

III. Novaetól Taliataéig X m. (5) Ad Scrofulás a zuhatagok sorozatán új állomás épült, s ennek őrhelyét a Gospodin-sziklán felül Bosmanntelepnél (a mi Kozlánk, Drenkovánk) átellenében jelölhetem meg.

IV. Hatodik állomásul XV m. következett Taliatae.

De Taliataétól Egetáig is két új állomást építettek meg, és pedig: (7) VIII m. Gerulatis a Miroë fennsíkja s (8) VI m. Una a keleti lejtőre s végre V (9) V m. Egeta.

Ez az újabb sorakozás kézzelfoghatólag elárulja a dákok félelmesebb támadási pontjait. Kostolactól le Golubacig, a mai Rama és Gradisca, a mi Karas és Nera vizeink torkolataival szemben valóban a legtetszetőbb pontjai Moesiának s hazánk későbbi történetében, is itt vívták a legvéresebb harcokat. Hisz Ó-Palánkánál, a mi **Horom** várunkat, lenn Golubac átellenében, a mi László várunkat az Árpádok idejében azonos stratégiai szükségletek hítták életre, mint a minők szolgál-

¹⁾ Die Weltkarte des Castorius, genannt die Pentingerische Tafel. Ravenusburg, K. Müller.

latára a dákoktól örökösen zaklatott moesia városok védelmére a rómaiak, az itt szóban forgó parti örvideket erős várművé igyekeztek tenni.

Egyelőre azonban a Legio IV Scythica és Legio V Macedonica hadi rendje a Kr. u. 33/34-ben felavatott dunaparti útvonal első állomásai szerint fordult Dacia ellen.

A határvédelmet ezzel annyira biztosítottak látszott, hogy Kr. u. 43-ban a Legio IV Scythica¹⁾ Germániába, s onnan 58-ban Syriába vezényeltek, hol nehéz küzdelmei akadtak a parthusokkal. A legio V Macedonica sem sokáig marad itt a dákok örökös célpontjaként, hanem 46-ban a legio VIII Augustusának Thracia bekebelezésénél segítkezve,²⁾ alig tér vissza a dunai végekre, 62-ben Nero a parthusok ellen rendeli. Ekkor helyezhetik a Legio VII Claudiát Viminaliumba, hogy a Duna mentén Moesia Superior limes vonalán őrködjék s a dákok becsapását megghiúsítsa.

Ezzel új aera köszönt be a dunai végeken s Pannonia területi nagybítását is csakhamar sorra kerítik a dákok és szövetségeseik részéről tapasztalt engesztelhetetlen gyűlölség. Mindez azonban kívül esik mai tanulmányom körén, s erről más alkalommal szándékozom tapasztalataimat az igen tisztelt társulat elé terjeszteni.

Déva.

TÉGLÁS GÁBOR.

---

¹⁾ Corp. Inscript. Latin XI. 1835. sz. felirata szerint Kr. u. 43-ban még Moesiában szolgált a Legio IV. Scythica.

²⁾ Egy Castulóban talált felirat vonatkozik erre.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Temesvármegyei Károlyfalva nagyközség története. Irta Szmid Lajos. Kiadja Károlyfalva község közönsége. Temesvár, 1902. Csendes Jakab könyvnyomdája. Nagy 8-dr.

113 l. A szöveg közé nyomott számos képpel.

Dicséret és elismerés illeti meg azt, aki tehetsége szerint hazájának hasznára lenni igyekszik. Délmagyarország történeti ismerete még sok tekintetben hiányos. Meg kell becsülnünk a legparányibb munkát is, amit valaki nemes szándékkal végez, hogy szűkebb hazánk történetében a hiányokat pótolja, a hézagokat betöltse. Szmid Lajos, noha nem is idevaló, hanem felföldi származásu ember, évek óta buzgólkodik részint mint gyűjtő, részint mint író, Délmagyarország történeti ismeretének fejlesztésén. Hivatalos teendőin túl sokat fárad és dolgozik, hogy dilettáns létére a maga részéről megtegye, amivel ennek az országrésznek díszét előmozdíthatni véli. Ez kétségekivül érdemszámba menő derék dolog. Már több helytörténeti dolgozatot adott közre a délvidékről. Főkép azok tartalmaznak becses anyagot, melyekben a helyi eseményekkel kapcsolatosan a negyvennyolczas epizódokat is szóváteszi.

Az előttünk fekvő kötet a temesmegyei (volt határőrvidéki) Károlyfalva (Karlsdorf) történetével foglalkozik, abból az alkalomból, hogy a község most ünnepelte százéves fennállásának jubileumát. Tehát alkalmi munka. Szerző szerint a dolgozat célja: Károlyfalvának a telepítése óta lefolyt százéves történetét vázolni. Ebbe a keretbe 37 fejezet van beillesztve, noha a kitűzött célt a különben is lazán egybefüggő fejezeteknek egyharmadával bizvást el lehetett volna érni; sőt sokkal jobban elérte volna, mint ahogyan a sok felesleges szószaporítással tette. A községi elöljárók felajánló levelét, mely a könyv elején sehogy sincs helyén, a százéves ünnep leírásához kapcsolhatta volna. A honfoglalásnak, tatárjárásnak, Temesvár és Belgrád vívásának, Losonczy védekezésének, stb. semmi köze Károlyfalvához. Felesleges az országgyűlési képviselőről és a megye vezető embereiről szóló fejezet is. Ez bele van erőszakolva a könyvbe.

Az utolsó részt, az u. n. „befejezést“, hasonlóképen törölni kellett volna. A történetírás nem tűri sem a tömjénfüstöt, sem a frazeológiát.

Ellenben igen becses Szmidá könyvében a bánati katonai határőrvidékre 1801-ben Günzburgból szállított sváb telepesek létszámkimutatása, melyet szerző a temesvári hadtestparancsnokság levéltárában fedezett fel, s mely most kerül először a nyilvánosság elé. Megvan benne a bevándorló családfejek nevén kívül a helység neve ahonnan jöttek, a családtagok száma és a felvett útiköltség összege. 1801-ben, a Bajorország „Schwaben“ kerületében fekvő Günzburgban, Ostermann báró vezetésével egy toborzó bizottság működött, mely a Bajorországból, Württembergből és Elsasszból, Augsburgból, Kölnből és más városokból jelentkező telepeseket a Dunán leszállította a bánati határőrvidékre. A jövevények telepítésével a bécsi udvari haditanács a paucsovai ezredparancsnokságot bízta meg. A parancsnokság területén feküdtek Podbreszt, Rabanda, Maximova, Kovacsicza és Debelyácsa kincstári prédiók. Ezekre három új német határörközséget kellett telepíteni. A három község az udv. haditanács rendeletéből Károlyfalva, Antalfalva és Jánosfalva néven neveztetett el: az első Károly főherceg, a második Antal főherceg, a harmadik Soro János báró temes-bánsági adminisztrátor tiszteletére. A jövevények kaptak földből vert és náddal fedett, egy szobából, konyhából és kamarából álló házat, istállót, lovakat, szarvasmarhát és minden elképzelhető felszerelést a legapróbb szükségletekig, hogy a gazdálkodást telt erszénnyel és tele kézzel kezdhessék. Adómentességben is bőven részesültek. Milyen magas közgazdasági színvonalon állna ma hazánk, ha a háborúk pusztításai után a magyar földművelőt is olyan pazar adományok áldásaiban részesítette volna a bécsi kormány. Pedig juthatott volna abból a temérdek adóból, a mit az osztrákok Magyarországtól szedtek, de idegenek megsegítésére és a magyar nemzet elnyomására fordítottak. Nem ismerné ma a földbirtok nélkül maradt szegény magyar a szociális kérdést!

A svábok ekkép kényelembe helyezkedve, két évig mitsem törődtek a munkával. A földművelés nehezökre esett. Nem szerették a délvidéki meleget, és nem is voltak kénytelenek dolgozni, mert a kincstár két évig ingyen élmezésben részesíté őket. Mikor a két év letelt, katonai karhatalommal kellett őket a földművelésre szorítani. Mindennap reggel 6 órakor a dobos munkára szólította a falu népét. Férj, feleség, gyerek, megjelent a piacon a sorostiszt előtt és meghallgatta a parancsot a napi munkára. A dűllökben őrzáratok ellenőrizték a végzett munkát. Csak ilyen erős fegyelem mellett lett aztán évtizedek múlva a jövevény svábból jóra való földműves gazda Magyarországon. Ezt a kulturát tehát itt tanulta nálunk, nem mi tanultuk tőle. Történetíróinknak ezt a tanítását a levéltári kutatások napról-napra újabb adatokkal igazolják.

A munka történeti részében seholsem szólaltatja meg szerző az események génuszát; azt a szellemet, mely az emberi cselekedetekben

nyilatkozik; azt a lelkiismeretet, mely a történeti tényeknek igazságos bírāja. A temes-bánati adminisztráció jelentőségét nemcsak abból a szempontból kell tekinteni, hogy teljes erejével előmozdította a németek betelepítését és javasolta a határőrség felállítását; hanem mérlegelni kell azt is, hogy minden intézkedése az osztrák reactio szolgálatában történt, s hogy értelmes és jóakaratu működése dacára ő vetette meg alapját Délmagyarországon annak a kárhuzatos német uralomnak, mely 1779-ig ignorálta az ország integritását és törvényeit, kiölte vidékünkön a magyar história szent emlékeit, lehetetlenné tette az elpusztult helyeknek magyar lakossággal újra benépesítését és az alkotmányos igazgatás helyreállítását.

A munka 21—24. lapjain a temesvári hadtestparancsnokság levéltárából egy másik kimutatást találunk, mely fölé Szmid a azt írta, hogy az a Károlyfalva községben telepítendő németbirodalmi új családokról szól. Ez tévedés. Magából az 1802. évi szept. 5-én kelt kimutatásból első pillanatra kitűnik, hogy az nem Károlyfalváról, hanem Kubin, Plosicza, Bresztovác, Homolicza, Stárcsova, Jabuka, Oppova, Franzfeld és Glogon határőrvidéki falvokról szól, a hová az 1802. évben bevándorolt németbirodalmi családokból 112 telepest osztottak be. Mivel pedig Magyarország egyes vidékeiről is jelentkeztek akkor a határőrvidékre kívánczók családok, a bécsi hadügyminiszter szigoruan meghagyta a bánati ezredparancsnokságnak, hogy ilyen magyar udvari kamarai útlevéllel érkező telepeket semmi szín alatt fel ne vegye a katonai őrvidekre, hanem toloncoltassa el őket azonnal a szomszédos magyar tartományba.

Új és tanulságos Szmid a könyvében, amit a krassóvánaknak 1803-ban Klokotics, Lupák és Krassó községekből kiköltözéséről és Károlyfalván való megtelepülésükről olvasunk. Ez az érdekes kath. vallású szláv nép, mely Krassómegye hegységei és őserdei közt épségben élte át a török hódoltság hosszú korszakát és mind e mai napig megőrzé dalmata szokásait és ősi erkölceit, a nők pedig még a hajdani tengerparti viseletöket is, a határőrvidéki szervezetben nem szakított nemzeti hagyományaival. Házi és gazdasági szokásaira nézve mindig különválva élt a sváb határőröktől és többnyire származási helyéről, Krassómegyéből házasodott.

Az 1848-ki események és az 1873—1902. évi korszak leírása főérdeme Szmid a könyvének. Ez a rész határozott nyereség délmagyarországi helytörténeti irodalmunkra. Ugyancsak dicsérettel kell kiemelnünk Károlyfalva helyleírását és az egészségügyi, ipari, kereskedelmi és hitelügyi viszonyokról szóló fejezeteket, nemkülönben a posta-, táviró- és vasuti ügyről, a társadalmi, egyházi és iskolai életről írt cikkeket.

Végezetül még néhány feltűnő hibára figyelmeztetjük szerzőt.

Honnan veszi azt az állítást, hogy a magyarok már 895-ben ejtették birtokukba Délmagyarországot, s hogy akkor Kubin vidéke pusztá, kietlen és elhagyatott volt, melyen több volt a vad, mint az ember? Glád vezért morva herezegnek mondja. Lipót esászárról (értsd I. Lipót magyar

királyt) írja, hogy az európai fejedelmekkel közös erővel támadta meg a törököket 1716-ban. I. Lipót 49 évi országlata után 1705-ben május 5-én már megszűnt élni és utána 1705-től 1711-ig I. József, azután pedig III. Károly következett. 1716-ban tehát nem I. Lipót, hanem III. Károly támadta a törököt. A határőrvidék szervezéséről szóló fejezetben állítja szerző, hogy a határőri intézmény eszméje csak 300 esztendősz hazánkban; kissé lejjebb pedig azt írja, hogy 1788 előtt nem létezett határőri szervezet. Hát ez tájékozatlanságra mutat. Karácsonyi János tanulmányát a „gyepükről,” Waniček nagy művét a határőrvidékről, Iványi könyvét a tiszamarosi határőrvidékről, a bécsi es. és kir. hadügyi levéltár erre vonatkozó forráspublikációit ugyilatszík nem ismeri szerző. Hasonlóképen ismeretlen előtte Vuco de Branco kanonok XVIII. századi emlékirata a csanádi egyházak állapotáról, ahol sok hasznavehető adatot talált volna Károlyfalva egyházi történetéhez.

A munka nyelvezete, szórendje, mondatszerkezete sok kifogás alá esik. Olvassuk például: „végig száguldozva lett,” „szétszórt képekkel birunk,” „a tábornok harangozással üdvözölve lett,” „bécsi udvarhadi tanács, stb.” Sajtóhiba is temérdek fordul elő az egyébkint csinosan kiállított munkában.

Ettől eltekintve Szmda Lajos ezen újabb dolgozatát, úgy az egyes részek értékénél, mint a benne nyilvánuló dicséretes törekvésnél fogva, elismerésünkkel méltányoljuk.

— y.

TÁRSULATUNK HALOTTAI.

Dr. Schlauch Lőrinc.

Julius 10-én húnyt el Nagyváradon dr. Schlauch Lőrinc bíborospüspök, vármegyénk szülötte, a kath. egyház felkent főpapja és magyar hazánk egyik legbuzgóbb fia, ki évtizedeken keresztül hazai tudományosságunknak is mindenki által nagyrabecsült egyik oszlopa vala. Nem lehet itt célunk, hogy dr. Schlauch Lőrinc nagyszabású életét és tevékenységét még csak halvány vonásokban is ecseteljük; csak a sírja fölé font koszorúhoz kívánunk járulni egy habérlevéllel, a melyre társulatunk hálája legyen feljegyezve. Mert ő a miénk is vala. Püspöksége előtt mint esanádi kanonok élénk részt vett társulatunk megalapításában, nagyobb összeggel járulva hozzá, hogy e társulat minél erősebb alapokra fektetessék. Városunkban 1902. július hó 15-én megtartott végső tisztességén társulatunk is küldöttséggel volt képviselve, gyászlobogónk pedig napokon keresztül hirdette a nagy veszteséget. Legyen áldott emlékezete.

*

Dr. Parlaghy Márton.

Még el sem kísértük örök nyugalóhelyére az ország nagy halottját, midőn a helybeli katonai kórházban július 14-én elhunyt dr. Parlaghy Márton, nyugalmazott I. osztályú cs. és kir. főtörzsorvos, társulatunknak szintén egyik alapítója és évtizedeken keresztül buzgó választmányi tagja, ki mindaddig míg csak magas életkora engedte, soha egyetlen gyűlésünkről el nem maradt; gyűjteményünket gyarapította és szakavatott tanácsaival ügyeinken gyakran segített. A helybeli katonai kórház udvarán július 16-án d. e. megtartott temetési gyászünnepélyén társulatunk is több tagjával volt képviselve. A gyászszertartás után halottunk tetemeit Aradra szállították, hogy az ottani családi sírboltban helyezték örök nyugalomra. Áldott legyen emléke.

VEGYES HIREK.

A csatádi Lenau-ünnep. Augusztus 13-án ünnepelte a torontál-megyei Csátád községe nagy szülöttjének, a magyar szívvel és lélekkel érző német dalnok: Lenau Miklós születésének századik évfordulóját. A kormány képviselője, a nagy számú irodalmi és politikai testületek jelenlétében befolyt ünnepélyen, a mely alkalommal Lenau Miklós szobrának alapkövét is letették, társulatunk is képviseltette magát Cseh Lajos titkárral. Dr. Szentkláray Jenő apátkanonok, tisz. tagtársunk pedig megírta és már a június 2-án tartott vál. ülésen felolvasta Csátád helyrajzi történetét, mely Értesítőnk jelen füzetének legelején olvasható, de különnyomatban is megjelent és Csátád községre nézve egyik legbecsesebb emléke marad a Lenau-jubileumnak.

*

Károlyfalva ünnepe. A Temesvármegyében fekvő Károlyfalva nagyközség szeptember 7-én ünnepelte meg fennállásának századik évfordulóját, mely alkalommal a szépen feldíszített községben az előljáróság és a község színe-java fogadta vendégeül Temesvármegye főispánját, alispánját, országos képviselőjét s a különböző hatóságok fejeit, kik e ritka alkalomra a hazafias német községbe érkeztek, hogy együtt ünnepeljenek a száz év előtt beköltözöttek ivadékaival. Társulatunkat ezen az ünnepen egy három tagú küldöttség képviselte, Szmid Lajos tagtársunk pedig egy esinos kiállítású kötetben megírta a község történetét, mely a község ünnepének maradandó becsü emléke leszen. A munka kritikai méltatása Értesítőnk jelen füzetében olvasható.

*

Kossuth Lajos születésének századik évfordulója. Szeptember 19-én ünnepeltük meg ama napot, a melyen száz év előtt megszületett az Új-Magyarország legnagyobb herosa. Délmagyarországon nagyon sok helyen megünnepelték e napot, de sehol nagyobb mérvben mint a Délvidék fővárosában, Temesvárott. A temesvári Kossuth-ünnep három részből

állott: a Losoncy-téren lefolyt ünnepélyből; a Kossuth L. arc-képének leleplezéséből, mely a vármegyeház nagy termében történt meg és a Kossuth-fák ültetéséből a Józsefvárosban. Az ünnep részletes leírása a helybeli lapok hasábjain olvasható, de meg kell itt említenünk, hogy az egész ünnepély főrendezője Steiner Ferenc orsz. képviselő, társulatunk választmányi tagja volt; a rendezésben társulatunk számos tagja részt vett, az ünnepély egyik főszónoka társulatunk titkára Cseh Lajos volt, társulatunk pedig — mint testület — számos taggal képviseltette magát.

*

Mátyás király szobrának leleplezése Kolozsvárott. Kolozsvár szab. kir. város tanácsa társulatunkat is meghívta a falai között október 12-én végbemenő szoborleleplezésre. Igazgató választmányunk erre az alkalomra a társulati titkárt küldte el képviselőjeül és vele díszes koszorút küldött a nagy király szobrára.

*

Királyunk szobra Temesvárott. Ő felsége nevenapján, október 4-én leplezték le I. Ferenc József apostoli királyunk ércszobrát városunkban, az ujonnan épült és ez alkalommal felszentelt csász. és kir. hadapródiskola kertjében. A szobor teljes életnagyságban, honvédtábornoki szolgálati egyenruhában, honvédtiszti övvel; fején sapkával, köpenyben állítja elének az uralkodót. Temesvárnak ez az első modern szobra; sajnos, hogy kevesen láthatják, mert a hadapródiskola kertje nem nyilvános kert. A hadapródiskola felszentelése és a szobor leleplezése nagy ünnepélyességgel ment végbe, a melyre a hadapródiskola parancsnoksága a temesvári összes hatóságokat és intézeteket meghívta.

*

Radisics Jenő miniszt. tanácsos, az orsz. Iparm. muzeum igazgatója, mint a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségének egyik tagja, f. é. június 26-án meglátogatta intézetünket és egész délelőttöt töltött a muzeumban, mely alkalommal nem csak a fejledező iparművészeti osztályt, de muzeumunk egyéb tárait, sőt a kezelést is átvizsgálta. — Ugyancsak az országos főfelügyelőség részéről, okt. 5-én, Dr. Schönherr Gyula egyetemi m. tanár, az orsz. főfelügyelőség ügyvezető titkára is megfordult intézetünkben.

*

A muzeum látogatói. Az iskolák és intézetek növendékei az elmúlt hónapokban is több ízben keresték fel a muzeumot, így a temesvári áll. tanítóképző intézet növendékei Mészáros Jenő tanáruk vezetése alatt. A verseci áll. főreáliskola tanulóit 1902. május 20-án Waldherr József és Janell József tanáraik hozták el az intézetbe, míg a győri áll. tanítónőképző intézet 36 növendékét aug. végén Karsay Jolán igaz-

gátónő, Kis Iza és Lengyel Sarolta tanítónők és Mohár József tanár vezette.

Kiválóbb külföldi látogatói voltak az intézetnek: Dr. Schmidt Hubert Berlinből, Joan Popesku mérnök Romániából, Luigi Sartori tanár, Cohen Róza, Cohen Mathilde és Cohen Salamon Milánóból, Illy Mátyás Berlinből, Styber Zsigmond mérnök Krakkóból, Popper Edmund Bródból.

*

A társulati titkárok tanulmányútja. A legközelebb mult nagy szünetében társulatunknak mindkét titkára hosszabb utat tett a külföldön, hol kiválóan a muzeumokat tanulmányozták, hogy tapasztalataikat muzeumunk javára értékesíthessék. Dr. Berkeszi István főtitkár e célból Bécs, Brünn, Prága, Drezda, Berlin, Hamburg, Lipcse, München és Salzburg muzeumait tanulmányozta öt héten át, míg Cseh Lajos titkár Felsőolaszország nagy városainak a muzeumait nézte meg. Tanulmányaikról jelentést is fognak tenni az igazgató választmány egyik ülésén.

*

Értesítők kritikai rovata. Értesítünk minden számában ezentul rendes kritikai rovat lesz, melyben a Délmagyarország történelmével vagy egyéb rokon viszonyaival foglalkozó újabb irodalmi műveket kívánjuk olvasóinkkal megismertetni. Kérjük azért úgy a szerző mint a kiadó urakat, hogy a Délvidék multjával foglalkozó műveiket vagy kiadásait megbírálás végett társulatunk titkári hivatalának is (Temesvár, Belváros, Muzeum) megküldeni szíveskedjenek.

TÁRCA.

Kivonatos jelentés az 1901. januártól június végeig tartott ülésekről.

I. Rendes havi választmányi ülés 1902. február 26-án.

1. A választmány Vimmer József vál. és rendes tag, úgyszintén dr. Holub Emil tiszteleti tag elhalálása felett legőszintébb részvételnek ad kifejezést, ezt jegyzőkönyvébe iktatja s részvétiratot intéz az elhunyt tagtársak gyászoló családjaihoz.

2. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása: a) Könyvtár. Ajándék útján: A nm. vall. és közokt. minisztertől: Szana T. Száz év a magyar művészet múltjából, és Magyarország közoktatásügye az 1900. évben. A M. N. Muzeumtól két kötet, a m. tud. Akadémiától 1, az orsz. statiszt. hivaltaltól 1, Temesvármegyétől 20, Temesvár városától 2, gróf Széchenyi Bélától 3, Szemida L.-tól 1 darab = 33. Csere útján 13 darab, vétel útján 2 kötet. A könyvtár gyarapodása összesen 47 darab.

b) Levéltár. Adományok útján gyarapodott, és pedig: Török Sándor adott egy német színelőadást 1813-ból, Protovin G. egy nyugtát Kossuth L. aláírásával, Ötvös Mária úrnő a Klapka családra vonatkozó okleveleket, közöttük Klapka György tábornok 63 levelét, Csernovits P. a Csernovits Péter kir. biztosságára vonatkozó okleveleket és 1848-iki naplóját (25 darab), Szemida L. öt darab országgyűlési beszédet. A gyarapodás 152 darab.

c) Érem- és bankógyűjtemény. Szintén adományok útján gyarapodott, és pedig: Kleinfelder Henrik a károlyfalvi leletből 7 darab, Constantinus-féle bronzérmét, Singer J. egy darab török ezüstpénzt, Protovin G. két darab újkori rézérmet, Király Lukács 6 darab Kossuth-bankót, Sztanecska Gy. egy római ezüstdenárt és egy magyar huszást; csere útján szereztetett a raffnai leletből hat darab barbár-tetradrachma. A gyarapodás 24 darab.

d) Régiségtár. Adományok és vétel útján gyarapodott. Adományoztak: Kleinfelder H. 1 keltakori vaskést, 3 darab bronzkarperecet és egy őskori bőgrét, Kalitovics L. egy őskori agyagedényt, Török S. egy Temesvárott kiasott szarvasaganesot, Zadracill J. egy pecsétnyomót, Molnár A. neolitikumi nyakéket és egy középkori magyar pecsétgyűrűt, Protovin G. egy könyílhegyet, Ötvös M. úrnő Klapka tábornok egykori arcképét, 1848-ki bőrtáskáját, bibliáját és két darab koszorúszalagot, a temesvár-gyárvárosi statusquo izr. hitközség egykori templomának márvány emléktábláját, Temesvár

sz. kir. város tanácsa letétbe adott 30 darab temesvári céhpecsétet és forgalomból kivont 30 darab temesvári hivatalos pecsétet. Vétel útján szereztetett az ulmai határtábla. A régiségtár gyarapodása 78 darab.

e) A képtár a nmélt. miniszterium ajándékából gyarapodott hat darabbal, és pedig: Baditz O.: Női fej. — Kardos Gy.: Arképtanulmány. — Nemes Eliz grófnő: öreg asszony és Mária Terézia infansnő (másolat Velasquez után). — Aggházy Gy.: Mélyút — K. Kovács L.: Nyíresen.

f) Iparművészeti osztály. A nmélt. vall. és közokt. miniszter úr által 1900-ban adott 600 k. s az 1901-re nyújtott szintén 600 k. államszegélyből szerveztetett. Vétel útján szereztetett: 1) Nagy János temesvári szobrásztól 9 darab műöntvény; 2) Piffli A. temesvári műiparostól „Megy a juhász számaron“ c. kis bronzműöntvény; 3) Klein D. temesvári műlakatostól három darab műtárgy; 4) Ferenczy Károlytól két darab vasgyertyatartó; 5) Éhik M.-tól egy darab levélnyomtató; 6) az aninai vasműöntőgyártól megrendeltetett 10 darab műöntvény. Ajándékoztak: Nagy János 2, Klein J. egy darabot.

A muzeum tárgyaitak összes gyarapodása 1902. január 1-től február 26-ig összesen 340 darab. A választmány az adományozóknak hálás köszönetet szavaz.

Marsits Rozina úrnő felkérte, hogy a délvidéki régibb és újabb háziipar, különösen a régibb nőikézimunka productumaiból 400 k. erejéig vásároljon.

3. Változások a tagok sorában. A társulat rendes tagjainul felvételtek: Cseresnyés Jenő, kir. főmérnök; Boros János, gör. kath. kanonok Lugoson, Protóvin Géza ipar- és keresk. kamarai segédtitkár Temesvárott; Tóth Ferenc városi levéltárnok Temesvárott; Herczeg Árpád, áll. főgymn. tanár Temesvárott; Verseczi állami főreáliskola; dr. Schaeffer E., kizetói körorvos.

4. Folyóügyek. Tekintve az iparművészeti és néprajzi osztályra váró nagy feladatot, a választmány elhatározza megkérni a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelő-ségét, hogy az eddigi segélynél a jövő évre jóval nagyobb államszegélyt eszközöljön ki. — A muzeumi ör. jelenti, hogy az 1901. évben a belépő jegyekből összesen 216 k. 30 fillér folyt be. — A „Temesvármegye nemes családjai“ c. munka további kiadása ügyében Kabdebó Gergely igazgató elnöklete alatt egy, dr. Berkeszi I. főtitkárból, Oseh L. titkárból és dr. Laky Mátyás vál. tagból álló bizottság küldetett ki és feladatává tétetett, hogy a munka további kiadására vonatkozó összes teendőket, a költségvetés pontos részletezésével együtt készítse el. — A választmány elhatározza, hogy a legközelebbi társulati közgyűlésnek a hozzájárulását fogja kérni ahhoz, hogy a választmány az új muzeumi palota ügyében a további lépéseket megtehesse. A költségvetési előirányzat a közgyűlés elé való előterjesztés céljából megállapítottatott. Az 1901. évi pénztári számadást vizsgáló bizottság elnökévé Kabdebó Gergely, tagjaivá pedig Kovacsics Gyula és dr. Laky Mátyás választattak. Az 1902. évi közgyűlés napjául március 16. tűzetett ki.

5. Felolvasás. Milleker B. társulati tag meg nem jelenhetvén, helyette a társulati főtitkár olvasta fel ily című értekezését: „Újabb délvidéki őskori részletek.“ A választmány figyelemmel hallgatta meg a nagyérdékű felolvasást; érette a szerzőnek köszönetet szavazott és elhatározta, hogy a társulati Értesítő-ben közöltessék.

II. Rendes havi választmányi ülés március 16-án.

A választmány ez ülésen az ugyanez nap tartozó rendes közgyűléshez intézett indítványok felett tanácskozott és megállapította álláspontját minden egyes indítványnyal szemben. Véleményének a közgyűlésen való tolmácsolásával a társulati főtitkár bízta meg. Társulati rendes tagúl felvételtek Stimm Adolf főispáni titkár Temesvárott.

III. Tizenhetedik (XVII.) évi rendes közgyűlés 1902. márc. 16-án.

Jegyzőkönyv,

mely felvétellett Temesvárott, a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulatnak saját helyiségében 1902-ik évi március hó 16-án megtartott XVII. évi rendes közgyűléséről.

Jelen voltak:

Méltóságos dr. Molnár Viktor főispán úr, társulati elnök, Kabdebó Ger-
gely társulati igazgató, dr. Berkeszi István társulati főtitkár, Cseh Lajos titkár,
Hilt Lajos társulati pénztárnok, dr. Niamessny Gyula társulati ügyész, Kovácsics
Gyula, dr. Laky Mátyás, dr. Számek György, Derera Izrael, Jeszenszky
Béla, dr. Breuer Ármin, dr. Löwy Mór, Patzner István, dr. Telbisz Károly,
Steiner Ferencz, Lendvai Miklós, Friedreich E., dr. Bleyer Izsó, Tóth
Béla, Szmda Lajos, Graef János, Malenicza János, Troszt József, Fodor Ö.,
Schönvitzky Bertalan, Abelszberg József, Privorszky Alajos, Themák
Ede, Kovács Gyula stb. választmányi és rendes tagok s vendégek.

1. Méltóságos dr. Molnár Viktor társulati elnök úr megnyitva a közgyűlést,
szívélyes szavakkal üdvözlí a társulati tagokat, majd hálás köszönetét fejezi ki elnök-
megválasztásaért, ígérve, hogy szívvel-lélekkel fogja magát a társulat ügyeinek szentelni.
— A közgyűlés lelkes éljenzéssel fogadja elnök ő méltósága kijelentéseit.

2. A társulati főtitkár felolvassa a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelő-
ségének társulatunkhoz intézett következő levelét: „139. szám. A Délmagyarországi Tör-
ténelmi és Régészeti Múzeum-Társulat tekintetes Elnökségének Temesvár. Folyó hó 6-án
kelt meghívóját a társulat március 16-ki közgyűlésére köszönettel kézhez vettem. Sajná-
lattel kell azonban értesítenem a tekintetes Elnökséget a felől, hogy az országos főfel-
ügyelőség képviseletéről ez alkalommal le kell mondanom, a főfelügyelőség tagjainak
itteni nagymérvű elfoglaltsága miatt, de megragadom az alkalmat arra, hogy a társulat
vezetői által a hazai tudomány művelése és a nemzeti cultura terjesztése körül kifejtett
eredményes munkásságaért őszinte elismerésemnek adjak kifejezést és kérem a tekin-
tetes Elnökséget, hogy üdvözetemet a társulat közgyűlése előtt tolmácsolni szíveskedjék.
Hivatalos tisztelettel Budapest, 1902. március 12. Szalay Imre, s. k. a múzeumok és
könyvtárak országos főfelügyelőjének helyettese. — A közgyűlés az országos főfelügyelő-
ségnek ez elismerő sorait éljenzéssel veszi tudomásul.

3. A főtitkár a tárgysorozat 2. pontja szerint felolvassa jelentését, mely számot
ad a társulat beléletében az 1901-ik év folyamán nyilvánult szellemi működésről és a
múzeum számára ugyanazon idő alatt befolyt adományokról.

E jelentés a következő:

Főtitkári jelentés

a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat XVII. évi
rendes közgyűlésén 1902. évi március hó 16-án.

Méltóságos Elnök Úr!

Mélyen tisztelt Társulati Tagok és Vendégek!

Az elmúlt 1901. évvel társulatunk fennállásának huszonkilencedik
évet töltötte be.

A jelen ünnepélyes alkalommal, midőn társulatunk újjáalakulása óta
17-ik közgyűlését tartja, midőn hivatalos kötelességem szerint az egész

választmány nevében én lehetek oly szerencsés, hogy társulatunk egész évi munkásságáról és az elért eredményekről beszámolhatok, a legnagyobb örömmel és az édes megnyugvás érzésével jelenek meg a mélyen t. közgyűlés előtt, mert minden irányban majdnem rohamos haladásról tehetek jelentést.

Hogy muzeumunk --- mint a nemzeti közművelődés egyik tényezője — az elmúlt évben is híven teljesítette feladatát, legjobban bizonyítja a társadalom fokozatos érdeklődése, mely egyrészt bő adományokban, másrészt a látogatók számának emelkedésében, a tagok számának örvendetes gyarapodásában és végre a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének elismerésében nyilvánul.

Nemcsak az államhatalom gyarapítja gyűjteményeinket nagybecsű adományaival és pénzsegélyeivel; nemcsak gazdagabb polgártársaink keresik fel értékes ajándékaikkal, hanem a szerény földműves is elhozza a maga adományát, mert jól tudja, hogy cseppekből lesz a csermely, ezekből a patak és a hatalmas folyó.

A látogatók között legelső helyen állott az ifjúság. Az elmúlt évben nyolc intézet tanulóifjúsága fordult meg muzeumunkban, nemcsak Temesvárról, de a vidékről is, kik több csoportban, tanáraik vezetése alatt, egyik vagy másik titkár kalauzálása mellett mindenkor díjtalanul tekinthették meg a gyűjteményeket. Dacára annak, hogy az elmúlt évben az intézet két ízben volt zárva a tavaszi és nyári hónapok alatt mindkét ízben 10—10 napra, a látogatók száma mégis több volt mint az előbbi évben és a belépőjegyekből 216 korona 40 fillér folyt be. A látogatók száma a tanulóifjúsággal együtt felülmúlta a 2000-et, a kik között több előkelő külföldi is volt.

Meglátogatták intézetünket a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége részéről Radisics Jenő miniszteri tanácsos és dr. Wosinszky Mór apát-plebános országos felügyelők is. Mindketten elismerőleg nyilatkoztak annak berendezéséről és becses gyűjteményeiről, de nem hallgatták el hiányait sem; a legfőbb szükségnek ők is egy új muzeumi palota létesítését hangoztatták, mert a nélkül nagyobb arányú haladás nem is képzelhető.

*

Társulatunknak az 1901. év folyamán kifejtett működését a következőkben sorolhatom elő:

I. A rendes évi és egy rendkívüli közgyűlésen kívül még hat rendes havi választmányi ülés volt, a melyeken első sorban a folyó ügyeket intéztük el, de azok mellett több ízben egy-egy felolvasás is tartatott. A dolgozatok közül megenlítendőek:

1. „ Régészeti ásatások Ulmán — Milleker Bódogtól.

2. „Adatok Kelet-Torontál helyrajzi történetéhez“ — ugyanattól.

3. „A temesvári muzeumkérdésről“ — dr. Berkeszi Istvántól.

Mindezek Délvidékünk múltjával, vagy muzeumunk legéletbevágóbb érdekeivel foglalkoztak. Hogy ebben az évben több dolgozat nem olvastattott fel, nem azt jelenti, mint ha szűkölködtünk volna irodalmi értekezésekben, hanem a választmány idejét a felmerült fontos ügyek tárgyalása vette igénybe.

Kiadványainkat ebben az évben is folytattuk; mint ilyen megjelent a Baróti-féle Adattár VI. része, mely Délvidékünk XVIII. századi történetének valódi kincses tárbáza és a történetírók által napról-napra mindjobban vétetik igénybe. Sajtó alatt van már az Adattár VII. része is. Folyóiratunkból, az Értesítő-ből szinte kiadtunk egy 8 ívre terjedő kettős füzetet, mely két érdekes dolgozatot közöl és minden dicsekvés nélkül elmondhatjuk, hogy kiadványaink a hazai ily irányú szakfolyóiratok között tekintélyes helyen állanak.

II. Muzeumi gyűjteményeink részint adományozás, részint csere és vétel folytán örvendetesen gyarapodtak. Legjobban feltűntetik ezt a következő számok:

1. A képtár gyarapodott	7 darabbal,
2. Az oklevéltár és kisebb nyomtatványok tára . .	941 „
3. A könyvtár	274 „
4. A régiségtár	134 „
5. Az érem- és bankógyűjtemény	139 „
6. A butorok	3 „

vagyis a muzeum összes gyarapodása . . . . . 1498 darab.

Nem volt a gyarapodás kisebb arányú az 1902. év két első havában sem, mert január és február hónapok alatt szintén 340 darabbal gyarapodtak gyűjteményeink.

1. E nagymérvű, nemesak számokban, de értékben is gazdag gyarapodásnak elsőrangú tényezői voltak: 1) A nagyméltóságú vallás- és közokt. minisztérium, mely hat darab képet 3510 kor. értékben, több nagyértékű könyvet és ezen felül még 600 koronát bocsátott ebben az évben is, részint régészeti, részint iparművészeti célokra, rendelkezésünkre. 2) Temesvármegye nagyérdemű közönsége, mely Vágó Pál festőművésznünknek 1600 korona áron megvásárolt egyik jeles festményét s azonkívül szintén sok értékes könyvet és egyéb régészeti tárgyát adományozott, azonfelül pedig mint házi gazda gondoskodott a muzeum épületén mutatkozó fogyatkozások kijavításáról. Nagy hála vágyunk kötelezve a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének, mely törekvéseinkben hatalmasan támogatott, úgyszintén a Magyar Nemzeti Muzeum igazgatóságának, a magyar tudományos Akadémiának, Temesvár szab. kir. város és Krassó-Sző-

rény vármegye nagyérdemű közönségeinek, a melyek leginkább könyv-adományokkal gyámolították társulatunkat. A magánosok közül kiemelendő Hertz Miksa bey, hazánkfia, a kairói arab muzeum igazgatója, és Perényi Adolf tanár, kik szintén értékes könyveket adományoztak.

2. Az oklevéltár és kisebb nyomtatványok legbőkezűbb gyámolítója volt Lendvai Miklós megyei tb. főjegyző, továbbá Csernovits Pál, Schiller Ignác, Kovács Ákos főmérnök, dr. Berkeszi István és Perényi Adolf.

3. Régiségtárunk gyarapodása nemcsak ajándék, hanem vétel, sőt önálló régészeti ásatások eredménye is. Legérdekesebb gyarapodása az ulmai arany sírlelet, továbbá a károlyfalvi és gádi bronzleletek és a temesvári római kori lelet. Őszinte örömemre szolgál felemlíteni ama hazafias buzgóságát, melylyel egyesek mindjobban felkarolják régiségtárunk ügyét s azt úgyszólván napról-napra nemcsak maguk keresik fel újabb adományaikkal, de másokat is megnyernek az eszmének és muzeumunk barátainak. Ilyenek Paulay Gyula főmérnök, ki a Temes-Bega vízszabályozó-társulat munkálatai közben talált régészeti tárgyakat nemcsak esetről-esetre beküldi, de a magán kezekbe került régészeti tárgyak megszerzéséről is gondoskodik. Ilyen Kalitovics Lőrinc károlyfalvi gyáros, kitől minden egyes vál. gyűlésünkön egész kis gyűjteményeket mutathatunk be. Lelkes támogatói ügyünknek Török Sándor kereskedő városi biz. tag, Schiller Ignác nyug. pénzügyi titkár, Meskó Béla és Bogma István városi tanácsosok, és dr. Singer Jakab tagtársunk, kik a temesvári régiségeket gyűjtik, nemkülönbén Patzner István volt főtitkárunk, Hunyady László tanár, Tóth Béla könyvkereskedő, Marx Lajos árvaszéki ülhök, a temesmegyei honvédegyelet és a tanulóifjúság.

Különösen ki kell emelnem ama nagybecsű érdeklődést, a melyet hölgyeink tanúsítottak muzeumunk iránt. Kabdebóné Jusztus Ilka úrhölgy ritka és becses ezüstérmekkel, Marsits Rozina úrhölgy római kori régiségekkel, Neumann Szidonia régi himzéssel, Ötvös Mária úrnő pedig a Klapka családra vonatkozó okiratokkal és emléktárgyakkal gazdagították gyűjteményeinket.

4. Erem- és bankógyűjteményünk leggazdagabb gyarapítója az elmúlt évben Scheidt Miklós aninai plebános volt, kivüle még Wittenberger Antal kanonok és Lendvai Sándor gyarapították kivált becses emlékérmekkel.

Mielőtt jelentésemet folytatnám, engedje meg a mélyen tisztelt közgyűlés indítványoznom, hogy mind az elősorolt dolgozatok szerzőinek, mind egyéb törekvéseinkben szíves támogatóinknak, mind pedig azoknak, kik gyűjteményeinket nagylelkű adományaikkal gyarapították, a választmányi

ülési jegyzőkönyveinkben kifejezett köszöneten kívül jelen közgyűlési jegyzőkönyvünkben is legőszintébb hálánkat nyilvánítsuk, úgyszintén a temesvári hazafias sajtónak, mely törekvéseinkben mindenkor a legkészségesebben támogatott.

III. A társulati tagok sorában történt változások a következők:

A múlt évi rendes közgyűlés óta elhaltak Dollenz József, apát-kanonok, idősb Vimmer József választmányi és Holub Emil tiszteleti tagok, kik mind a hárman évtizedek óta tartoztak társulatunk tagjai sorába. Legfájdalmasabban fogja megérezni társulatunk Vimmer József hiányát, ki fáradhatlan buzgalommal törekedett mint választmányi tag 27 éven át teljesíteni kötelességeit. Társulatunk eme kiváló tagjainak halála alkalmából minden egyes esetben kitűztük a gyászlobogót, részvétiratot intéztünk a gyászoló családhoz és habár a választmány minden társulati tag elhunya alkalmából kegyeletesen jegyzőkönyvébe iktatja részvétét, indítványozom mégis, hogy Dollenz József, Vimmer József és Holub Emil elhunya felett érzett részvétét a mélyen tisztelt közgyűlés jegyzőkönyvében is megörökítse.

Kilépés által tagjaink száma az elmúlt évben nem csökkent.

Új tagokul jelentkeztek és megválasztattak: 1. Alapító tagul: Gorove László orsz. képviselő. 2. Rendes tagokul: Huszár József posta-távirdatisztviselő, dr. Singer Jakab gyárvárosi főrabbi, Bellai József városi levéltárnok, Tóth Béla könyvkereskedő, Wickl Gyula gazdasági vándortanár, ifj. Vimmer Imre megyei tisztviselő, Kocsis István állami iskolai néptanító, Jelinek Miksa megyei levéltárnok, dr. Matolay Zoltán megyei árvaszéki ülnök, Török Zsigmond körjegyző, dr. Tőkés István megyei aljegyző, dr. Darabanth János megyei főügyész, dr. Niamessny Mihály megyei alügyész, Margineantiu Titusz megyei főszámvevő, Kalitovics Lőrinc károlyfalvi lakos, Lendvai Sándor, az aradi Kölesey-egyesület alelnöke, Friedreich Endre kath. főgymnasiumi tanár, Magony József kath. főgymnasiumi tanár, dr. Szőke József állami főgymnasiumi tanár, Gellér Béla főmérnök, Farkas Imre megyei aljegyző, Brummel Gyula állami állatorvos, ifj. Vimmer József megyei tisztviselő, Cseresznyés Jenő kir. főmérnök, Protovin Géza iparkamarai segédtitkár, Tóth Ferencz városi t. levéltárnok, a verseci állami főreáliskola, Herczeg Árpád állami főgymnasiumi tanár, Boros János g. kath. kanonok Lugoson, dr. Schäffer E. kizetői orvos; gyarapodott a tagok száma egy alapítóval és 30 rendes taggal, úgy, hogy ez idő szerint van a társulatnak 67 alapító, 5 tiszteletbeli és 127 rendes, vagyis összesen 199 tagja.

IV. A választmány ez évi munkálkodásáról a következőket kell felemlítenem:

1. A muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége útján a vallás- és közoktatási miniszterium 1898 óta évenként különféle, de szigorúan körvonalozott célokra összesen 2800 kor. államsegélyt bocsátott rendelkezésünkre. Ezt az összeget a lefolyt évben használtuk fel és költöttük el arra a célra, a mire adva volt. Így beköltettük könyveinket, felállítottuk a szakkönyvtárt. Gyűjteményeinknek megfelelőleg a szakkönyvtár négy alosztályra oszlik, ú. m.: I. Archeologia (könyvészet). II. Képzőművészet. III. Numismatica, Heraldica és Genealogia. IV. Ethnographia és Iparművészet.

A szakkönyvtár számára az államtól e célra adott 600 koronából csak 49 becses kötetet szerezhettük, azonban a szakkönyvtárba helyeztük át a törzskönyvtárunkban meglevő legkiválóbb szakmunkákat. Az egész szakkönyvtárról pedig úgy cédula-, mint szakkatalogust készítettünk.

2. Régészeti ásatásokat rendeztünk 1901. július és augusztus hónapjaiban Ulma község határában, hogy az ottlevő tumulusok tartalmáról meggyőződést szerezzünk. Az ásatásokat az országos főfelügyelőség által már előzetesen jóváhagyott tervezet alapján Milleker B. tagtársunk vezette, eredménye pedig ama sírlelet volt, melynek leírása Értesítőnk legutóbbi füzetében is megjelent. Maga a sírlelet muzeumunkba jutott. A főtíkárs is két ízben tett régészeti kirándulást, egyszer Károlyfalvára, máskor Gádra; mindkét esetben gazdag eredmény jutalmazta a kirándulást.

3. Felállítottuk az iparművészeti osztályt. A választmány először megállapította ez új osztály létrehozása körül folyvást szem előtt tartandó vezérelveket, majd egy négy tagú bizottságot választott, mely az iparművészeti osztályban elhelyezendő tárgyakat műiparosainktól megszerezze. Gondos utánjárással sikerült igen szép műdarabokat összeválogatnunk úgy városunk, mint a Délvidék nevezetesebb műiparosaitól és műipartelepeiről. Szerény kezdeményezés ugyan még a mai, de nincs kétség benne, hogy néhány rövid év leforgása alatt az iparművészeti osztály, — ha azt egy arravaló helyiségben helyezhetjük el, — valódi büszkesége lesz városunknak és a Délvidéknek és még a művelt nyugati államokból idekerülő látogatókban is tiszteletet fog ébresztetni fejledező műiparunk iránt.

A választmány nagy súlyt fektetett arra is, hogy a délvidéki háziipar és a női kézimunka is a legarravalóbb példányokban legyen ebben az osztályban képviselve s e célra 400 koronát szavazott meg, Marsits Rozina úrnőt pedig sikerült megnyernie, hogy a háziiparcikkek és kézimunkák összegyűjtésének ügyét magára vállalja.

Ugyancsak a választmány elhatározta, hogy a muzeum egyéb gyűj-

teményei sorából kiválogattassanak mindama tárgyak, a melyek a felállítandó néprajzi és iparművészeti osztályba tartoznak s mindezek folytán reméljük, hogy még jelenlegi szűk viszonyaink között is, rövid idő alatt egy csinos iparművészeti gyűjteményt fogunk bemutatni. Hogy gyűjteményeinket fokozottabb mérvben gyarapíthassuk, a választmány felkérte az országos főfelügyelőséget, hogy az 1902-ik évtől kezdve társulatunk számára a magas kormánytól az eddiginél nagyobb évi segélyt eszközöljön ki.

4. Temesvár történetileg nevezetes helyeinek a megjelölése ügye is előbbre jutott egy lépéssel. A választmány egy három tagú bizottságot választott oly célból, hogy egy — a város közönsége által választandó, — szintén három tagú bizottsággal együttesen állapítsa meg a megjelölendő helyeket, a megjelölés sorrendjét és az alkalmazandó feliratok szövegét. A mi bizottságunk már el is készítette a táblákra alkalmazandó feliratok szövegének javaslatát, és ha minden tényező hozzájárul, úgy a végrehajtás sem fog soká késni.

5. Előkészítette a választmány a Lendvai Miklós által szerkesztett és társulatunk kiadásában megjelenő Temes vármegye nemes családjai című munka további kiadását. Erre vonatkozólag egy négy tagú bizottságot választott és ezentúl ez a bizottság fogja intézni e becses munka további kiadását.

6. Elfogadta a választmány Milleker Bódognak amaz ajánlatát, hogy a Baróti-féle Adattár befejezése után még egy pótkötet adassék ki a Délmagyarország régiségleleteinek repertoriuma című becses munkához, mely tartalmazni fogja vidékünknek a legutóbbi években felszínre került leleteinek leírását a lelethelyek szerint.

7. A választmány abból az elvből indulva ki, hogy a vidékünk területén előkerült nagybecsű régiségek, a melyek eredeti példányokban muzeumunkban nincsenek meg, legalább hű reproductiókban legyenek képviselve, kérdést intézett az országos iparművészeti muzeum igazgatóságához, hogy a bíres nagy-szent-miklósi aranyleletnek mind a 23 darabjáról muzeumunk számára miként volna egy galvano-plasticai utánzat megszerezhető? Radisits Jenő miniszteri tanácsos úr, az országos iparművészeti muzeum igazgatójának válasza után most már ama biztos remény kecségett, hogy vidékünk eme leghíresebb leletének még galvano-plasticai másolatban is becses darabjai muzeumunkban is nemsokára láthatók lesznek.

8. Ugyancsak a helyi vonatkozású régiségek összegyűjtésének az elve vezérelte a választmányt akkor is, midőn elhatározta, hogy kérvényt intéz a Csanád-egyházmegyei r. k. püspökséghez, Temesvármegye és Temesvár sz. k. város nagyérdemű közönségéhez, hogy a tulajdonukban levő és őrizetők alá helyezett helyi vonatkozású régiségeket adják muzeumunknak további megőrzés és közszemléretétel végett. Felhívásunknak

az az eredménye lett, hogy Temesvármegye közönsége kimondotta, miszerint: „nem zárkózik el a kérelem teljesítése elől, de végleges határozatát ez ügyben fentartja arra az időre, midőn a tervezett új muzeumi palota felépül és abban a vármegye kegyeletére érdemestárgyak méltó módon elhelyezhetők lesznek.“ Temesvár szab. kir. város nagyérdemű tanácsa is készséggel hozzájárult emez indítványunkhoz és a muzeumba való tárgyak kiválogatása az arrahivatottak közreműködésével nem sokára meg is történik. Addig is a városi levéltárban őrzött és használatból régen kivont hatvan darab pecsétnyomót helyezett el muzeumunkban.

9. Mint munkálkodásunknak egyik eredményét említem még, hogy az emlékérem-gyűjtemény újonnan rendeztetett, bankópénzgyűjteményünk ből pedig a legjellemzőbb darabok üveg alá foglalva négy képen kiállítottak. Az intézet butorzata is újonnan leltároztatott.

10. Végül még itt kell megemlítenem, hogy intézetünknek haláleset folytán megüresedett szolgálai állására társulati igazgatónk Nagy József megyei szolgát nevezte ki, és örömmel jelenthetem, hogy az új szolgálgy megbízhatóság, mint ügyessége folytán mostani állása követelményeinek teljes mértékben megfelel.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Végére jutottam jelentésemnek. Igyekeztem hű képet adni társulatunk egy évi működéséről és gyűjteményeinek gyarapodásáról. Mielőtt bezárnám jelentésemet, engedje meg a mélyen tisztelt közgyűlés, hogy én is, — kinek először van szerencsém a társulat közgyűlése előtt mint főtitkár szerepelnem, — legőszintébb köszönetemet és hálámat fejezzem ki ama megtisztelő bizalomért, mely szerénységet egy év előtt társulatunk emez előkelő tisztviselői székébe emelte. Legyen meggyőződve a m. t. közgyűlés, hogy szívem-lelkem egész erejével arra törekedtem és fogok törekedni, hogy hazai tudományos életünk emez egyik előkelő társulatának ügyeit — szerény tehetségemhez és erőimhez mérten — mindenkor előmozdítsam, hogy ekként a belém helyezett bizalmat kiérdemeljem.

Törekvésem egyúttal oda is irányult, hogy társulatunknak és muzeumunknak lelkes híveket, munkatársakat és rendszeres gyűjtőket szerezzek. A hol szükség volt, ott útmutatást és tanácsot is adtam, és hiszem, hogy e lelkes csoport ezentúl még növekedni fog. De Délvidékünk történeti múltja eseményekben és történelmi emlékekben oly gazdag, hogy azokat kikutatni és összegyűjteni nem egy ember, nem egy csoport, de édes mindnyájunk közös feladata. Azért kérem mélyen tisztelt tagtársainkat és a Délvidék hazafias közönségét, úgyszintén a hazafias sajtót, hogy lelkes jóindulatát és támogatását társulatunk és muzeumunk irányában továbbra is megtartsa. Ne feledje egyikünk sem soha, hogy a k i g y ű j t ő g e t i

és megbecsüli a múltak emlékeit, az egyúttal előkészíti a jövőt is. Dicsőség a magyar történetnek, melynek szolgálatába szegődtünk.

K. m. f.

Dr. Berkeszi István,
társulati főtitkár.

Dr. Niamessny Gyula meleg elismeréssel emlékezik meg ama férfiakról, kik társulatunk fennállása óta mindenkor odaadó szeretettel, páratlan buzgósággal — soha semmiféle jutalmat nem várva — igyekeztek e társulatot megalapítani és böles vezetéssel felvirágoztatni. Kéri az isteni gondviselést, adjon ezentúl is oly böles vezetőket társulatunknak mint eddig és felkéri jelenlegi elnökünk ö méltóságát, hogy nagyarányú elfoglaltsága és sok teendője között is vegye pártfogásába fejlődező intézetünket.

Elnök ö méltósága utalva megnyitó szavaira is, ismételten igéri, hogy teljes tehetőségét fogja szentelni a társulat ügyeinek és szívvel-lélekkel oda fog törekedni, hogy a muzeumunk mindjobban felvirágozzék.

A közgyűlés a főtitkári jelentést meglegedéssel tudomásul veszi és elhatározza, hogy az a társulati Értesítő-ben egész terjedelmében közöltessék. Továbbá a jelentésben foglalt indítványokat, hogy t. i. az egyes választmányi üléseken felolvasott dolgozatok szerzőinek, a muzeumi gyűjtemények megajándékozóinak a közgyűlési jegyzőkönyvben újlag köszönet szavazzassék s e köszönet azonfelül felirat, illetőleg átirat alakjában közöltessék:

1) A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi minisztériummal.

2) A muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségével.

3) A Magyar Nemzeti Muzeum igazgatóságával.

4) A magyar tudományos Akadémiával.

5) Temesvármegye közönségével.

Ugyancsak jegyzőkönyvi köszönetet szavaz a közgyűlés a főtitkár és titkár odaadó, buzgó működéseért, valamint az időközben elhunyt társulati tagok elvesztése felett érzett részvétét szintén jegyzőkönyvében kívánja megörökíttetni.

4. A tárgysorozat 3-ik pontja értelmében következett a felolvasás: „Az 1843—44. évi országgyűlés és Temesvármegye“, Oseh Lajos társulati titkártól. — A közgyűlés az érdekes felolvasást állandó figyelemmel és tetszéssel hallgatta meg, s annak a társulati Értesítő-ben való közlését egyhangúlag elhatározta. Egyben pedig a szerzőnek is a felolvasásért jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott.

5. Hilt Lajos társulati pénztárnok előterjeszti a társulat jelenlegi vagyoni állapotáról szóló jelentését, mely szerint a társulati vagyon jelenlegi összértéke 75.227 korona 45 fillér. — A közgyűlés a jelentést jóváhagyólag tudomásul veszi. Miről a főtitkár s általa Hilt Lajos társulati pénztárnok végzésileg értesítendő.

6. A tárgysorozat 5-ik pontja értelmében felvetett az 1901. évi pénztári számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, melynek értelmében a kiküldött bizottság az 1901. évi pénztári számadásokat és a pénztár állagát részletesen megvizsgálván, úgy a könyvvitelt, mint a pénzkezelés alatt levő vagyonállapotot kifogástalanul rendben találta. — A közgyűlés a bizottság jelentését tudomásul veszi; a bizottság tagjainak szíves fáradozásukért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz, és határozatként kimondja, hogy Hilt Lajos társulati pénztárnoknak az 1901. évi pénztári kezelésre nézve a felmentvényt a szokásos óvások

fenntartásával megadja buzgó közreműködéséért pedig köszönetet szavaz. Miről főtitkár s általa a pénztári számadást vizsgáló bizottság tagjai és Hilt Lajos társulati pénztárnok végzésileg értesítetnek.

7. A társulati főtitkár előterjeszti a választmánynak f. é. február 26-án 15. szám alatt hozott határozatát, melylyel a következő költségelőirányzatot terjeszti a közgyűlés elé jóváhagyás végett:

I. Kiadások az 1902. évben:

1. Az Értesítő, illetőleg annak I., II. fülete helyett a Baróti-féle Adattár folytatásának nyomdai költségeire	800 korona.
2. Nyomtatványokra	100 "
3. Az épület fenntartása	100 "
4. Fűtésre, világításra	100 "
5. Írószerekre	20 "
6. Kisebb kiadásokra	100 "
7. Szolga fizetése	600 "
8. Leirómunkákra	100 "
9. A főtitkár tiszteletdíja	800 "
10. A titkár tiszteletdíja	400 "
11. A pénztárnok tiszteletdíja	200 "
12. Az Értesítő munkatársainak tiszteletdíja	360 "
13. Az I. alatt említett Adattár szerkesztőjének póttiszteletdíja	240 "
14. A szolga egyenruhája	70 "
15. A másodszolga jutalomdíja	40 "

vagyis az összes kiadás . . 4030 korona.

II. Bevételek az 1902. évben:

1. A törzsvagyon kamatai	2900 korona
2. A 125 rendes tag évi díja	1250 "
3. A belépti díjakból	210 "

vagyis az összes bevétel . 4360 korona.

Melyből levonva a kiadást 4030 korona.

Marad többlet . . . . . 330 korona.

A közgyűlés a költségvetést egész terjedelmében elfogadja, s a 330 korona feleslegre nézve elhatározza, hogy az részben a gyűjtemények gyarapítására, részben előre nem látható költségek fedezésére fordíttassék. Miről a főtitkár s általa méltóságos dr. Molnár Viktor társulati elnök úr, úgyszintén Kabdebó Gergely társulati igazgató és Hilt Lajos társulati pénztárnok végzésileg értesítendők.

8. A tárgysorozat 7. pontja értelmében a társulati főtitkár előterjeszti a választmánynak 22. szám alatt hozott határozatát, melynek értelmében a választmány indítványozza, hogy a haláleset folytán megürült egy választmányi tagsági helyre a közgyűlés egy új választmányi tagot válasszon. — A közgyűlés a választmány indítványát elfogadja és választmányi tagul az Alapszabályok 36. §. értelmében Lendvai Sándor társulati rendes tagot egyhangúlag megválasztja. Miről a főtitkár, s általa Lendvai Sándor rendes tag és a választmány végzésileg értesítendők.

9. Főtitkár ezután előterjeszti a választmánynak 24. szám alatt megállapított amaz indítványát, hogy társulatunk díszé és java egyaránt megkívánják, miszerint hazai közéletünk kiváló férfiai sorából azok, kik a tudomány, művészet vagy műipar terén magoknak nemesak hírt és nevet, hanem társulatunk irányában is kitűnő érdemeket szereztek, társulatunk tiszteletbeli tagjaivá választassanak. — A közgyűlés örömmel

járul hozzá a választmány indítványához és kitörő örömmel, lelkesedéssel, egyhangúlag választja meg a társulat tiszteletbeli tagjaivá:

Szalay Imre miniszteri tanácsos urat, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóját,
Radisics Jenő miniszteri tanácsos urat, az Országos Iparművészeti Múzeum igazgatóját,

Dr. Wosinszky Mór szegszárdi apátplebános urat, az országos főfelügyelőség tagját, és

Dr. Szentkláray Jenő, esanádegyházmegyei kanonok urat, társulatunk első volt titkárát, Délmagyarországnak legnagyobb élő történetíróját.

A közgyűlés egyúttal elhatározza, hogy az újonnan megválasztott tiszteletbeli tagok díszesen kiállított átiratban fognak megválasztásukról hivatalosan is értesíteni.

10. Steiner Ferenc országos képviselő választmányi tag lelkes szavakkal eeseteli a közgyűlés előtt a választmány amaz indítványát, mely egy új muzeumi palota létesítését célozza. Ajánlja a közgyűlésnek, hogy ennek érdekében foglaljon állást és kövessen el minden lehető, hogy társulatunknak szépen gyarapodó gyűjteményei minél előbb egy hozzájuk, a Délvidékhez és városunkhoz méltó palotában legyenek elhelyezhetők; e célból határozati javaslatot nyújt be. — A közgyűlés a határozati javaslatot elfogadja és kimondja, hogy az új muzeumi palota ügyében megindítandó mozgalmat helyesli, ahoz csatlakozik s a további teendők intézésével a választmányt bízva meg.

Miről a főtitkár és általa a választmány végzésileg értesítendő.

11. A főtitkár ezután előterjeszti Nagy György választmányi tagnak amaz indítványát, melynek értelmében a társulat kebelében egy történetirodalmi osztály volna alakítandó 24 taggal, a mely osztályba csakis Délmagyarországra vonatkozó történetírói munkálkodásaik alapján volnának az írók a közgyűlés által megválaszthatók. A főtitkár egyúttal előterjeszti a választmánynak erre vonatkozó elutasító véleményét. — A közgyűlés a választmány véleményét fogadja el, mert nem tartja üdvösnek, hogy a társulat tagjai között választófalak emeltessenek, a melyek esetleg a meghasonlásnak lehetnének melegágyaivá. Mindezeknél fogva a közgyűlés Nagy György választmányi tag indítványát el nem fogadta.

Miről a főtitkár és általa Nagy György választmányi tag végzésileg értesítendő.

12. Dr. Niamessny Gyula társulati ügyész másnemű kötelezettségei folytán időközben távozni lévén kénytelen, megbízásából Kabdebó Gergely társulati igazgató jelenti, hogy a társulati ügyésznek semminemű érdemleges jelenteni valója nincs. — A közgyűlés tudomásul veszi.

13. Elnök ő méltósága a jegyzőkönyv hitelesítésével Patzner István és dr. Laky Mátyás választmányi tagokat bízván meg, miután a jelenlevőknek köszönetet mondott érdeklődésükért, d. e. $\frac{1}{2}$ 12-kor az ülést berekesztette. — Lelkes éljenzés.

K. m. f.

Jegyezte:

Molnár Viktor,
társulati elnök.

Dr. Berkeszi István,
társulati főtitkár.

Hitelesítők:

Dr. Laky Mátyás.
Patzner István.

IV. Rendes havi választmányi ülés 1902. június 2-án.

1. Dr. Szentkláray Jenő tiszteletbeli tag székfoglalója. Elnöklő társulati igazgató a társulati elnök ő méltósága sajnálatát fejezi ki, hogy másnemű elfoglaltsága miatt ezúttal a választmányi ülésen meg nem jelenhetett; majd lelkes

szavakkal üdvözlí társulatunknak a legutóbbi közgyűlés által megválasztott s jelenleg körünkben megjelent tiszteletbeli tagját, dr. Szentkláray Jenő apátkanonok urat és felkéri őt, hogy felolvasását megtartani szíveskedjék.

Dr. Szentkláray Jenő, mielőtt felolvasását megtartaná, a következő beszédet tartotta:

Tisztelt Társulat!

A „Délmagyarországi Történeti és Régészeti Múzeumtársulat“ f. évi március hó 16-án tartott közgyűlésének egyhangu határozatával engem tiszteleti taggá választani méltóztatott. Megragadom a mai első alkalmat, hogy e kitüntetésért az Elnök úr ő méltóságának s t. Társulat összes tagjainak hálás köszönetemet nyilvánítsam.

Nagyon érzem, hogy ez a megtisztelő figyelem korántsem illeti meg az én csekély, igénytelen személyemet.

Ugy tekintem azt, mint elismerését és jutalmát annak a munkának, melyet egykor fiatalon a Társulat bölcsejénél kezdtem és 30 év óta szakadatlanul folytatok Délmagyarország történeti multja földerítésében. Ugy értelmezem e megtisztelést, mint helyeslését annak a szellemnek és felfogásnak, mely irodalmi műveimben hazánk állami érdekeinek és a magyar nemzeti szempontoknak magaslatáról tekinti a történeti eseményeket és az idők szereplő embereit. Mert én a napiérdekű, üzletszerű opportunizmusnak sohasem hódoltam, mindig csak a történeti tényeket s azok okait kutattam, és az igazság szeretetétől hevülve, elfogultságtól el nem szédítve, meggyőződésem szerint csak azt irtam le, amit a múlt az utókor megőrzésére és okulására hagyott.

De mikor itt a Társulat színe előtt először megjelenni szerencsés vagyok, őszinte vallomással tartozom tagtársaimnak és a közönségnek azokról az irodalmi vállalatokról, melyeket a t. Társulat megválasztatásomkor szemelőtt tartott s melyekre tagsági diszoklevelemben is hivatkozni méltóztatott.

Mindenki természetesnek fogja találni, hogy állásomnál fogva elsősorban egyháztörténeti téren kívántam szolgálni Délmagyarország történetirodalmát és azt az egyházmegyét, melyhez tartozom. „Történelmi Adattáram“ és a „Plebániák Története“ című munkám, mely utóbbi a csanádi püspökség főesperességeinek és esperességeinek történetét is tartalmazza, hasznavehető s részben tán nélkülözhetetlen forrásmunkák maradnak mindenkorra, míg Délmagyarországon történetírás lesz. Felesleges tehát mondanom, mennyi lelkesedéssel fáradoztam e műveimen, s mennyire óhajtottam, hogy azokat befejezzem.

Ez a kívánságom fájdalom nem mehetett teljesedésbe; egyháztörténeti munkáimmal nem voltam szerencsés. Csak alapvető és kezdeményező maradtam, csak a tervezetet és irányt jelölhetém meg a csanádi egyházmegye történeti ismeretének tovább fejlesztésére. Rajtam kívül álló

okok akadályoztak meg e műveim befejezésében, de bizom benne, hogy ad az Isten utódot, ki majd felveszi az elejtett fonalat és be fogja fejezni Délmagyarország összes helységeinek történetét, olyan egységes, összefoglaló monográfiákban, amint azt én megkezdttem.

Ami pedig a „Száz év Délmagyarország újabb történetéből“ című munkámat illeti, örömmel jelenthetem a t. Társulatnak, hogy azt — mihelyest kiadót találok — új beosztással, átdolgozott és bővített tartalommal második kiadásban készülők közrebocsátani, azon térképekkel együtt, melyeknek fölfedezésével egészen ismeretlen új forrást nyitottam meg a török hódoltsági Délmagyarország történeti földrajzához.

Kegyes volt a t. Társulat a részemre kiállított oklevélben ezentűli közreműködésem iránt is kifejezést adni becses óhajának.

Legyen szabad erre vonatkozólag azt válaszolnom, hogy tiszteleti tagságomat nem tekintem csupán dísznek, hanem kötelességekkel kapcsolatos állásnak. Miért is arra kérem a t. Társulatot, méltóztassék megengedni, hogy társulatunk közmunkásainak sorába állva, közreműködő szolgálatomat már a mai ülésen megkezdjem és székemet egy szerény kis dolgozatom felolvasásával foglaljam el.

Dr. Szentkláray Jenő ezután felolvasta nagyérdekű tanulmányát: Csatád helyrajzi történetét. A választmány nagy figyelemmel hallgatta a felolvasást; érette a szerzőnek köszönetet mondott és elhatározta, hogy az a társulati Értesítő-ben közzé tétették.

2. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása márc. 16. óta: a) Könyvtár. Vétel útján egy kötet; ajándékoztak: Dessewffy Sándor püspök 10, Wosinszky Mór apát-plebános, tiszteletbeli tag két darab díszkötésű, az orsz. főfelügyelőség 3, a M. T. Akadémia 1, Vimmer József 1 darabot; csere útján 23 darab; a gyarapodás 40 darab.

b) Levéltár. Adományoztak: Vimmer J. egy végrendeletet és 18 darab régi imádságos képet; Lendvai S. két darab, 1848-ból való magyar színlapot; Temesvár sz. k. város két darab tervrajzot; dr. Singer Jakab 1848/9-ki szabadságharcunkra vonatkozó 38 darab kis nyomtatványt; Gojke István egy díszes német színlapot; összesen 62 darab.

c) Régiségtár. Vétetett egy temesvári leletű tajtékpipa. Adományoztak: Temesvár sz. k. város tanácsa letétbe adott 10 darab temesvári pecsétnyomót, egy pénztárkulesot, a lebontott temesvári várkapúkról felvett 6 darab fényképet, egy régi puskát, 2 darab alabárdot, egy városi mérleget; dr. Telbisz K. polgármester egy alabárdot; Zachay Gyula mérnök a dinnyási leletből 17 darab neolithkori tárgyat, mint kőbaltákat, esonttűt, fúrókat, agyagedényt, dr. Szentkláray Jenő a torontálmegyei araes-i templomromokról felvett két darab fényképet; Kershegy testvérek egy régi vendéglői címert; a Temes-Béga vízszabályozás főmérnöksége két darab ágyúgolyót; Barbócz Arthur egy rézesákányt; Kende Mátyás egy régi, magyar eszeréppipát; Beck Mór egy temesvári leletű vassarkantyút és patkót; dr. Singer Jakab egy régi pisztolyt és két darab vassvillát; dr. Bleyer Izsó 2 darab mamuth fogat. A gyarapodás 53 darab.

d) Érem- és bankógyűjtemény. Adományoztak: Lendvai S.

egy darab barbárérmet, egy aninai veretű emlékérmet és négy darab bankót; Temesvár sz. k. város tanácsa letétbe adott 15 darab, részint arany, részint ezüst és bronz érmet, közöttük van 4 darab arany emlékérmet; dr. Singer J. 19 darab, temesvári leletű érmet, közöttük több római is van; dr. Bechnitz Sándor a varjasi leletből egy XI. századi bizanci aranyat; dr. Bleyer Izsó Buda visszafoglalására vert ezüst emlékérmet; Kabdebó Gergely társ. igazgató 3 darab régi játékpénzt. A gyarapodás 44 darab.

e) Képtár. Temesvár sz. k. várostól letétbe két darab; és pedig I. Ferenc király arcképe 1827-ből (temesvári festmény) és Wälder J. temesvári festő Ferenc József király fogadtatása Temesvárott 1891-ben c. képének vázlatát.

f) Iparművészeti osztály. Vétetett: az aninai műöntőből tíz darab műöntvény 109 koronáért; Leyritz Árpádtól két darab két karú vasgyertyatartó 160 kor.-ért; adományoztak: Leyritz Á. a különféle kiállításokon nyert kitüntető érmeinek galv.-plastikai másolatát, összesen 48 darabot; a Csanádegyházmegyei nyomda ugyancsak öt darab, eredeti kitüntető érmét; Temesvár sz. k. város tanácsa pedig letétbe adta az 1891-ki temesvári kiállítás fehérmárvány emléktábláját. Gyarapodás 66 darab.

g) A butorok száma gyarapodott vétel útján 1 szekrényvel, ára 160 kor

A muzeum gyűjteményeinek összes gyarapodása 268 darab.

3. Folyóügyek. Felolvastatván Temesvár sz. k. város tanácsának 1902. évi 21.312. számú végzése, melynek értelmében a Temesvár nevezetesebb történelmi helyeinek emléktáblákkal való megőrkítése ügyében szerkesztendő közös javaslatnál való közreműködés végett a város részéről Rózsa Imre városi főügyész, Bellai József városi levéltárnok és Láng Dávid plebános, törvényhatósági bizottsági tagokat küldötte ki; a választmány ezt örömmel veszi tudomásul s a társulat részéről eddig választott tagokon kívül e bizottságot még dr. Szentkláray Jenő tiszteletbeli taggal egészítette ki. Felolvastattak a március 16-ki közgyűlésen megválasztott tiszteletbeli tagjainknak a társulat elnökségéhez intézett köszönő iratai, miket a választmány örömmel vett tudomásul. A választmány elhatározta és Kabdebó Gergely társulati igazgatót megbízta, hogy a muzeum gyűjteményeit az Első Magyar Általános biztosító társaságnál biztosítsa, illetőleg a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat részéről a biztosítási ügyletet megkösse. Biztosíttassék pedig: a) a képtár 150.000 kor., b) a szakkönyvtár 3000 kor., c) a törzskönyvtár 10.000 kor., d) az oklevéltár 5000 kor., e) az érmek és emlékérmek 15.000 kor., f) az iparművészeti tárgyak 2000 k., g) a butorok és irodai felszerelés 5000 kor, vagyis összesen 200.000 korona értékben.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ

1903-IK ÉVI FOLYAMÁRA.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 400 kor. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 10 kor. évi tagdíj-illetékekkel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknél, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejárta előtt és pedig írásban) nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 8 kor. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1902. október 15-én.

Dr. Berkeszi István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a Történelmi és Régészeti Társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkezesések Dr. Berkeszi István, főtítkárhoz (Temesvár, muzeum) intézendők. Kéziratokat vissza nem adunk.

A Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni szíveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1885. I. uj évfolyam. II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1886. II. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1892. VIII. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1893. XI. uj évfolyam. I. II. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1894. X. uj évfolyam. I. II. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1895. XI. évfolyam. I. II. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1896. XII. uj évfolyam. I. II. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1897. XIII. uj évfolyam. I. II. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1898. XIV. uj évfolyam. I. II. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1899. XV. uj évfolyam. I. II. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként.

Külön kapható: 1) Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A társulat megbízásából szerkeszti dr. Baróti Lajos. I. rész. Udvari leiratok. (1717–1754.) 1–127 lap. Ára 2 kor. — II. rész. Admin. körözüvények (1718–1753.) és osanádi kerületi tisztartóság (1718–1753.) 129–296. lap. Ára 2 kor. — III. rész. Becskerekli, pancsovai és temesvári kerületi tisztartóságok. (1717–1753.) 297–443 lap. Ára 2 kor. — IV. rész. Csákoval és verseczi ker. tisztartóságok. (1717–1753.) Továbbá részletes tárgy- és névmutató az I. kötethez. Ára 2 kor. — V. rész. Újpalánkai, lippai, lugosi és facseti kerületi tisztartóságok. (1718–1753.) 1–171 lap. Ára 2 kor. — Megjelentek az 1893. 1894. 1895. 1896. és 1899. évi „Értesítő“ III. és IV. füze helyett.

Az 1897. és 1898. évi „Értesítő“ III. és IV. füze helyett pedig megjelent: Délmagyarország régiséglelei a honfoglalás előtti időkből. Összeállította: Milleker Bódog. I. rész. Óskori leletek. (1–198 lap. 300 ábrával). — II. rész. Római, római korszaki barbár és népvándorláskori leletek. (1–205 lap. 170 ábrával és egy lelet helytérképpel). Ára 4 kor.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTTKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

XVIII. (ÚJ) ÉVFOLYAM. — IV FÜZET.

TEMESVÁRÓTT, 1902.

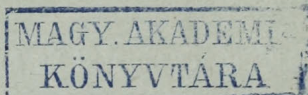
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.

Az **Ertesítő** 1902. évi I. és II. füzeté helyett a Dr. Baróti Lajos-féle **Adattár** VII. része jelent meg. Új tagtársaink az **Adattár** egy-egy részét a főttkári hivatalnál 1–1 korona kedvezményes áron megszerezhetik.

TARTALOM.

---

1. A temesvári új muzeumépület	69
2. A rovásírás Temesvármegyében. — <i>Perényi Adolf</i>	83
3. Újabb délvidéki őskori rézleletek. — <i>Milleker Bódogtól</i>	96
4. Társadalmi élet Temesvárott 1801-ben. — <i>Berkeszi István</i>	103
5. Adalékok Délmagyarország történetéhez — i — s.	112
6. Vegyes hírek	120
7. <i>Tárca.</i> a) Kivonatós jelentés az 1902. július elejétől december végeig tartott ülésekről	124
b) A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat az 1902. végén .	128

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XVIII. (ÚJ) ÉVFOLYAM

1902.

IV. FÜZET.

A temesvári új muzeumépület.

A temesvári új muzeumépület megvalósítása a közelmúlt napokban hatalmas lépéssel haladt előre. 1902. évi december hó 14-én, vasárnap d. e. 10 órakor a muzeum képtártermében tartatott meg az a nagyarányú előkészítő-gyűlés, mely városunkban egy elsőrangú vidéki muzeumi palota létesítését kimondotta.

Minthogy társulatunktól indult ki az eszme, folyóiratunkban folytonos figyelemmel fogjuk kísérni az ügyet; feljegyzünk minden nevezetes lépést, mely ebben a dologban történik, hogy annak idején Értesítőnk lapjain az intézet megvalósításának ügye kezdettől végig teljesen feltalálható legyen.

A december hó 14-ki gyűlést megelőzőleg november hó 22-én dr. Molnár Viktor főispán úr elnöklete alatt egy szűkkörű bizottsági ülés volt, a melyen Temesvár sz. kir. város részéről dr. Telbisz Károly polgármester, Temes vármegye részéről Kabdebó Gergely alispán, a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulat részéről Berkeszi István főtitkár, a délmagyarországi természettudományi társulat képviselőjében dr. Breuer Ármín, a temesvár-vidéki tanári kör nevében pedig dr. Laky Mátyás főreáliskolai igazgató vettek részt.

E bizottság a főispán és a polgármester lelkes beszéde és hosszabb eszmecsere után megállapodott a muzeumi palota ügyében teendő lépésekre nézve. Minden tag abban a véleményben volt, hogy Temesvár nagy múltja, virágzó jelene és sokat ígérő jövője egyaránt egy nagyobb arányú muzeumi palota létesítése mellett szólnak. Egységes volt a vélemény a felett is, hogy milyen eszközökkel volna az megvalósítható.

Miután e bizottság csak általános tanácsokat nyújthatott, végre abban egyezett meg, hogy december 14-re hívassék össze egy olyan gyűlés, a melyen úgy a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelő-sége, mint Temesvár város és Temes vármegye közönsége, valamint a helybeli egyházak, tudományos jellegű egyesületek, hatóságok, vármegyénk képviselői és a sajtó hivatalosan képviselve legyenek

s ez a gyűlés legyen hivatva kimondani a nagy arányú akció megindítását s ennek vezetésére válaszszon a gyűlés egy végrehajtó bizottságot.

E bizottsági határozatnak megfelelőleg december hó 14-re az előkészítő-gyűlés kihirdettetett és a megjelölt hatóságok, testületek, egyesületek meghívtak.

A december hó 14-ki előkészítő-gyűlés valóságos kulturünneppé nőtte ki magát. „Az ott elhangzott beszédek — írja a Délmagyarországi Közlöny — oly erősen kidomborították ennek a kulturünneppnek a jelentőségét, hogy alig lehet, de nem is kell újabb és más motivumokkal igazolni, minő helyes és a modern Temesvár felemelkedését szolgáló nyomokon járnak közügyeink intézői, mikor tudományos és nemzeti kulturális központját teremtik itt meg a Délvidéknek. Nagy és jelentőségteljes igazságokat mondtak Temesvár kulturfeladatairól, a Délvidékre kiható nemzeti hivatásáról dr. Molnár Viktor főispán, dr. Berkeszi István muzeumi főtítkárr és dr. Telbisz Károly polgármester; mindenesetre azért adott oly lelkes visszhangot a jelenvolt közönség és a nemzet kulturális ügyeinek egyik vezérmunkása, Szalay Imre miniszteri tanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója abban a meleghangú beszédben, melyben elismerőleg méltatta Temesvár jelentőségét.

A gyűlésen dr. Molnár Viktor elnöklete alatt a következők vettek részt:

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége képviselőjében Szalay Imre miniszteri tanácsos, a Nemzeti Múzeum igazgatója és Radisics Jenő miniszteri tanácsos, az orsz. iparművészeti múzeum igazgatója; a csanád-egyházmegyei káptalan képviselőjében Németh József felsz. püspök; a megyéspüspök képviselőjében Wittenberger Antal kanonok; Temes vármegye közönsége képviselőjében Kabdebó Gergely alispán, Dragonescu Dömjén kir. tanácsos, pénzügyigazgató, dr. Fülöpp Béla orsz. képviselő és dr. Niamessny Mihály tb. főügyész; Temesvár szab. kir. város trvhatósága képviselőjében dr. Telbisz Károly kir. tanácsos, polgármester, Geml József főjegyző, dr. Kún László kanonok, dr. Petruss József, Sternthal Salamon, Barát Ármán, dr. Löwy Mór főrabbi, Rieger Ferenc és Keppich Henrik városi törvényhatósági bizottsági tagok; a Délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum-társulat képviselőjében: Patzner István tiszteleti tag, dr. Berkeszi István főtítkárr, Cseh Lajos titkárr, Jeszenszky Béla, Kovácsics Gyula, dr. Niamessny Gyula, Derera Izrael, Lendvai Sándor vál. tagok; a Délmagyarországi természettudományi társulat képviselőjében dr. Breuer Ármán és dr. Laky Mátyás alelnökök, Sebesztha Károly kir. tanácsos, dr. Szamek György, dr. Tauffer Jenő, dr. Szigeti Henrik, Tőkés Lajos, Szmidá Lajos, dr. Neu-

Bauer Henrik, Themák Ede, dr. Frank János, dr. Bechnitz Sándor; a kereskedelmi és iparkamara képviselőjében Lovag Vest Ede elnök; a magyar nyelvetterjesztő-egyesület képviselőjében Steiner Ferenc orsz. képviselő, elnök, Stumpfoll Ede alelnök és Lendvai Miklós titkár; a Délvidéki Kaszinó képviselőjében Cseresnyés Jenő igazgató; a Délvidéki Kárpát-Egyesület képviselőjében dr. Kovács Géza titkár; a Délvidéki Tanári Kör képviselőjében Bergmann Agost alelnök, dr. Steiner Simon, dr. Privorszky Alajos, Perényi Adolf, Gerő Vilmos, dr. Herczeg Árpád, Pálossy Dénes; a jogász-egylet képviselőjében dr. Steiner Adolf, a városi könyvtár képviselőjében Bellai József felügyelő és számosan a társadalom köréből.

Dr. Molnár Viktor főispán a következő beszéddel nyitotta meg az értekezletet:

Igen tisztelt Uraim!

Hazafias örömömnök adok kifejezést, hogy a létesítendő Muzeum érdekében összehívott értekezleten oly szép számmal méltóztattak megjelenni. Ezen, városunkat és az egész Délvidéket érintő fontos kulturális kérdés iránt tanusított szíves érdeklődésükért fogadják benső köszönetemet. Különösen az őszinte hálának és igaz tiszteletnek érzelmeivel üdvözlöm Szalay Imre miniszteri tanácsos, Nemzeti Muzeumi igazgató úr ő méltóságát (lelkes éljenzés) és Radisich Jenő miniszteri tanácsos, iparművészeti muzeumi igazgató úr ő méltóságát (lelkes éljenzés) s mondok nekik mély köszönetet megjelenésükért, melyből mindannyian azt a reményt merítjük, hogy törekvéseinkben a legilletékesebb faktorok támogatására számíthatunk. (Lelkes éljenzés.)

Igen tisztelt Uraim! Köztudomású tény az, hogy Muzeumunk ma már nem felel meg feladatának. A rendelkezésre álló helyiségek korlátozottsága miatt a jelenlegi gyűjtemények sem találnak megfelelő elhelyezést. Egyes részeikben még az elpusztulás veszélyének is ki vannak téve.

A gyűjtemények megfelelő fejlesztése ennek következtében lehetetlen. (Helyeslés.)

Másrészt a város kulturális intézményeinek sorában egy lényeges hézag a közkönyvtár hiánya. (Helyeslés.)

Azért a város tudományos köreiben már gyökeret vert és újabban a közönség szélesebb rétegeiben is tért kezd hódítani az eszme, hogy Temesvárott a város fényes múltjának, a jelenben elfoglalt kiváló pozíciójának és a jövőben a nemzeti művelődés terjesztésében reá háruló nagy hivatásnak megfelelő Muzeumpalota építtessék. (Élénk helyeslés.)

Egy központot akarunk létesíteni a város tudományos törekvéseinek s a tudományok művelésével foglalkozó társulatok működésének.

Itt helyeztetnének el gyűjteményeink. És megfelelő tér állna rendel-

kezésre azok szakszerű fejlesztésére és kiegészítésére. Végül itt állíttatnék fel a közkönyvtár, mely hatalmas segédeszközévé válnék a tudományos haladásnak. (Élénk tetszés.)

A nemzeti kulturának akarunk falaink közt templomot emelni, melynek oltárán mindig fennen lobogjon a hazaszeretetnek lángja. (Lelkes éljenzés és taps.) A magyar műveltségnek fénye és melege áradjon innét a Délvidékre, hogy felmelegítse és részünkre hódítsa azon szíveket is, melyeket nemzeti törekvéseink eddig hidegen hagytak. (Lelkes éljenzés és taps.)

Eme nagy, hazafias és kulturális feladat megoldása, illetőleg a megoldás módozatainak előkészítése végett voltam bátor az értekezletet egybe hívni, melyet ezennel megnyitok. (Hosszantartó éljenzés.)

E nagy tetszéssel fogadott megnyitó-beszéd után a főispán a jegyzőkönyv vezetésére Cseh Lajos társ. titkárt kéri fel.

Dr. Berkeszi István, a Délm. tört. és régész. muzeumtársulat főtitkára felolvassa Fraknói Vilmos püspök, a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőjének elnökünk ö méltóságához intézett levelét, melyben tudatja, hogy a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyőségét e gyűlésen Szalay Imre min. tanácsos, a m. n. muzeum igazgatója, hely. országos főfelügyelő és Radisics Jenő min. tanácsos, az országos iparműv. muzeum igazgatója fogják képviselni, továbbá Dessewffy Sándor v. b. t. t., megyés püspök, dr. Radu Demeter, lugosi gör. kath., Bogdanovits Lucian, temesvári gör. kel. hely. püspökök, dr. Szentkláray Jenő apát-kanonok, dr. Grove László orsz. képviselő, Szaboleska Mihály ev. reform. lelkész és Rubinek Gyula orsz. képviselő üdvözlő leveleit illetve sürgőnyeit, melyekben egyszersmind kimentik elmaradásukat.

Dr. Berkeszi I. ezután hosszabb beszédet tartott, melynek lényege ez:

Mint a Délmagyarországi Történ. és Régészeti Muzeum-Társulat titkárának és muzeumörének nekem jutott ama megtisztelő feladat, hogy e fényes gyülekezet előtt, hol úgy a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőisége mint Temesvár szab. kir. város és Temes vármegye közönsége, továbbá a helybeli egyházak és tudományos társulatok képviselőikkel jelen vannak, kifejtsem és megokoljam azt: mennyire szüksége van e városnak és vidékének, sőt egész magyar hazánknak arra, hogy Temesvár falai között egy olyan magas fokon álló kulturális intézet létesíttessék, a melyben egyesítve legyen és mindnyájunknak közhasználatára álljon e város összes tudományos és művészi gyűjteménye. (Élénk helyeslés.)

Ha nem többről, csakis a jelenlegi muzeum méltóbb elhelyezéséről volna szó, már akkor is egy nagyobb helyiségről kellene gondoskodnunk. mert a ki csak egy-két percet fordít is ennek a muzeumnak a megtekintésére, az tisztában van vele, hogy itt többé terjeszkedni lehetetlen. De

mi egy megnagyobbított muzeumi épületnél sokkal többet kívánunk megvalósítani.

Egy oly nagyobb arányú muzeumi épületet kívánunk mi létesíteni, a melyben ne csak a jelenlegi délmagyarországi tört. és régészeti, valamint a vele eddig is egy fedél alatt levő délmagyarországi természettudományi társulat gyűjteményeinek legyen a fejlődésre elegendő terök, hanem létesíttessék abban és pedig talán első sorban egy nyilvános városi könyvtár; s ezenkívül legyen benne elegendő és hozzá célszerű helyiség egy-egy kellően rendezett régiségtár és iparművészeti osztály, egy szépművészeti osztály, egy néprajzi osztály, egy természetrajzi osztály és egy közegészségügyi muzeum számára. Legyen ez az épület közös otthona városunk összes tudományos egyesületeinek, a hol mindenik elhelyezheti a maga gyűjteményét, legyen az központja művészi és műipari törekvéseinknek.

Szóval egy magas fokon álló műintézetet kívánnánk mi létesíteni Temesváron, a mely hatalmas mértföldmutatója legyen e nemes város dicső múltjának, virágzó jelenének s a nemzedékeket serkentse egy még szebb, virágzóbb jövőre. (Élénk tetszés.)

Célunk ez épülettel az, hogy abban szabadon áldozhasson tudomány-szomjának a tudós és laikus; hogy e vidék történetének az őskortól az újabb időkig összegyűjtött emlékeit feltárja és szakszerűen tegye szemlélhetővé mindenki előtt, hol a látogató a régi eszközökben, képekben, szobrokban mintegy maga előtt lássa elvonulni szűkebb hazája történetét, a melynek láttára képzeletében mintegy megelevenülnek és sirjaikból kiszállnak a hadverő ősök és néma tekintettel bár, de azt kérdezik tőlünk: késő nemzedék! teljesíted-e a haza iránti kötelességedet úgy, a mint azt mi egykor faji és vallási különbség nélkül megtettük!

A szépművészetek osztálya hivatva lesz művészi érzéket teremteni és hasonló szépművek alkotására buzdítani.

A néprajzi osztályban összegyűjteni kívánjuk e vidék különböző nemzetiségeinek házi életére és foglalkozására vonatkozó tárgyakat, megmenteni és a jövőnek megőrizni az egyes, talán már kiveszőben levő sajátságokat.

A természetrajzi osztály hivatása lesz, hogy összegyűjtse kiváltképpen Délmagyarország állat-, növény- és ásványvilágát, valamint paleontológiáját.

Szóval: az egész intézet tárháza lenne a múltnak és jelennek, a melyben úgy a tudós, mint a laikus, az iparos és a kereskedő, valamint az egyszerű földműves is felismerje majd, hogy ez az intézet az ő számára is készült, mert mindenki meg fogja benne találni azt, a mi őt legjobban érdekli: a tanulni- és okulni-valót. (Helyeslés.)

Kiszámíthatatlan az az erkölcsi haszon, a mely mindebből a szemlélőre hárulna. Tápot adnánk ezzel a léleknek. Lehetne itt tanulni hazaszeretetet, műérzéklet és jóízlést s vele a munka megbecsülését, a melyeknek erősítésére oly nagy szükség van.

Teljes tudatában vagyunk mi annak, méltóságos uraim, hogy egy ilyen nagyobb arányú intézet felállítására, kivált ha azt az illető város és vidék nem egyedül a saját költségén kívánja megvalósítani, hanem állami hozzájárulással, nem akármely vidék, nem akármelyik nagyobb vidéki város ajánlatos.

A melyik város jogot vagy legalább is igényt formál arra, hogy az állam segítse őt illetően kulturális törekvéseiben, attól méltán megkívánhatja a magyar állam és a nemzet, hogy az ilyen város és vidék háta mögött egy nagy történelmi múlt álljon, a jelen helyzete legyen kedvező, polgárainak műveltsége és hazafisága elegendő garanciát nyújtson a jövőre nézve. Végül szükséges, hogy a geográfiai helyzet is azt indokolja, hogy ez intézet valóban azon a ponton állítatik fel, a mely az államra nézve a legkívánatosabb, legüdvösebb.

Szerencsére Délmagyarország és Temesvár e követelmények mindekének a legnagyobb mértékben megfelel.

Csak néhány példát akarok felhozni a múltból és jelenből.

Hosszú évezredek előtt e vidék lapályain egy édesvízű tenger terült el, ennek lefolyását még most is bizonyítják vidékünkön a Vaskapu csodái. E tenger lefolyása után találkozunk itt is az őszállatok, majd az ősberekek nyomai, mert a neolith kortól kezdve ez a vidék állandóan lakott terület volt. Úgy a kő-, mint a réz- és bronz-leletek, valamint a földvárak nyomai gyakoriak ezen a vidéken. Első őslakói, a kiknek már a nevét is tudjuk, az agathyrsek voltak, a kiket a történetírás atyja, Herodotos említ. Az agathyrsek nyom nélkül tűntek el és vidékünk majd a dákok, majd pedig K. u. a II. évszázad elején a római birodalomnak lesz Moesia Superior név alatt egyik tartománya. A rómaiak ez új tartományban több gyarmatot és katonai utat létesítettek. Egyik római gyarmat éppen a mai Temesvár helyén állott és ez volt a nyugatnak első állomása a kelet felé. Erre felé vette útját Priscos Rhetor is, mikor követségben ment Attila udvarába.

A római hódítást egymás után váltotta fel a gótok, hunok, gepidák, longobardok, avarok, majd pedig a magyarok uralma. A népvándorlás nagy országútjába esvén e vidék, lassanként elenyészett itt a római műveltség; egy újabb kultúra pedig csak azután kezdett gyökeret verni, mikor Árpád magyarjai egy szilárd uralomnak vetették meg alapját.

A honfoglaláskor e vidéket Glád fejedelem bírta, kit Árpád vezérei — Szoárd, Kadocea és Boyta — győztek le a Temes vizénél és ellenségeik Anonymus szerint: „dőlnek vala előttük, mint a kéve az aratók előtt.”

Valamint már a honfoglalás egyik legnevezetesebb csatája ezen a vidéken dőlt el, úgy az azóta letűnt ezredév alatt a hon védelmében is, hazánk eme vidéke számos, kiváló hadi eseménynek volt a színhelye. A Duna választván el határainkat a bolgár, görög, szerb és később a török uralomtól, az eme népekkel folytatott küzdelmeknek igen gyakran ez a vidék volt a harctere. Sok elhatározó küzdelem vette itt a kezdetét vagy érte itt a végét. Itt védte meg hitét és országait Szent István Achtum ellen; itt törte meg — a Temes vizénél — Szent László a kunok hatalmát; Temesvárról indult ki Róbert Károly királyunk — ki itt több éven át királyi székhelyét tartotta — Bazarad ellen; innen rendezte hadjáratait nagy Hunyadynk a török ellen; a temesi grófok, mint a Délvidék főkapitányai innen őrizték a határokat; itt dőlt el 1514-ben a lázadó parasztság sorsa; itt áldozta fel életét is vallásáért és a hazáért a hős Losoncy István; itt törte meg végleg a törökök hatalmát hazánkban a hős savoyai herceg és végre itt folyt le 1849-ben szabadságharcunk utolsó és legnagyobb tusája: a temesvári csata.

Nincsen ebben az országrészben egy talpalatnyi hely sem, a melyet őseink vére ne öntözött volna; nincs e hazában talán egyetlen hely sem, a melyre jobban reá illenének a Szózat nagy költőjének eme sorai:

„Itt küzdtenek honért a hős
Árpádnak hadai,
Itt törték össze rabigát
Hunyadnak karjai.
Szabadság itten hordozák
Véres zászlóidat
S elhulltanak legjobbjaink
A hosszú harc alatt.“

Igen! elhullottak; de nemcsak a legjobbjaink, hanem e vidék összes lakossága. Nincs egyetlen vidék, egyetlen város sem e hazában, mely a török uralom alatt annyit szenvedett volna, mint Délmagyarország és Temesvár. Elég annyit mondanunk, hogy e vidék és város állott legtovább török uralom alatt. A török uralom kiirtotta innen teljesen a magyar lakosságot és a mikor 1716-ban a töröktől visszafoglalták, az egész Temesközben, a hol most majdnem 2 millió ember találja meg otthonát, alig 25.000 ember nyomorgott. De akkor sem csatolták vissza az anyaországhoz, hanem egy, a magyarral ellenséges indulatú kormányrendszer alá helyezték; csak 1779-ben került e város és vidék az anyaországhoz vissza, hogy 70 év múlva ismét elszakítsák onnan; 1849-ben megalkották itt a németnyelvű szerb vojvodinát, melynek Temesvár lett a Landeshauptstadtja. De ez az alakulás nem volt életképes; Temesvár az egész Délvidékkel együtt visszakiváncokozott és 1860-ban visszakerült az anyaországhoz s így csak alig 42 év óta élvezzi a háborítlan békét.

Ennek a történelmi tekintetben oly kiváló országrésznek mindenkor Temesvár volt a középpontja. Temesvár sorsától függött mindig az egész országrésznek a sorsa is. A ki Temesvárt elfoglalta: azé volt az egész Duna-Tisza és Marosszöglete és e kiváló álláspontját Temesvár — bár változott viszonyok között — a török háborúk után is fentartotta. Délmagyarországnak jelenleg is Temesvár a fővárosa. Dicsőségét zengi nemcsak a történelem, hanem a költészet muzsája is, mert ki nem ismerné Tinódy énekét a „vég Temesvárról,“ avagy Czuczor „Balázs vitézét“ vagy Petőfinek a „Király esküjét.“ (Tetszés.)

A mi a jelenlegi Temesvárt illeti, ez egy teljesen új, modern város. Sajnos! nem találunk itt régi dicsőségünknek egyetlen fennmaradt épületére sem. A török uralom alatt elenyészett itt régibb történelmünknek sok szép emléke; pedig nem kisebb ember, mint Bonfinius bizonyítja rólunk, hogy „Temesvár kiváló épületekkel és pompás palotákkal van ékesítve.“ A mai Temesvár csak 1716 után keletkezett és így nincs még kétszáz éves sem.

Ha e város nem lett volna e vidék természetes központja, úgy nem fejlődhetett volna rövid idő alatt azzá, a mivé lett már a XVIII. században: egy virágzó, művelt várossá, a melyet már a XVIII. század végén „Kis Bécs“-nek hívtak s a melyről egy országot bejárt tudós német utazó, a szász Hoffmansegg gr. 1794-ben — a mikor városunkban is megfordult — azt írta, hogy „Temesvár Magyarországnak legszebb és legszolidabb városa.“

Polgáraink intelligenciájára csak néhány adatot kívánok a temérdek közül felemlíteni: 1717-ben telepedett meg itt a német lakosság; 1718-ban már megalakultak a céhek, 1726-ban Bél Mátyás már virágzó városnak írja le; 1750 körül már volt utcái világítása, oly időben, a mikor hazánkban még aligha volt egy másik városban is; 1771-ben keletkezett az első könyvnyomda s azzal együtt az első hírlap, mely hazánkban időrendi sorban a negyedik lapja volt; 1776 óta van állandó színháza, 1790 óta vannak itt operai előadások, 1801-ben már volt német kaszinója, 1816 óta van kölcsönkönyvtára, 1836-ban nyílt meg itt a Temesi Kaszinó, 1846-ban a temesvári jogakadémia, 1854-ben az első város volt hazánkban, a melyik behozta az utcái gázvilágítást, 1884-ben egész Európában első volt, a ki behozta az utcái villanyvilágítást, 1871-ben keletkezett a délmagyarországi tört. és régész. társulat, egyike a legelsőeknek hazánkban, 1887-ben pedig néhai örökemlékezetű id. Ormós Zsigmond főispán, Temes vármegye és Temesvár hathatós támogatásával a muzeumi gyűjtemények elhelyezésére e jelen épületet emeltette, a melyről megnyitása alkalmával a muzeumok országos felügyelője, a nagyérdemű

Pulszky Ferenc mondta azt, hogy az egyetlen muzeum vidéki városainkban, mely a saját külön épületében van elhelyezve.

Hogy Temesvár milyen vonzóerőt gyakorol a vidékre, azt legjobban mutatja lakosságának — főleg a beözönlés folytán előállott — gyors gyarapodása. Száz év előtt alig volt tízezer lakója, 1901-ben már 50.000-re nőtt, a katonaság és a közeli Mehala község nélkül, pedig ez méltán tekinthető Temesvár egyik külvárosának. A katonasággal és Mehala lakóival a népesség száma már most is felmegy 60.000-re. Száz év előtt a lakosság számára nézve Temesvár a 15-ik helyen állott városaink között, most már a 10-ik helyen, sőt Mehalát is hozzászámítva, talán a 7-ik helyen. A lakosság száz év alatt éppen megötszörösödött. Oly gyarapodás ez, a melyet vidéki városaink között alig bír valamelyik is felmutatni.

De a városok súlyát nem éppen a lakosságuk nagy száma szabja meg; a régi Athenae sem volt a legnépesebb görög város. Lehetnek és vannak kis városok, a melyek nagyobb súlylyal bírnak, mint jóval népesebb társaik. Nézzük tehát: vajjon a jelenlegi Temesvár lakossága bir-e azzal a súlylyal, vagyis elég garanciát nyújt-e arra, hogy egy olyan nagyobb arányú muzeumi épület, mint a melyet mi megvalósítani kívánunk, csakugyan a kellő, jól megválasztott helyen lesz-e ebben a városban elhelyezve?

Megint csak a statisztikára hivatkozom. Temesvár 50.000 lakója közül nem kevesebb mint 52% foglalkozik iparral és kereskedelemmel, 7% járulékaiból él, 8% tesz ki az értelmiségi keresettel foglalkozók száma, míg az őstermeléssel foglalkozók száma csak 3%. Tanulóink összes száma 11.000-re megy, mert van Temesvárott egy r. k. papnevelő-intézet, három középiskola, két felsőbb leányiskola, két tanítóképző, egy kereskedelmi és három polgári iskola, egy sikeknémák iskolája, egy ipariskola, számos és pedig jól felszerelt népiskola és tanonciskola. Nyomdánk száma 12; van 25 lapunk és folyóiratunk; közötté 6 napilap és két színházi lap. Van számos tudományos és humanitárius egyesületünk, a vidéki városok között pedig itt van a legtöbb pénzintézet.

Mindezekhez ha még felemlítjük, hogy úgy egyházi, mint katonai, igazságügyi, kereskedelmi és ipari tekintetben is egy nagy vidék Temesvárhoz mint központhoz van csatolva; ha felemlítjük, hogy e város vasúti forgalma Pozsony után összes más vidéki városaink forgalmát fölülmulja, hogy vasutaink — nem is számítva a folyami forgalmat — nyolc felé ágaznak, úgy e rövid adatokból is megérthetjük e város mai jelentőségét.

De Temesvár mai jelentőségét megkoronázza lakóinak szelleme és e város geográfiai fekvése. Az egyetlen nagy város hazánk délkeleti határán, a kelet és nyugat szélén, hol a magyar nemzet, mint egy erős végvárban

vetheti meg a lábát. Ez a végvár most már nem hatalmas falakban nyilvánul, hanem a polgárság hazafias érzésében és műveltségében. Hisz 1848-ban ez a város adta Klapkát és Kiss Ernőt a hazának. Temesvár lakosságának hazafias érzése nemcsak kifogástalan, de példászerű is. Magyarosodását az országos statisztika mintegy például állítja az ország színe elé, hol a különböző vallásfelekezetek és nemzetiségek a legszebb egyetértésben élnek, mint az egységes magyar állam hű polgárai. (Élénk tetszés.)

Az állam érdeke az, hogy egy ilyen hazafias szellemű nagy határváros rakassék meg mindenféle kulturális intézetekkel, hogy méltán legyen képviselve a magyar tudomány ereje és fénye. A nemzetvédelem szempontjából Temesvárnak most is csak olyan nagy a jelentősége, mint Losoncy István idejében volt; erős végvára ez a magyar államiságnak. (Éljenzés.) A temesvári új muzeum is egy újabb bástyája legyen a magyar hazafiságnak. Nem kívánjuk mi ezzel elnyomni a más nemzetiségek kulturáját, sőt inkább közös munkára hívjuk őket fel; legyen ez a muzeum a közös haza szeretetének a szimboluma, hogy a mint a benne elhelyezett közös emlékeink éreztetik velünk, hogy közös volt a multunk, úgy érlelődjék bennünk mind erősebbé az a meggyőződés is, hogy a jövőnk sem lehet más mint közös. (Élénk helyeslés.)

Mélt. Uraim! Mélyen t. Közönség! Az eddigiekben voltam bátor előadni egy nagyobb arányu muzeumi épület létesítésének a szükségét s egyúttal indokolni: hogy egy ilyen intézet felállítására Temesvár városa mennyire kedvező pont. A megvalósítás részleteinek kifejtése nem az én feladatom. (De az most még korai is volna.) Hasznát fogja látni annak elsősorban Temesvár lakossága, aztán közvetlen vidéke, de közvetve hasznára lesz az az egész hazának. A mélt. főfelügyelő urak meg fognak majd győződhetni, hogy úgy Temesvár sz. kir. város, mint Temes vármegye közönsége, sőt az itteni egyes tudományos társulatok is meg fogják tenni mindazt a cél érdekében, a mi erejüktől telik. De mindezek a tényezők egyúttal kell hogy azt is szemök előtt tartsák: "Quid valeant humeri et quid ferre recusent." Csak a mi erejüktől telik. Gondoljanak Méltóságok, mint az állami érdekek hű képviselői, Németalföld szabadságharcára és Leyden város esetére. Leyden az ország szabadságáért feláldozta magát s ezért a szabaddá lett Németalföld polgárai egyetemmel ajándékozták meg. Temesvár is elvérzett a hazáért folyt hosszú harcokban, kell tehát, hogy kulturális törekvéseiben ne legyen magára hagyva.

Indítványt nem teszek; hagyom azt nálamnál sokkal illetékesebbekre. (Hosszantartó lelkes éljenzés és taps.)

Erre dr. Telbisz Károly kir. tanácsos, polgármester a következő indítványt terjesztette elő:

A nemes és hazafias feladatnak megoldására nézve, melyet mai értekezletünk kezdeményezni hivatva van, — egy olyan nemzeti köz-művelődési intézetnek létesítésére nézve, mely Temesvár és egész Délmagyarország szellemi és kulturális törekvéseinek központja és otthonaként a régészeti és történelmi, művészeti és irodalmi, természeti és iparművészeti kincsek tárháza legyen, ezen magasztos és hazafias feladatunk sikerére nézve, — két kedvező körülményre kívánok útalni.

Kedvező és biztató az az emelkedett hangulat, mely az egész országot áthatja a Magyar Nemzeti Muzeum száz esztendő fennállásának ezen ünnepi évében és örömmel és csodálattal tölti el a hazafiakat, kik ezen első nemzeti tudományos intézetünk működésének eredményeit szemlélve, most inkább, mint valaha átérzik és méltányolják becsét és jelentőségét az ily intézményeknek, melyek a tudásnak és műveltségnek terjesztésére, a nemzeti érületnek és a hazaszeretetnek ápolására és élesztésére vannak hivatva. (Élénk helyeslés.)

De különösen kedvező előjelnek, sőt törekvéseinkre nézve a siker zálogának tekinthetjük azt az érdeklődést, melyet éppen Nemzeti Muzeumunk kitűnő igazgatója, szellemi életünk ezen érdemkoszorús vezéralakja ügyünk iránt eddig is és most is, épp úgy, mint az orsz. iparművészeti muzeumnak városunk és Temes vármegye iránt kiváló jóindulattal viseltető igazgatója tanúsítani méltóztatnak. (Lelkes éljenzés.)

Az ő jelenlétökből, mely a közönség ezen gyülekezetének fényt ad és tanácskozásunk jelentőségét fokozza, egyrészt lelkesedést merítünk arra nézve, hogy az eszméért, melynek híveivé szegődtünk, továbbra is buzgókodjunk, másrészt bátorításul szolgál reánk nézve tisztelt vendégeink jelenléte és azon biztos reményt nyújtja nekünk, hogy a küzdelemben, mely ezen erőnket meghaladó feladat megoldása előtt reánk vár, nem leszünk magunkra hagyatva, hanem számíthatunk ő méltóságainak irányító közreműködésére és a nemzeti művelődésünk érdekeit szíven viselő kormány pártfogására. (Lelkes éljenzés.)

Így, hiszszük, célt fogunk érni, mert a siker nemcsak buzgóságunktól függ, mely lankadni nem fog, hanem a jóakarattól is, melyben törekvéseinket a Muzeumok és Könyvtárak országos főfelügyelősége részesíteni kegyes lesz. (Élénk helyeslés.)

Ebben bízva, reméljük, hogy az eszme megvalósul, hogy e véráztatta helyen, hazánk délvidékének e régi véghelyén, hol a nemzeti létért és a nyugati műveltségért annyi küzdelem folyt, a lehullott várbástyák helyén, — rövid időben, — a nemzeti művelődésnek szentelt csarnoka fog állani, hirdetve, hogy az áldást, mely elődeink hős küzdelmeiből az emberiségnek jutott, az utódok megbecsülik és hogy az új nemzedék el van határozva arra, hogy a hazát, melyet az ősök fegy-

verrel szereztek és védtek meg, békés munkálkodással, a nemzeti szellem hatalmával megtartja a magyarnak. (Lelkes éljenzés és taps.)

Tanácskozásunk tárgyául azon javaslatot bátorkodom előterjeszteni, hogy az értekezlet mondja ki, hogy nemzeti közművelődésünk előmozdítása érdekében kívánatosnak tartja, hogy Temesvárott, mint hazánk délvidékének központján és főhelyén muzeum és könyvtár létesíttessék az ügy iránt érdeklődő közönségnek, különösen Temesvár sz. kir. város és Temes vármegye törvényhatóságainak, a Muzeumok és Könyvtárak orsz. főfelügyelőségének és a magas kormánynek támogatása mellett, minél fogva az értekezlet végrehajtó bizottság alakítását határozza el s azt a célba vett intézmény létesítésével járó teendőkkel megbízza. (Helyeslés.)

A végrehajtó bizottság megalakítására nézve a következő javaslatot terjeszttem elő:

Az elnöki tiszttel elvállalására kérjük fel dr. Molnár Viktor urat, Temes vármegye és Temesvár szab. kir. város főispánját, a ki mint az ügy kezdeményezője úgy magas állásánál, mint kiváló egyéniségénél fogva hivatva van az ügyet diadalra vezetni. (Lelkes éljenzés és taps.)

A végrehajtó bizottság tagjaira nézve javaslom, hogy első sorban kérjük fel tagul dr. Szentkláray Jenő apátkanonok urat, a magyar tudományos akadémia tagját, Délmagyarország jeles történetíróját.

Keressük meg Temes vármegye közönségét, hogy az alispánt és két tagot, Temesvár város közönségét, hogy a polgármestert és két tagot, a Délmagyarországi tört. és régészeti muzeum-társulatot és a Délmagyarországi természettudományi társulatot, hogy egyenként három tagot küldjön ki a végrehajtó bizottságba; továbbá, hogy a jogászegylet, a magyar nyelvterjesztő egyesület, a Délvidéki tanári kör, a Délvidéki Kárpát-Egylet, a kereskedelmi és iparkamara egy-egy tagot küldjenek a végrehajtó bizottságba, végül kérjük fel a Muzeumok és Könyvtárak országos főfelügyelőségét, hogy szíveskedjék magát a végrehajtó bizottságban képviseltetni. (Élénk helyeslés.)

Az indítványt egyhangúlag elfogadták.

Szalay Imre miniszteri tanácsos, a Nemzeti Muzeum igazgatója, erre a következő beszédet tartotta:

A muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége nevében fogadják legbensőbb köszönetemet és hálámat azért a kitüntető fogadtatásért, melyben bennünket részesíteni szívesek voltak. Oly meleg, oly bensőségteljes volt e fogadtatás, hogy mi valóban teljesen otthon érezzük magunkat. (Lelkes éljenzés és taps.) Igaz rokonszenvvel vettünk tudomást arról a mozgalomról, mely e városban egy nagy kulturális palota építése iránt nyilvánul. Talán felesleges is hangsúlyoznom, hogy mi ezt a mozgalmat

a legmelegebben támogatjuk, de ha önöknek megnyugvásukra szolgál, ezennel hivatalosan kijelentem, hogy lelkem egész melegével és őszinteségével támogatom e szép ügyet. (Lelkes éljenzés és taps.) E támogatás természetesen a kölesönösségen alapszik. Ott, hol a főfelügyelőség azt tapasztalja, hogy a tudományok ápolása termő talajra talál, ott ápolja ezt a talajt. Nem hiába híres termőföld az egykori Bánság, de azt tapasztalom, hogy itt a tudomány szépen virágzik. (Éljenzés és taps.)

A muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége az ország különböző vidékeit két csoportra osztja. Az egyik csoportba tartoznak azok a kisebb kulturális központok, hol inkább a helyi viszonyok illusztrálására létesülnek muzeumok. A másik csoportba tartoznak az egyes nagyobb kulturális központok, melyek egész országrészekre bírnak hatással; ilyen a felső vidékre nézve Kassa, Dunántúl Szombathely a felső részen és az alsó részen ilyen lesz egykoron Pécs, Erdélyre nézve Kolozsvár, Tiszántúl felső részére Debrecen, az alföldre nézve Szeged, és ilyen a magyar délvidékre nézve Temesvár. (Taps.) A muzeumi törekvések támogatása is ehhez képest kétféle mértékű. Az egyik támogatási irány bizonyos évi összeggel való segélyezés. A másik irány az igazán érdemes központok részére hatalmas, igen erős segély kieszközlése a miniszteriumtól. Ezt remélem én Temesvár javára kieszközölhetni. (Éljenzés és taps.)

Temesvár szab. kir. város és érdemes közönsége nagyszabású monumentális muzeumi palotát kíván létesíteni. Biztosítom önöket, hogy a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége kötelességének fogja tartani, abban az arányban hozzájárulni az építés költségeihez, a mily arányban a helyi tényezők meghozzák az áldozatot. (Lelkes éljenzés.) Ez azonban nem áll egyedül a főfelügyelőség hatalmában. Az építkezési segélyek rendkívüli hitelként szerepelnek a költségvetésben. A főfelügyelőség a segélyt csupán a legmelegebben ajánlhatja. A segély megadása a közoktatásügyi és pénzügyminiszterek közös megegyezésétől függ. A mint látom, önök a maguk elé tűzött szép célt minden körülmények közt meg fogják valósítani. Újból biztosítom önöket, hogy törekvésükben a főfelügyelőség legmelegebb támogatására számíthatnak. (Lelkes éljenzés és taps.)

Steiner Ferenc orsz. képviselő indítványára nagy lelkesedéssel elhatározzák, hogy az értekezlet Széll Kálmán miniszterelnökhöz és Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterhez sürgőnyt intéz, megköszönve a kormány által a muzeumi palota építési ügye iránt eddig tanúsított jóindulatot.

A jegyzőkönyv hitelesítésére az elnöklő főispán dr. Kun László kanonokot és Kovácsics Gyulát kéri fel.

Molnár V. főispán újból hálás köszönetet mond a megjelenteknek,

mire az értekezlet — a főispán, valamint Szalay és Radisich éltetése közt — véget ért.

Széll Kálmán miniszterelnöktől még aznap a következő sürgönyválasz érkezett a hozzá intézett táviratra:

Méltóságos Molnár Viktor főispán úrnak Temesvárott.

Temesvári új muzeumépület megvalósítása érdekében tartott értekezletről hozzám intézett üdvözlétért őszinte köszönetet mondok. Széll.

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter a főispánhoz intézett magánlevélben köszönte meg a megemlékezést.

A rovásírás Temesvármegyében.

I.

A rovásírás kérdése. A temesvármegyei Tar Mihály.

(Felolvast. a Délmagy. Tört. és Régész. Muzeum-Társ. 1902. dec. 6. választm. ülésén.)

A mióta Király Pál, a budai paedagogium nemrég elhunyt igazgatótanára, Fadrusz Jánossal, a Zilahon emelt millenniumi emlékoszlop négy lapjára rávéssette rovásos betűkkel a Karacsay-féle codex állítólagos régi énekeit, azóta szinte szakadatlanul hozza az ország sajtója a rovásírásról szóló cikkeket és apróbb-nagyobb híreket. Magáról a rovásírás lényegéről azonban vajmi kevés szó esett, és így sem a nagy közönség, sem a tudós világ — néhány szaktudóst kivéve — nincs kellőleg tájékozva a kérdés mivolta és állása felől.

A rovásírás kérdése csak véletlen folytán jutott kapcsolatba a Karacsay-codexszel; azért ez utóbbtól teljesen különválasztható. Vajjon ezen énekek csakugyan régiak-e vagy ügyetlen újabb koholmányok, erről alapos kritika döntött már régebben is, újabban is. Sokkal fontosabb és nehezebb kérdés a rovásírás kérdése, melynek mivoltáról és állásáról akarunk röviden szólni.

A rovásírás, hún-székely írás, skytha v. szittyá írás név alatt a XIII. századtól kezdve folyton kísért az irodalomban mint a honfoglaló magyarok állítólagos írása, melyet csupa egyenes vonalokból róttak késsel ostornyélre, pálcikákra, deszkalapra.

Az írásnak, mint hún-székely írásnak, valódisága mellett 1866-ban Szabó Károly*) szállott sikra; nagy tudományos apparattal mutatja ki irodalmunkban mindama nyomokat, melyek a XIII. századtól kezdve egész korunkig erről az írásról szólnak és végül bebizonyítotttnak véli ez írás létezését, sőt azt is, hogy ez az írás a húnok írása volt; hogy a székelyek, a húnutódok, maig is megőrizték ezt az ősi írást, a húnok írását.

---

*) Budapesti Szemle 1866. VI. kötet.

Nem idézzük a századok tanuit sorra, de érdekesnek és szükségesnek látjuk a nevezetesebbeknek rövid ismételését már azért is, mert manapság nem könnyen juthatunk a fenti rendkívül becses értékezéshez.

Kézai Simon mester, a Kún László udv. papja, az első, a ki megemlíti a hún-székely írást, így szólván: *Isti enim Zeculi Hunorum sunt residui, qui . . . cum Blackis (Wlaccis) in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis commixti literis ipsorum uti perhibentur:*“ . . . az oláhokkal vegyülván, mondják, hogy azok betűit használják. Sokkal érdekesebb és találóbb a XIV. századbeli Képes Krónika megjegyzése, melyet Thuróczy is átvett:

„Ezek a székelyek, kik a skythiai betűket még el nem felejtették, azokat nem tenta és papiros segítségével, hanem pálcákra metszés mesteriségével rovás módjára használják.“

Bonfini, Mátyás királynak és Ulászlónak udvari történetírója ehhez azt is hozzáteszi, hogy kevés jegygyel sok értelmet egybefoglalnak („*paucis notis multa sensa comprehendunt*“). Ha még Oláh Miklós († 1568.) és Verancsics Antal († 1573.), esztergomi érsekeket említjük, és ez utóbbinak a fentebbiekkel egyező soraihoz még ezt az új megjegyzését fűzzük: a sort mint a zsidók, egyiptomiak és törökök jobbról balra viszik: jóformán e régi kútforrások tanúságaalapján látjuk a mai rovásírás főbb sajátosságait: 1. hogy fára rótták; 2. hogy jobbról balra viszik; 3. hogy egy-egy szókép a betűk összevonásával (ligatura) sokat fejez ki.

A többi XVI., XVII., XVIII. századbeli forrás sem járul nevezetesebb mozzanattal a fentebbiekhez, legfőlebb avval, hogy egyik-másik író rovással írt könyvre is hivatkozik (Debreczenben volt), vagy Lisznyai Pál, a ki prédikátorokat ismert (1692), „kik magyar bötükkel egymásnak irtanak: ilyen vala Csulai püspök is“; és végül Otrokoesi Fóris Ferenc (1693) azt mondja e betűkről: „minthogy azonban ezek a bötük magam előtt is még gyanúsak“ és pedig azért, mert a sorrendjük a latin abc sorrendjével egyező, „azért ítéletemet róluk máskorra halasztom.“

A legrégebbi abc-t Telegdi János (1598) jegyezte fel; ez megvan mai nap is másolatban; munkáját Leydenben írta mint tanuló s ily címet adott neki: *„Rudimenta priscae Hunnorum linguae“*. . . . Ehhez a kis, négy levélből álló munkához Baranyai Decsi János írt előszót, melyben azt mondja (1598. márcz. 5.): „magam részéről méltóknak ítélem e betűket nemcsak arra, hogy valamennyi iskolánkban a gyermekeknek tanítsák, hanem arra is, hogy minden rendű honfiaink, a kik csak magyaroknak akarják magukat neveztetni, megtanulják.“

De van viszont 1610-ből egy nagy tudósunktól, Szenci Molnár Alberttől egy nyilatkozat, mely a mai kételkedők nézetével teljesen egybevág: „Az erdélyi székelyek betűit, melyekről Székely

István emlékezik, sohasem láttam, olyan embert sem ismertem, a ki látta volna.“ Vele szemben viszont két kiváló nyelv-tanírónk, Geleji Katona István, erdélyi ref. püspök, és Komáromi Csipkés György ismét szemtanúként nyilatkoznak, sőt ez utóbbi azt is megjegyzi, hogy „a tulajdonképeni magyar írásnak (vagyis a rovásnak) 32 betűje van, mert a *k*-t másképpen írják középpütt, másképpen végül és elül, a mint kitetszenék a betűk alakjaiból, melyeket örömet adnánk, ha a nyomtatásra úgy volnának betűjegyeink, mint a hogy tollunk és ujjaink vannak az írásra.“ Tudott is írni és olvasni, a Telegdi-féle abc-t használta.

Ime! ennyi írott tanúnak bizonyítéka ellenére a rovásírás mind e mai napig nem talált hitelre. Voltak régebben is kételkedők és méltán, mert már ők sem találták a rovást tényleg használatban.

A boldogult Király Pál említett eljárása hozta a kérdést újból napirendre; és midőn a vita megindult rögtön hivatkozott a temesmegyei Omor község két földművelőjére, Tar Mihályra és fiára, a kik a rovást mind e mai napig fentartották, írják és olvassák.

A Délm. Tört. és Rég. Muz.-Társulat elnöksége kiszállott Omorra, hogy e kérdésre világot derítsen; kihallgatta Tar Mihályt, iratott és olvastatott vele, a mint ez a helyszínén felvett jegyzőkönyvből kitetszik.

Tar Mihály tényleg írja a rovás-írást, melyet állítása szerint apjától örökölt, és melyre atya intelméhez híven a fiát is megtanította.

A rovásírás egyenes vonalokból alkotott betűírás, melyet jobbról balra rónak fára. Különös sajátága ez írásnak az összevonás, mely szerint nem izolálják a betűket, hanem lehetőleg felhasználják az egyik betű alkalmas vonalát a másíknak alkotására, úgy, hogy ezzel egy-egy szó csak betűbokorrá válik, a mi a közönséges írásban a monogramokban is elő szokott fordulni. Az omori gazda tollírásra kerek betűket, rovásra pedig egyenes vonalakat használ. Az abc jobbról balra megy és hosszú magánhangzót nem jelöl, a mássalhangzók neve *eb*, *ec* stb. jobbról balra szintén *be*, *ce*-nek volna olvasandó, ámbár az omori gazda az *eb*, *ec*, *ef* stb. szótagok jelölésére használja; méltán kérdezhető, vajjon helyesen-e?

A rovásírás ősiségének kérdése egyelőre el nem dönthető. Terjedelmes tudományos vizsgálódást indított az Akadémia, összegyűjti az adatokat és ezek alapján újból és remélhető, hogy véglegesen megállapítja e sokat hánytorgatott ügyben az igazságot.

Hogyan áll az ügy mai nap előttünk, arról szólhatunk néhány szót.

Király Pál könyvet készült kiadni ez írásról, állítólag nagy anyag állott rendelkezésére, melyből az írás régiségét be tudta volna igazolni. Egyelőre az előttünk ismert anyag — sajnos — nem oszlatja el kételkedésünket.

Igaz ugyan, hogy az omori gazda írja a rovásírást; elhihetjük

szavára, hogy apjától örökölte; még az is igaz, hogy minden tizedik magyar ember látott vagy hallott pásztorok rovásáról: és mégis kétes marad ennek a rovásnak léte és mivolta mindaddig, míg eredetiségében több helyütt fel nem lesz lelhető.

Az omori gazda régebbi írást egyáltalán nem tudott felmutatni; tizenkét évi kocsmárossága alatt az írást nem használta; apjától sem könyvben, sem tárgyon egy szó rovást felmutatni nem tudott; ő maga pedig — saját vallomása szerint is — annyira másoknak: Szabónak, Királynak, Telegdinek és Fischernek befolyása alá került, hogy ismerve a suggestiónak nagy hatását: lehetetlen megállapítani, mit és hogyan tudott ő eredetileg.

Megvizsgálván Király Pállal való ismeretsége előtti időből való rovását, szembeötlő a ligatúráknak ritkább és ügyetlenebb volta, és feltűnő a kéznek írásban való avatatlansága.

Itt még sokkal ritkább az összevonás, helyenkint rossz is, nincs megállapodott elv bennük; ügyetlen a hézagelhagyás és következetlen a végső *k*, az *u* és *v* betűk használatában; a hosszú hangzókat ponttal jelöli meg, a szókat egymástól ponttal egyáltalán nem választja el; a mássalhangzó a szó elején (egy példával) majd *esz*, majd *sze* szótagot jelent. Igaz, hogy a *k* használatából Király Pál „tanácsolta ki“, az *i* és *ú* betűket pedig elfelejtette és csak utóbb tanulta meg újra, ahogy maga mondta.

Ha ezek után elfogadjuk is ténynek, hogy az omori földműves csakugyan rovásírást tudott, az is tény, hogy a könyvek és a személyes ismeretség Király-lyal annyira befolyásolta, hogy betűinek eredeti mivolta meg nem állapítható. Szinte tökéletesen a Telegdi-féle abc-t írja; igen ám, de maga is mondja, hogy a Toldy László: Régi magyarok műveltségéről szóló Tört. Könyvtár 30. füzetét a gattajai könyvtárból ismerte, ennek pedig 62. lapján megvan az abc és összefüggő ligatúrák szövege is van mellette.

Kétséssé teszi az omori gazda eredeti tudását még azon körülmény is, hogy a jegyzőkönyv felvétele alkalmával erre a kérdésre: van-e tudomása arról, hogy könyvekben is, ujságokban is volt ilyen írás közölve, és látta-e azokat? általam gyorsírással leírt szavai ezek voltak: egyszer láttam a „Történelmi Könyvtár“-ban a gattajai olvasókönyvet, mert tagja voltam az együletnek, betűket láttam, de nem olvastam el, nem tudom biztosan szittyá betűk voltak-e. A jegyzőkönyvben e mondat véletlenül ellenkező értelemmel szerepel,¹⁾ a mi annál feltűnőbb, mert ilyen feletet következtében bizonyára több kérdés tétetett volna az írás mibenlétéről. Annyi bizonyos, hogy Tar Mihály vallomásaiban nem említette, hogy ezt az abc-t le is írta, lemásolta és pedig úgy, hogy még lényegtelen, véletlen vonásait is lényegesekeknek vette és utánozta,

---

¹⁾ A jegyzőkönyv adata a hiteles, a mennyiben az Tar Mihály előtt felolvasatott és ő neve aláírásával megerősítette. Szerk.

a mit főleg az *m* és *f* betűkre nézve az Akadémia főtitkárának küldött kritikai megjegyzéseimben fölemlítettem, hogy t. i. az *m* betű rovásjelének függélyes vonalát, mely véletlenül kettős, ő is kettősen másolta és írta. A másolatot, melyet Tar maga adott át e sorok írójának, egyéb írásaival együtt a jegyzőkönyvhöz melléeltük.

Mégis elfogadható, hogy apjától örökölte a rovást; mellette szól az öreg Barta József nyilatkozata is Omoron, a ki azt mondta, hogy az ő apja is értett ehhez az íráshoz, de ő maga meg nem tanulta, emléke sincs — sajnos — róla.

Csakhogy Tar Mihály eredeti írásmódja ma már meg nem állapítható, mert ő azt az abc-t írja, mely nyomtatásban megjelent és ligatúrái is idővel fejlődtek, tökéletesedtek; még az is kérdés, hogy megállapodott elvek szerint ír-e ma.

Szinte esodálatos, hogy az omori gazdának széles ez országban nem akad párja. Csak nem hihető, hogy egyes-egyedül őrizte meg egy egész nép írását? Pedig a lapok hetek, hónapok óta írnak, tudósok járnak-kelnek és keresnek, kutatnak; az eredmény semmi. Azaz, mégis valami, az avatottak erős kételkedése, mely végre is bizonyosságot fog teremteni ebben a kérdésben.

Ha elfogadjuk, hogy a rovás meg volt a magyarság közt, és ezt annyi történeti és ilyen személyes bizonyíték mellett bátran tehetjük, akkor tolul előtérbe a másik, sokkal fontosabb és nehezebben eldönthető kérdés: vajjon valóban ősi, eredeti magyar írással van-e dolgunk, vagy egyéni koholmányynal.

Sokan azt hiszik, hogy ezt az írást a református theologusok honosították meg nálunk mint titkos írást. Tény az, hogy főleg a reformátusok között fordult elő; tény az is, hogy szokásban volt a XVI. században is, de meg ma is, a diákok között a különféle titkos írás; az is tény, hogy e betűk némelyike hasonlít az ó-szláv glagolith íráshoz, másika megfordított görög betű, és végül eredetisége, ősisége ellen szól az is, hogy a rendes latin abc sorrendjében maradt fenn, a mi már Otrokoesi Főris Ferencben is kétséget ébresztett (1693).

Viszont régisége mellett szól és ősiségét támogatja az, hogy jobbról balra írják, mint a héber s egyéb keleti nyelvek írását. Hisz az összes európai írások balról jobbra mennek; mi kényszerítette volna a titkos írókat erre a nehezkesebb és szokatlanabb menetre? És végül régisége mellett szól a ligatura, mely egyáltalán nincs meg a nyugati nemzetek írásában.

A döntés e nehéz kérdésben a legilletékesebb helyen van. Nagy fontosságú a kérdés és nehéz az eldöntése; de a tudományos vizsgálat ki fogja deríteni a valót. És ha megállapíthatnák, hogy az ősmagyarság saját külön írásjegyeivel rendelkezett, mikor e hazába költözött: egy hatalmas bizonyítékkal szaporodnék a honfoglaló ősök műveltségi fokáról való tudá-

sunk, a kiket kedvtelve emleget a rosszakaratú történetíró — főleg a német — „ördögfajzatjának,“ „emberhústevőnek,“ szóval barbár vad népnek; kitűnnék, hogy a honfoglaló magyar, a mi eddig is be van eléggé bizonyítva, a műveltségnek magasabb fokán állott, mert saját írásjegyeket hozott magával e hazába.

Most már valóban elérkezett az ideje, hogy ezt a századok óta fel-felmerülő kérdést végleg tisztázzuk, és az Akadémia remélhetőleg nem sok idő múlva meg is fog felelni e feladatának.

Mi e helyütt számot adtunk e kérdésben való szerepünkről és megvilágítani igyekeztünk a rovásírás mivoltát és azon kérdéseket, melyekkel a rovásírás összefonódott.

PERÉNYI ADOLF.

II.

A rovásírás ügyében Temesvárott és Omoron felvett jegyzőkönyvek.¹⁾

a) J e g y z ő k ö n y v,

mely felvétellett Temesvárott, Temesvármegye székházában, 1902. évi szeptember hó 29-én, az omori ős magyar rovásírás mibenlétének felderítése tárgyában.

Jelen voltak: Szentkláray Jenő dr. apát-kanonok és akadémiai tag felkérésére Kabdebó Gergely, temesmegyei alispán, Berkeszi István dr., a temesvári áll. főreáliskola történelem tanára s a Délmagyarorsz. tört. és régészeti Múzeum-Társulat főtítkára, Perényi Adolf, a temesvári állami főreáliskola magyar nyelv és irodalom tanára, és a fentnevezett Szentkláray Jenő dr.

1. A jelenlevők az értekezlet vezetésére Szentkláray Jenőt, a jegyzőkönyv vezetésére pedig Berkeszi Istvánt kéri fel.

2. Szentkláray Jenő előadja, hogy a mai postával Szily Kálmán dr. miniszteri tanácsos úrtól, a Magy. Tud. Akadémia főtítkárától levelet kapott, melyben felkéri, hogy vonatkozással a fővárosi napi sajtóban, nevezetesen a Budapesti Hírlap f. é. szept. 26., 27. és 28. számaiban közreadott azon cikkelyekre, melyek az ősmagyar rovásírás emlékeit köznépünknel még feltalálhatóknak állítják, avagy pedig azokkal az állításokkal szembe helyezkednek, indítson az igazság felderí-

¹⁾ E jegyzőkönyveket mindjárt a megejtett vizsgálat után dr. Szentkláray Jenő, a bizottság elnöke, felküldte Szily Kálmán, akadémiai főtítkár úrnak Budapestre s mintegy alapjául szolgáltak a rovásírás dolgában országszerte megindított titkos vizsgálatnak. Míg e vizsgálat tartott, semmit sem közöltünk e jegyzőkönyvek adataiból, nehogy az országosan folyó vizsgálat eredményét kockáztassuk; 1902. november 29-én az akadémiai főtítkár úr Budapesten személyesen adta át azokat közlés végett e folyóirat szerkesztőjének. Közlés után ismét visszaküldtük. Az akadémiai főtítkár úr szíveségeért fogadja ez úton is őszinte köszönetünket.

Szerk.

tésére a temesmegyei Omor helységben lelkiismeretes kutatásokat, és vizsgálja meg hiteles eljárással különösen azt: vajjon Tar Mihály, és annak fia, Tar István, omori lakosok, csakugyan ismerik-e az ősi hun rovás-írást és használják-e azt egymás között levelezésekre és más egyéb feljegyzésekre? Levelében továbbá azt kéri Szily Kálmán úr, hogy a vizsgálat kellő óvatossággal és akkép ejtessék meg, hogy külön történjék a Tar Mihály kihallgatása és külön a Tar Istváné, hogy az összejátszásnak vagy csalásnak minden lehetősége kizárva legyen. Mind a két fél írja le a rovásírás egész abc-jét és azonkívül írjanak rovásírással valamely szövegszerkezetet is. A vizsgálat jegyzőkönyve a felek által előállítandó nyers anyaggal együtt küldessék fel Szily Kálmán úrnak elbírálás végett. „Fontos magyar nemzeti kulturtörténeti ügyről van szó, — úgymond — megérdemli a kérdés a reá fordított fáradságot. Ha csalás, hadd derüljön ki; ha valóság, annál jobb.“

Ennélfogva — folytatja Szentkláray — bátor voltam a vizsgálatban való részvételre felkérni Temes vármegye nagyérdemű alispánját és még két szakértő tanférfiút, hogy a kívánt vizsgálat ne csak minden tekintetben alapos, lelkiismeretes és teljes-hitelű legyen, de a vitás kérdés eldöntésénél birjon azzal a tekintélylyel is, mely a nyomozás eredményének súlyt kölcsönöz. Az eljárás célszerűsége és az ügy fontossága megkívánja, hogy a bizottság már előzetesen a következő pontokra nézve határozzon: 1. Mely napon szálljon ki a bizottság Omor községben Tar Mihály és Tar István kihallgatására?

2. Mily eljárás követendő a vizsgálatnál?

3. Milyen kérdések intézendők a két Tarhoz?

4. Szükségesnek tartja-e a bizottság, hogy az eljárásnál a most jelenlevő tagokon kívül még más tényezők is igénybe vétessenek?

Határoztatott ad 1. A bizottság 1902. évi szeptember hó 30-án délelőtt menjen ki Omor községbe a vizsgálat megejtése végett.

Ad 2. Tar Mihály és Tar István külön-külön hallgattassanak ki; vallomásaik, illetőleg kijelentéseik lehetőleg szósz szerint kerüljenek a jegyzőkönyvbe. A Tar Mihály és Tar István által rovás betűkkel készítendő abc és egyéb írásuk ne külön mellékletként csatoltassék a jegyzőkönyvhöz, de magában a jegyzőkönyvben foglaljon helyet. A rovás betűkkel leírandó szöveget a helyszínen a bizottság állapítja meg, tehát ne saját tetszésök szerinti szöveget írjanak. A jegyzőkönyvben jelöltessék meg, hogy a nekik lediktált szöveget Tar Mihály és Tar István mennyi idő alatt írták le. Kihallgattatván a két Tar, vallomásaikat saját nevök aláírásával is hitelesítsék, és pedig úgy rendes, mint rovásírással.

Ad 3. 1. A nationaléjokra vonatkozó kérdések.

2. Kitől tanulta és mikor az ősmagyar írást?

3. Van-e tudomása arról, hogy ezt az ősmagyar írást mások is ismerték, írták, mostan is ismerik és írják? és kik azok?

4. Kikkel levelezett ősmagyar írással?

5. Házi körében szokott-e, és mit azzal az ősi írással feljegyezni?

6. A felesége és gyermekei tudják-e azt az írást?

7. Van-e tudomása arról, hogy könyvekben és ujságokban is volt ilyen írás közölve; és látta-e azokat?

8. Jegyezze fel a szittya abc-ét és a bizottság által lediktálandó különféle szövegeket, stb.

Ad 4. A bizottság szükségesnek tartja, hogy Tar Mihály és Tar István erkölcsiségére, szavahihetőségökre és vagyoni állapotukra nézve az előjáróság is meghallgattassék; azért elhatározza, hogy a kihallgatáshoz Omor község bírása, körjegyzője és a járási főszolgabíró is meghívassanak.

Elnöklő Szentkláray Jenő dr. erre az értekezletet berekesztette.

Kelt mint fent.

Dr. Szentkláray Jenő m. k., mint az értekezlet elnöke. — Kabdebó Gergely, alispán, s. k. — Perényi Adolf, főreáliskolai tanár. — Jegyezte dr. Berkeszi István, a Délmagyarorsz. tört. és régész. Muzeum-Társulat főtktára, reáliskolai tanár, s. k.

b) Jegyzőkönyv,

mely felvétellett a helyszínen, Temesvármegyében fekvő Omor községében, 1902. szeptember 30-án a községházánál Tar Mihály és fia Tar István omori lakosokkal az ősmagyar rovásírás tárgyában.

Jelen voltak: a m. tud. Akadémia megbízásából dr. Szentkláray Jenő, apát-kanonok, a magyar tudományi Akadémia lev. tagja; dr. Berkeszi István, a Délmagyarorsz. tört. és régész. Muzeum-Társulat főtktára; Perényi Adolf, a temesvári áll. főreáliskolánál a magyar nyelv és irodalom tanára. — A közigazgatási hatóság részéről: Kabdebó Gergely, Temesvármegye alispánja; Gabányi János, dettai járási főszolgabíró; Unger Pál, községi jegyző; Karácsonyi István, községi bíró.

A községi hatóság részéről előszólíttatván Karácsonyi István, községi bíró, alispán úr kérdést intéz hozzá: vajjon Tar Mihályt, és fiát Istvánt, becsületes, szavahihető, igazmondó és minden tekintetben megbízható embernek ismeri-e? Ugyanezen kérdések intéztetnek a községi jegyzőhöz is.

Válaszolják: Tar Mihályt, és fiát Istvánt, minden tekintetben becsületes és szavahihető embereknek ismerjük, de Tar Mihályról megjegyezzük, hogy szeret perlekedni. Saját földjük és házuk van.

Ezután Tar Mihály kihallgatása következik. A következő kérdések intéztetnek hozzá:

1. Mi a neve? — Válasz: Tar Mihály.
2. Hol született és mikor? Békés-Gyulán, 1851. január 27-én.
3. Minő vallású? Evangelikus református.
4. Mióta lakik Omoron? Húsz év óta.
5. Hol lakott azelőtt? Négy évig Református-Kovács-házán, azelőtt pedig születésem óta Gyulán.

6. Kitől tanulta és mikor az ősi magyar írást?

Édesapámtól, Tar Mihálytól és Kovács Ferenc nevű szegény napszámos földmunkástól, a kik már régóta elhaltak, Békés-Gyulán még gyermekkoromban tanultam leginkább 13—15 éves koromban, mikor már iskolahagyott voltam.

7. Van-e tudomása arról, hogy ezt az ősi magyar írást mások is ismerték, írták és mostan is ismerik; kik azok?

Van tudomásom, hogy az ősi magyar írást mások is ismerték, és pedig egy Sas András nevű gyulai ember, pásztor, a ki 1857-ben, a mikor a földeket Gyulán felosztották, hely nélkül maradt és egyik tanyáról a másikra járkált és az én szüleimnél is élösködött. A másik egy Dobos nevű, szintén pásztoember és ugyanolyan foglalkozású, a kik az 1860-as években lehettek vagy negyven évesek. Azóta eltűntek, nem tudom hova lettek.

8. Emlékezik-e még arra, hogy volt-e vagy van-e Gyulán valaki, a ki ezt az ősi magyar írást ismeri?

Nem emlékszem hogy volna, hanem gyanúm van kettőre is, ha ugyan élnek. Az egyiket Balla Sándornak hívják, az 50-es években pásztor volt Csorváson, a másikat pedig Kislődi Jánosnak hívják, a kit atyám úgy nevelt fel mint árvagyermeket. Később azt hallottam, hogy molnármesterséget tanult, Aradon a Neumann-gyárban volt alkalmazva és az 1870-es évek vége felé Arad-Gájon háza is volt.

9. Kikkel levelezett ez ősi magyar írással?

Egy levelet küldtem a múlt évtized elején (a kilencvenes években) Hidvégi István sógoromnak Békésre, próbaképen, hogy tudja-e, de nem tudták elolvasni. Ugyanakkor küldtem egy levelet Gyulára Bujdosó András veteménytermesztőnek, de ez sem tudta elolvasni. Ez behurcolta a levelemet mindeuütt a városba, tudós emberekhez, de senki nem tudta elolvasni. Másnak aztán nem írtam mind mostanig, mikor aztán Király Pálnak írtam ebben az esztendőben. Váltottam vele hét vagy nyolc levelet, de nem mind ezen az íráson. Ezen az íráson csak öt-hat levelet írtam neki. Előbb lefogalmaztam latin betűvel, azután leírtam szittyá betűvel; így hívták a mi öregeink ezt az írást. Később aztán írtam előfogalmazás nélkül is egyenesen szittyá betűvel. Azért fogalmaztam eleinte latin betűvel

mert szittyá írással eleinte lassabban tudtam írni, de később aztán már jobban belegyakoroltam magamat, de most is lassabban írok szittyá betűkkel mint latin írással, mert vannak olyan szókötések, hogy először meg kell gondolni, hogy hogyan is rójja az ember egymásután össze. Király Pál úrral úgy ismerkedtem meg, hogy volt itt látogatóba Madarász Andor tanítónál egy resicai barátja, szintén tanító: Szabó Sándor. Ez azt kérdezte Madarásztól, nem tud-e itten olyan embert, a ki szereti a régi írásokat vagy könyveket gyűjteni? Madarász tudta azt, hogy nekem van egy kis gyűjteményem és eljött vele hozzám látogatóba. Akkor jött elő szóba, hogy én tudom ezt a szittyá írást. Azután ő felment Budapestre tanulni és ott Király Pálnak elmondta; most nem tudom, hogy Resicán van-e még. A télen fenn volt még Budapesten. Másokkal nem leveleztem. Akkor aztán Király Pál küldött nekem levelet ilyen szittyá írással és én azt lassan el tudtam olvasni és tökéletesen megértettem és ugyanilyen írással már többször is írtam neki.

11. Mit szokott ön ezekkel a betűkkel a házi körében feljegyezni?

Semmit sem szoktam vele felírni; mindig a latin betűt használom.

12. Hogy van az, hogy annyi év alatt ezt az írást el nem felejtette?

Van olyan is, a mit elfelejtettem, de mikor megláttam a Király úr írását, mindjárt eszembe jutott, hogy ezt én így láttam.

13. A felesége és gyermekei tudják-e szintén ezt az írást?

A feleségem nem tudja, de a fiam tudja, a kit én tanítottam, mert az ember nem nagyon nehezen tanulja ezt. Téli időben, a mikor úgy ráértünk, megmutogattam neki, mert édesatyámtól azt hallottam, hogy a régi magyarok így róttak, és nekem is meghagyta édes atyám, hogy el ne felejtsem és ha utódom lesz, azt is megtanítsam. Édes apám jobban tudott ezen mint én, mert latin betűkkel csak lassan tudott írni, mert abba az időbe csak szittyá betűkkel róttak a pásztorok bicskával fára, pálcára, ostornyélre, deszkára, a mi éppen kéznél volt. Édes apám pedig, a ki szintén gyulai volt, az ő apjától tanulta. Azt hallottam egykor gyerekkoromban édes apámtól és egy másik Tartól, Józseftől, hogy a mi eleink Erdélynek a felső részéről, talán Doboka vidékéről kerültek ide és ott volna a mi nemes levelünk is. Szeretem ezt az írást mint régi magyar emléket.

14. Van-e tudomása arról, hogy könyvekben és ujságokban is volt ilyen írás közölve és látta-e azokat?

Egyszer láttam a gattajai könyvtárban, mert tagja voltam az egyletnek. A „Történelmi Könyvtár“-ban volt közölve. Betűket láttam és megismertem, hogy szittyá betűk voltak. Ujságban pedig csak a „Magyar Szó“-ban láttam. Még egy helyen láttam: egy fényképen,

Király Páltól kaptam. Nem tudtam elolvasni, mert nem azon mód szerint van írva, a mint én írok, mert görbe betűkkel van írva, én pedig egyenes vonalakkal írok. Volt egy régi *abc*, a mit az apántól írtam le. Édes apám az asztalon krétával rajzolta és én aztán utána írtam; sokáig tartottam, de 19—20 év előtt az egerek összerágták. Birtokomban olyan tárgy nincsen, a min ez az írás volna; gyermekkoromban láttam ostornyélen, deszkán, darabfán ilyen rovás írást; ezeket egy kissé meg kellett simítani. Többnyire rászokták vénsi a maga nevét, vagy ha volt, a szeretője nevét; a karikásra, darabfára vagy deszkára pedig üzeneteket vagy tudósítást egymásnak.

15. Jegyezze fel ide a szittya *abc*-ét:

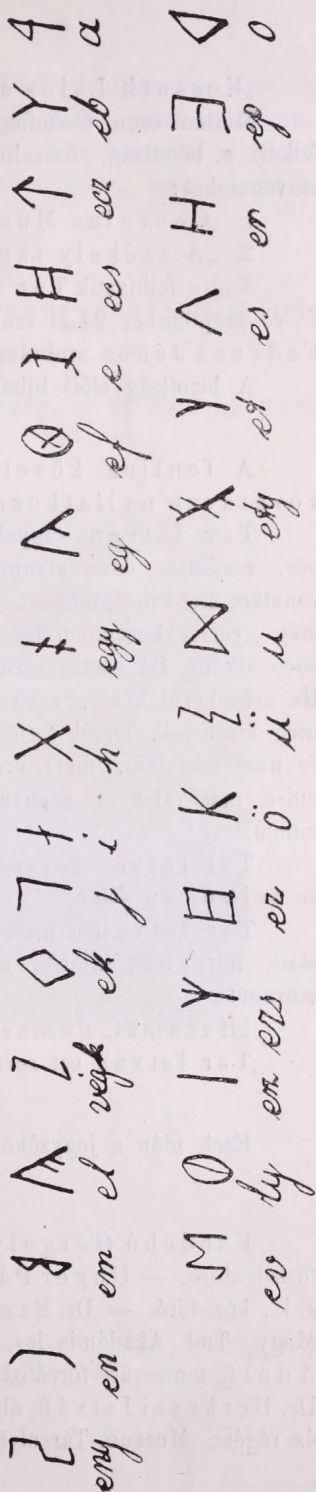
Feljegyzi a bizottság előtt a következőleg, a mint azt az atyjától tanulta.¹⁾

Miután Tar Mihály ezt fejből, minden segítség nélkül leírta, felhívatik a bizottság által, hogy a neki magyarul előmondott, következő összefüggő szövegeket is írja le szittya betűkkel: „Tisztelettel üdvözlöm az alispán urat és a bizottságot Omor községében“.²⁾

Miután ezen összefüggő szöveget két perc alatt leírta, felhívatik, írja le rovásírással a következőt:

¹⁾ A teljes hitelesség miatt meg kell itt jegyeznünk, hogy az itt közölt rovás *abc* nem a jegyzőkönyvből van kivéve, mert azt a fényképezés idejére sem akartuk kiadni, hanem Tar Mihálynak a Délmagyarorsz. tört. és régész. Múzeum számára egyidejűleg készített rovás írásából van véve; különben a kettő teljesen megegyező. Szerk.

²⁾ Költségkímélés szempontjából a Tar Mihály által a jegyzőkönyvbe írt többi rovásírásról faecsimilét nem készítettünk. A kiket érdekel: utaljuk a M. T. Akadémia birtokában levő eredeti jegyzőkönyvre. Tar Mihály, és fia István, ezenkívül a Délmagy. tört. és régész. Múzeum számára készítettek egy-egy deszkára, kockalapra és botra rótt írást s ezenfelül küldtek egy teljes ívre terjedő rovásírást. Szerk.

„Kossuth Lajos azt üzente, elfogyott a regimentje“.
Miután ezen összefüggő szöveget is fejből egy perc alatt leírta, felkéri a bizottság, összehasonlítás céljából írja le a következő ismert szövegeinket:

1. „Georgius Musnai. Csak egy az Isten.“

2. „A székely vagy régi magyar írás eredete.“

Vége felhívatik Tar Mihály, hogy olvassa fel a „Magyar Szó“ f. é. szeptember 24-ki számából azt a rovásírással írt szöveget, melyet Fadrusz János szobrász a zilahi Tuhutum- emlékre vésett.

A bizottság előtt hiba nélkül, folyékonyan felolvasta.

Tar Mihály, s. k.

A fentiek következtében Tar Mihály fia: István, következő nyilatkozatot tesz:

Tar István vagyok; születtem B.-Gyulán, 28 éves vagyok, nős, családos, édes atyámmal közös háztartásban lakom. A rovásírásra vonatkozólag kijelentem a következőket: a rovásírást tudom; édes atyámtól még gyermekkoromban tanultam. Néha, mikor szabadideje volt, mutogatta édes atyám. Ha esetleg szükség volna, a szittyairáson tudok akármit írni. Ha arra kerül a sor, a gyermekeimet is megfogom tanítani, a kik most még kicsinyek. Tudok latin betűkkel is írni és olvasni. A szittyá betűket és írást szeretem, mert érdeklődöm irántok mint régiségek iránt. Hogy tud-e más valaki is ezen az íráson írni Király Pálon kívül, azt nem tudom.

Tar István felszólíttatik, hogy rovás betűkkel írja le fejből az *abc*-t.

Tar István a bizottság előtt a rovásírás *abc*-jét leírta négy perc alatt, mire felszólíttatik, írja le rovásbetűkkel a következő összefüggő szöveget:

„Hazámat, nemzetemet és családomat szeretem.“

Tar István ezt rovásírással leírta két perc alatt.

Tar István, s. k.

Ezek után a jegyzőkönyv berekesztetik és aláíratik.

Kelt mint fent.

Kabdebó Gergely, alispán, s. k. — Gabányi János, s. k., főszolgabíró. — Unger Pál, s. k., körjegyző. — Karácsonyi István, s. k., köz. bíró. — Dr. Szentkláray Jenő, apát, csanádi kanonok, a Magy. Tud. Akadémia lev. tagja, mint a bizottság elnöke. — Perényi Adolf, temesvári főreáliskolánál a magyar nyelv és irodalom tanára. — Dr. Berkeszi István, áll. főreáliskolai tört. tanár, a Délmagyarorsz. tört. és régész. Múzeum-Társulat titkára, úgyszintén mint a jegyzőkönyv vezetője.

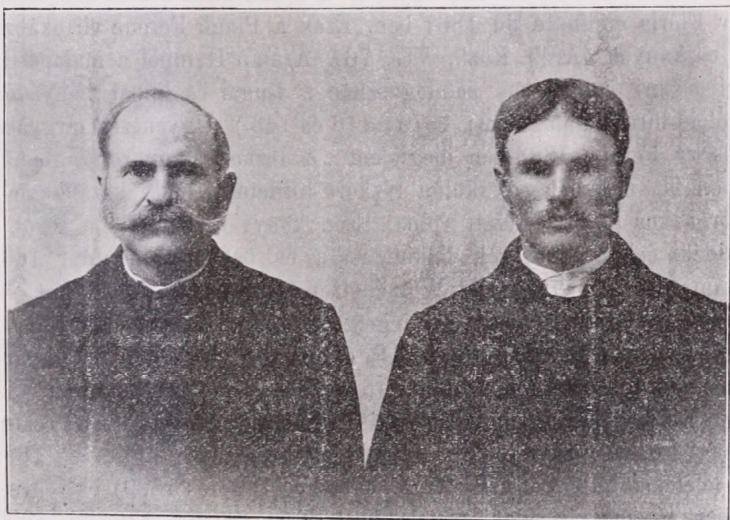
Utólag, a jegyzőkönyv lezárása után önként jelentkezett a bizottság előtt Barta József, 64 éves, szentesi születésű, omori lakos, és előadta, hogy az ő néhai édes atyja: Barta Mihály, még használta a rovásírást (az ő szavai szerint „még rótt“), de ő nem ismeri, mert gyermekkorában rest volt azt megtanulni.

Kelt mint fent.

K a b d e b ó G e r g e l y, alispán. Dr. Berkeszi István, a jegyzőkönyv vezetője.

*

Végül közöljük itt olvasóinkkal T a r M i h á l y, és fia T a r I s t v á n, legújabb areképeit.

Újabb délvidéki őskori rézleletek.

MILLEKER BÓDOGTÓL.

Az első őskori vörösréztárgyakat a Duna-Tisza-Maros-köz területéről Rómer Flóris említette fel 1867-ben. Ezek a Plank Ferenc birtokában volt lippai csákányok (Arch. Közl., VII, 76). Azután Hampel a budapesti nemzetközi őskori congressus catalogusában a vingai és lippai bányászcsákányokról ad hírt (Catalogue & 1876; 116 és 143.). Ugyanezen tárgyakat írta le Pulszky Ferenc 1883-ban megjelent „A rézkor Magyarországon” című művében is, melyben egy külön rézkort hirdetett, mely hazánkban a kő- és a bronzkor között létezett volna. Ezen könyv serkentette e sorok íróját a délvidéki őskori rézdolgozók felkutatására és összeírására. Már 1885-ben adhattam hírt 2 leletről (Die Werschetzer Gegend im Alterthume, 4, 5.). 1893-ban ismertettem már egy egész sorozatot (Arch. Értesítő, 1893, 126—131: „A Duna-Tisza-Maros-köz őskori vörösrézleletei”; s ugyanekkor egy németül írt, de ki nem adott értekezésben, melyet Dr. Much Máté is használt.). 1894-ben a délmagyarországi rézkornak külön fejezetet szenteltem „Délmagyarország az őskorban” című dolgozatomban. 1898- és 1899-ben újabb leleteket tettem közzé (Arch. Értesítő, 1898 és 1899) és végre írtam 1899-ben a temesvár-vidéki rézleletekről (Tört. és rég. Értesítő, 1900.).

* * *

1894 óta részint új leletek merültek föl, részint sikerült a budapesti magyar nemzeti muzeumban néhány régibb leletnek a nyomára jutni, melyek még nincsenek publikálva. Ezen jövedéket itt összefoglalva nyújtom, megtoldva azon igazságokkal, melyeket a szakférfiak az őskori rézdolgozatok illetőleg eddig megállapítottak.

I. A nagy-gáji leletek. 1898. tavasszal Nagy-Gájon (Tor. vm.) csatornát ásatván, különféle régiségeket leltek, melyek legnagyobbbrészt a magyar nemzeti muzeumba kerültek. Az utóbbi helyen őrzött tárgyak közt nem kevesebb mint 7 darab vörösrézből készült. Ezek a következők:¹⁾

¹⁾ Arch. Értesítő, U. F., XIX (1899), 413—415.

1. Karesú csákány keresztben álló két éllel. A nyéllyuk oldalfala szétrepedt. Hossza: 0·25 m., miből 0·105 m. a vízszintes pengére és 0·11 m. a függőleges előre és 0·035 m. a tok belső átmérőjére esik. A nyéllyuknak alsó szélén karima. Mindkét él gyöngén kihajló.

2. Hasonló csákánynak fele, a nyéllyukkal keresztben álló éllel. Hossza: 0·125 m. A penge szélesebb és vékonyabb az előbbinél.

3. Ugyanaz. Az él, mely majdnem félkör alakú, a nyéllyukkal egyirányú. A penge aránylag keskeny és vastag. A töredék 0·095 m. hosszú. A tok alsó szélén karima.

4. Fejsze. A nyéllyuk külön tagot képez. A pengének vége, illetve az él, függőlegesen le van vágva. Hossza: 0·09 m. A nyéllyuk belső átmérője 0·023 m. A tok magassága hátul 0·025 m. Analógiák: Pulszky F.: A rézkor, 14. ábra, 1. és 6. szám.

5. Lapos véső, kiálló oldalszélekkel. Hossza: 0·11 m. Foka hossz-négyszögű, éle, mely körszekrény alakú, 0·05 m. átmérőjű. Öntött munka. Rajzát l. Arch. Értesítő, 1899, 413, 1. sz. a.

6. Lapos, kettős és egymással, kiálló kengyellel összekötött korongtekeres egyetlen hengeres sodronyból csavarva. Hossza: 0·115 m. A korongok átmérője 0·055 m. A középső kengyeles rész magassága 0·065 m. A sodrony vastagsága 0·004 m. Ilyen „pápaszem“-alakú kettős sodronykarikák már nem ritkák. Analógiája a domahidai leletben; Pulszky F.: A rézkor, 2. ábra, 1. sz. A bronzkorban kisebb nagyságban mint csüngődísz gyakori. A rézből készültek célját magyarázta és szerepét behatóan fejtegette Hampel J. dr. az ő „Újabb tanulmányok a rézkorról“ című művében, 36—40. ll.

Ezen hat tárgynak fenntartása egyforma; a tárgyak felülete barnás, itt-ott zöldes patina-foltokkal.

A 7. tárgynak sokkal több a zöldes patinája. Ez lapos véső egyenes oldalszélekkel. Hossza: 0·115 m. Foka újabban szét lett verve; éle is csorbás. Az él hossza: 0·032 m. A vésőnek egyik szélességi oldala lapos, másik domború; tehát egyoldalú öntésből eredt (Rajzát l. Arch. Értesítő, 1899, 413, 2. sz. a.). Ezen szerszám a rézvéső formájának egy olyan változata, mely aligha közvetlenül a mi tájainkon keletkezett. Ezt a magyar nemzeti muzeumban csak 3 példány képviseli, s az által tűnik ki, hogy egyik oldala lapos és másika tetőszerűen a hossz tengely irányában vonuló gerinc felé emelkedik és két példánynál a tompa vége hengerdeden fölfelé hajlik. Ez az idom valamennyi hazai formától különvállik és minden valószínűség szerint, pusztá kézből tartva, igazán vésésre szolgált. Nyélbe nem erősítették, mert ennek a végső felhajlás ellene mond. Előfordulása Cyprus szigetén azt engedi feltételezni, hogy onnan származott (Hampel J.: Újabb tanulmányok, 8. és 9. l. és 9. l. 2. ábra.).

II. A szent-jánosi lelet. 1898. január 22-én váltott be a Neu-

komm Bálint fiai verseczi rézműárús cég egy szerb cigánykovácstól egy csákányt, melynek lelhelye, az eladó illetőségét és egyéb körülményt tekintetbe véve, a Versecztől északnyugatra fekvő Szent-János (Tor. vm.) volt. A csákánynak két keresztbe tett éle van. Hossza: 0·24 m., miből 0·10 m. a vízszintes, 0·104 m. a függőleges élű pengére és 0·036 m. a nyéllyuk átmérőjére esik. Súlya: 1 kgr. 78 gr. A nyéllyuk keresztül van ütve s köpűt képez, mely 0·033 m. magas. A pengék a nyéllyuknál csak 0·016 m. vastagok. A vízszintes él csak kissé kihajló, míg a függőleges majdnem félkört alkot. A tárgyat öntötték és kalapácsolással idomították, mit több helyt a nyomok igazolnak. Ép; csak a függőleges él mutat eredeti repedést. Csak helyenként zöld patinás. Az alsó oldalon a függőleges élű penge tövén két és a vízszintesén 1 köralakú bemélyedés van, melyet ponccal ütöttek be. Csak némely rézbaltán találunk ilyen pontokat, melyek poncnak köszönik eredetüket; de melyek inkább jelnek, mint díszítésnek látszanak (Pulszky i. h., 76.). Ezen példány a kétélű rézcsákányok azon osztályába tartozik, mely erősebb és súlyosabb; ennél a pengétők vastagabbak és szélesebbek; a mint ez például a szegedi és a versecz-vidékiek közül a nagy-szredistyei példányoknál tapasztalható. Különben megegyezik a Pulszky által, 18. ábra, 2. a. b. szám alatt közölt, Kiss Ferencznek a magyar nemzeti muzeumba jutott csákánya rajzával (Pulszky i. h., 57. l.). A verseczi muzeumban.¹⁾

III. A lippai lelet. 1874-ben a Ráth-féle gyűjteménnyel 2 sima vörösréz balta is került a magyar nemzeti muzeumba (A magyar nemzeti muzeum szerzeménynaplója, 1874. január 5., 344. alszám.). Az egyiket láthattam. Hossza: 0·14 m., miből 0·068 a pengére, 0·032 m. a nyéllyukra és 0·04 m. a fokra esik. A körszelvény alakú él hossza 0·04 m. A szabályos négyszögű fok szélessége 0·03 m. és magassága 0·02 m. A nyéllyukat karima veszi körül. A másik baltának a hossza a szerzeménynapló szerint megegyezik az elsőével. Analógiák Pulszkynál: A rézkor, 53. oldal, 9. ábra. A két balta megemlítve lett már (Arch. Közl., X, 99 és Arch. Ért., VIII, 245), de „bronz kalapács“ elnevezés alatt.

IV. Az alsó-lyupkovai lelet. 1896. júniusban 25 kmnyire a helység felett mosott ki a Duna árja a part falából egy lapos részvését, mely jelenleg Fehértemplomon Böhm Károly tulajdonában van. Hossza: 0·12 m, legnagyobb vastagsága pedig 0·009 m. Foka 0·047 m. széles. Éle körszelvényű és az egyenes vonalakból szabályosan szökik ki; hossza 0·07 m. Az élen észlelhetni, hogy kalapácsolták és a fokán is látható, hogy ütéseket mértek reá használat közben. Ép. Patinája zöldes (Milleker B.: Délmagyarország régiségleletei, I, 75.).

V. A mramoráki lelet. Midőn 1894-ben a versec-kubini h. é.

¹⁾ Arch. Értesítő, U. F., XVIII, 413, 414.

vasutat építették, a római sáncnál egy kétélű csákányt leltek, mely 1900-ban a verseci muzeumba került. Hossza: 0·23 m., miből 0·095 m. a függőleges élű pengére, 0·035 m. a nyéllyuk átmérőjére és 0·10 m. a vízszintes élű pengére esnek. A nyéllyuk szélén karima. A két él le van tompítva. A tárgy a fűldsavaktól erősen meg van támadva; zöldes patinájú. Súly: 665 gr.

VI. Az oravicai lelet. 1883-ban szerzett a magyar nemzeti muzeum Krausz Jakab budapesti régiségárúستól egy Oravicán (Krassó-Szörény vm.) talált őskori vörösréz „csákányt“ lyukkal, melynek hossza 0·15 m. és szélessége 0·06 m. (A magyar nemzeti muzeum szerzemény-naplója, 1883. május 17., 51. tétel.). Ezen „csákány“ a leírásból következtetve, mert a tárgyat a magyar nemzeti muzeumban kiállított tárgyak közt nem láthattam, tulajdonképpen nagy „balta,“ a fent leírt lippai fajtaból való.

VII. A soódsdi lelet. 1898. júniusban a magyar délkeleti h. é. vasút építése alkalmával a földmunkálatok közben egy baltát leltek, melyet Lainó Ferencz, vasúti alkalmazott, a verseci muzeumnak ajándékozott. Analógiák Pulszkynál, i. h. 53. oldal, 9. ábra, 1., 2. és 5. szám alatt. Hossza: 0·125 m., miből 0·07 m. a pengére, 0·024 a nyéllyukra és a többi a fokra esik. Szélessége a nyéllyuknál 0·032 m. Függőleges, körszelvény-alakú éle 0·023 m. átmérőjű. Nyéllyukának szélén nincsen karima. Vízszintes hossznegyzetű foka 0·019 m. hosszú és 0·009 m. magas. Ép. Éle esorbás. Felülete nagyon érdes és vastag porhanyó kékes patina-réteggel van bevonva.¹⁾

VIII. A nagy-szredistyei lelet. 1895 őszétől 1896 nyaráig a magyar délkeleti h. é. vasút építése alkalmával a verseci határ és a nagy-szredistyei állomás között töltést készítvén, telepmaradványokra akadtak, kőszerszámokkal, szalag-keramikával, agyagbákkal és egy lapos széles vörösréz véső töredékével. Ez utóbbi egy ritka nagyságú példánynak éle felőli maradványa. Hossza: 0·08 m., szélessége is 0·08 m. s vastagsága 0·008 m. Éle kevésbé kihajló. Súly: 385 gr. Patinája világoszöldes. Találatot még egy másik, állítólag mintegy 0·15 m. hosszú, 0·05 m. széles és 0·010 m. vastag véső, de ez elkallódott.²⁾

IX. A vattinai leletek. 1897. február 27-én kapott a verseci muzeum Neukomm Bálint fiaitól egy vékony tömör vörösréz vésőt, melyet egy vattinai szerb embertől vásároltak. Ezen véső, mint később megtudtam, a helységben a templomtól északra eső utca nyugati részén, a 69. számú üres háztelken, találatot, a hol akkor homokot bányásztak. Hossza: 0·13 m. Élének szélessége 0·025 m., fokái 0·018 m. Legnagyobb vastagsága a tárgy

¹⁾ Arch. Ért., XVIII, 415.

²⁾ U. o., 414; rajzát l. u. o. 413, 11. ábra.

közepén 0·016 m. Súly: 342 gr. Teste négyszögű. Éle körszelvényt képez. A tárgy, tekintve alakját, nagy súlyát és vastagságát, közel áll a kökorszaki típushoz, melynek utánzatát is képezi. Analógiákat közöl Pulszky Ferencz a „lapos vésők“ csoportjában: A rézkor, 8. ábra, 1—3. sz. alatt. Legjobban hasonlít hozzá a 3. szám alatt lerajzolt véső vagy ék, mely Kápolnán, Heves vármegyében, találtatott (u. o., 44. l.). A lelethelyet megvizsgálván, onnan egy kőgolyót és „harangserleg“-alakú edény cserepeit kaptunk.¹⁾

1897-ben leltek a vasút melletti nagy homokgödörben, a hol a hallstatt-kori dolgok ezrével előfordultak, egy karimás vésőt, mely Manzin Lajos, vattinai földbirtokos birtokába jutott. Hossza: 0·10 m. Éle felé kihajló oldalszélekkel. Éles foka, mely az egyik oldalán csorbás, 0·02 m., és körszelvényt alkotó éle 0·05 m. széles. Nagyjában hasonlít Pulszky: A rézkor, 6. ábra, 11. a. b. számához. A zöldes patina egy helyt lepattanván, a vörösréz barna színe látható.

X. Verseci leletek. 1896. január 2. felében Christian József verseci ékszerésznél egy verseci német szőlőgazda egy síma lapos vörösréz vésőt akart eladni, melyet aranyrak nézett. A véső aránylag nagy volt. Hossza 0·13 szélessége 0·09 és vastagsága a közepén 0·007 m. lehetett. Éle körszelvényt képezett. Patináját a fadáló surolta volt le. Elkallódott. (Milleker B.: Délmagyarors. régiségleletei, I., 146.)

1896. év végén Krein Sebestyén a Cservenkahegyen, a Dr. Fronius-féle ház és a Paul-Adams-Lage között fekvő szőlőjének rigoláztatása közben, égetett földre és egy vörös rézesákányra akadt, mely utóbbi 0·24 m. hosszú lehetett. Kétéle keresztben állott. Elkallódott. — —

A lippai és oravicai dolgok tehát régebben találtattak; a többi csak most került napfényre. Érdekes a nagy-gáji első 6 tárgy, mivel gyűjtékes leletet látszanak képezni. És érdekes a vattinai a vele előfordult keramikával; de leginkább figyelemreméltó reánk nézve a nagy-szredistyei, mert ott teleppel van dolgunk, érdekes kulturmaradványokkal. A vattinai és nagy-szredistyei leletek a réztárgyak kormeghatározása tekintetéből fontosak.

* * *

Területünkön eddig csak 18 helyen 27 rézlelet fordult elő 49 tárggyal. Ezekből esik Torontál vármegyére 3 hely 4 lelettel és 9 tárggyal, ú. m. Nagy-Gáj = 2 leletben 1 ép és 2 töredékes csákány, 1 fejsze, 2 lapos véső és 1 kettős spirális; Szent-János = 1 csákány és Török-Kanizsa = 1 csákány. Temes vármegyére jut 12 hely 19 lelettel és 34 tárggyal, ú. m. Német-Bencsek = 1 csákány; Csákova = 2 bányász-csákány; Deschánfalva, telepben = 4 csákány és 4 huzaltöredék; Fehér-templom = 1 fejsze; Hidegkút = 1 csákány; Lippa, 3 leletben = 3 (?)

¹⁾ Arch. Ért., U. F., XVIII, 414, 415; rajzát I. u. o. 414, 12. sz. a.

csákány, 2 balta és 1 bányászesákány; Mrámorák = 1 csákány; Soósd = 1 balta; Nagy-Szredistye, 3 leletben = 3 csákány és 3 lapos véső; Versec, 4 leletben = 2 csákány, 2 lapos véső és 1 alaktalan rögecske; Vinga = 1 bányászesákány. Krassó-Szörény vármegyében végre 3 lelet-hely 3 lelettel és 5 tárggyal van, ú. m. Német-Bogsán, vegyes kincsben = 1 lapos véső, 1 tokosvéső és 1 karperecz; Alsó-Lyupkova = 1 lapos-véső, és Oravica = 1 balta. Számszerint tehát Temes vármegye messze túlszárnyalja szomszédjait.¹⁾

Ebből azt látjuk, hogy a réztárgyak használata nem volt tömeges. A délvidéki rézleletek csak szórványosan, túlnyomóan egyenként, fordulnak elő. A deschánfalvai és nagygáji leletek elásott kincsek. Sirokat vörös réz-mellékletekkel pedig nem ismerünk. A rézlelethelyek és tárgyak száma oly kicsiny, hogy az őskori kő-, agancs- és bronzleletekével összehasonlítani sem lehet.

A vidékünkön eddig előfordult réztárgyak következőkép osztályozhatók:

- 1 tömör keskeny véső (Vattináról);
- 9 lapos véső (Német-Bogsánról, Nagy-Gájról [2], Alsó-Lyupkováról, Nagy-Szredistyeről [3] és Versecről [2]);
- ✓ 1 karimás véső (Vattináról);
- ✓ 1 tokos véső (Német-Bogsánról);
- ✓ 2 fejsze (Fehértéplomról és Nagy-Gájról);
- 4 balta (Lippáról [2], Oraviczáról és Soósdról);
- 20 kétélű csákány, melyeknek élei keresztben állanak (Német-Bencsekről, Deschánfalváról [4], Nagy-Gájról [3], Hidegkútról, Szent-Jánosról, Török-Kanizsáról, Lippáról [3 ?] Mrámorákról, Nagy-Szredistyeről [3] és Versecről [2]);
- 4 nagy bányászesákány (Csákováról [2], Lippáról és Vingáról);
- 1 karperec (Német-Bogsánról);
- 1 pápaszemalakú kettős spirális (Nagy-Gájról);
- 4 sodronytöredék (Deschánfalváról); és
- 1 alaktalan rögecske (Versecről).

* . *

A hol a vörösréz termés állapotban található, ott az minden kétségen kívül a bronz használatát megelőzte. Így nálunk is, a hol az Érchegy-ségsben mindenkorban volt számottevő rézbányászat.

A rézdolgok vagy neolith telepeken (Nagy-Szredistyén), vagy bronzal

¹⁾ A délvidéki rézdolgokból őriztetik 18 db. a budapesti m. nemz. múzeumban, 12 db. a verseci városi, 3 a temesvári délmagyarországi és 1 a fehértéplomi városi múzeumban; 3 db. magánkezekben van; 12 db. pedig elkallódott.

vegyest (Német-Bogsán) fordulnak elő és ezért állíthatni, hogy a neolithkor végszakában és a bronzkorban voltak használatban.

A kőkor végszakai a harangidomú serlegek időszaka (Vattina: réz-véső kőkori idommal) és azután a szalagos keramika korszaka (Nagy-Szredistyë: nagy lapos véső), melyekben a rézdolgok nálunk már szerepelnek. A réztárgyak tehát a neolithkor végső szakához tartoznak. Mert a réz nem bírta a kő használatát kiszorítani, nem bírt vele szemben soha oly föltétlen uralomra jutni, mint utóbb a bronz (Hampel: Tanulmányok, 3.).

Ha a réztárgyak típusait vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy vannak olyanok is, melyek nyilván fiatalabbak és csak a bronzkorban, sőt annak nem is régibb szakaszaiban lépnek fel (Reinecke: Tanulmányok; Arch. Ért., 1899, 228.).

A legrégebb, még a kőkorszakban szerepelt típusok: a keskeny tömör véső, minőt Vattina szolgáltatott és a hosszánégyszögű lapos véső, mely Nagy-Szredistyén kétszer fordult elő. Ide tartozik még a baltának két válfaja, ú. m. a lippai nehézkes példányok, melyeknél a kőbalta befolyása nyilvánvaló és a karesőbb soódsi példány.

A bronzkori alakok közé tartoznak: a tokos véső, a fejsze, a csákányok keresztbe tett két éllel és a nehéz bányász-csákányok; habár igaz az is, hogy ezen utóbbi két alakot még sohasem találták bronzokkal együtt.

Azon kort, a mely az újabb kőkortól a bronzkorba való átmenetet van hivatva képviselni, csak úgy nevezhetjük el tehát „rézkornak“, míg találóbb címet nem adhatunk neki (Hampel: Újabb tanulmányok, 3.).

Versec, 1901. októberben.

Társadalmi élet Temesvárott 1801-ben.

Temesvár száz év előtt még kis város volt, de hisz hazánkban egy század előtt még nem volt nagy város, mert egy sem volt, a melynek lakossága elérte volna csak a 30.000. számot is. Még a legnépesebb város volt Debrecen, de a XIX. század elején ennek sem volt több lakója 27.563-nál. Száz év előtt a hazai városaink sorában Temesvár népességre nézve a 15. helyen állott. Előtte állanak: Debrecen, Pest, Szeged, Buda, Pozsony, Szabadka, Selmec, Eger, Zombor, Újvidék, Székesfehérvár, Sopron, Győr és Szathmár. — Azok a szab. kir. városok, a melyek — lakosságuk számára nézve — száz év előtt Temesvár után következtek, azok — az egy Zágrábot kivéve — most is utána állanak; de száz év alatt Temesvár legyőzte és a lakosság számának gyarapodásában feléje kerekedett a következő városoknak: Győr, Sopron, Eger, Székesfehérvár, Selmec, Újvidék, Szathmár és Zombor.¹⁾

¹⁾ 1805-ben a városok lakossága a következő volt: 1. Debrecen 27.563. — 2. Pest 26.283. — 3. Szeged 25.347. — 4. Buda 22.323. — 5. Pozsony 21.940. — 6. Szabadka 21.337. — 7. Selmec 17.036. — 8. Eger 15.942. — 9. Zombor 14.956. — 10. Újvidék 12.262. — 11. Székesfehérvár 12.244. — 12. Sopron 10.776. — 13. Győr 10.681. — 14. Szathmár 10.285. — 15. Temesvár 10.097. — 16. Komárom 9191. — Zágrábnak csak 2973 lakója volt. — 1785-ben Temesvár a lakosság számára nézve a 14. helyen állott; ekkor így következtek a városok: 1. Debrecen 29.153. — 2. Pozsony 26.898. — 3. Buda 24.872. — 4. Pest 22.477. — 5. Szeged 21.579. — 6. Szabadka 20.708. — 7. Selmec 18.774. — 8. Eger 16.852. — 9. Zombor 13.360. — 10. Győr 12.822. — 11. Sopron 12.113. — 12. Komárom 12.067. — 13. Székesfehérvár 11.780. — 14. Temesvár 9242. — 15. Újvidék 8998. — 16. — Pécs 8922. — 17. Szathmár 8209. — 18. Kassa 7900. — Zágrábnak ekkor csak 2815 lakosa volt. Meg kell itt jegyeznünk, hogy itt csak a tulajdonképeni Magyarország és Horvátország — Erdély nélkül — és csak az 1785-ben, illetőleg 1805-ben már szab. kir. városi kiváltságot élvező városok vannak feltüntetve, tehát Kecskemét, Hódmezővásárhely, Arad, mint még akkor nem szab. kir. városok, — bár népességük valószínűleg akkor is több volt mint a Temesváré — nincsenek felemlítve. Schwartzner: Statistik von Ungarn. Ofen, 1809. I. köt. 116. és Statistische Aufklärungen über wichtige Theile und Gegenstände der österr. Monarchie. Göttingen, 1795. II. 275. Jelenleg Temesvár a magyar korona összes városai között népességre a 10. helyen áll. Az 1900. évi népszámlálás szerint ugyanis előtte állanak: Budapest, Szeged, Szabadka, Debrecen, Pozsony, Hódmezővásárhely, Zágráb, Kecskemét, Arad, Temesvár (50.773 lakóval).

Városunk lakossága 1785-ben 9242, 1805-ben pedig 10.097 volt s így a század első évében kerek számban 10.000-re tehetjük a lakosok számát, de ebben nem volt beszámítva sem a katonaság, mely mindenesetre akkor is felment 1500—2000 főre, sem a hadi foglyok, pedig 1801. elején vagy 1500 francia katonafogoly volt a temesvári kazamatákban elzárva, míg a tisztek becsületszavokat adva, hogy eltávozni nem fognak, szabadon laktak kint a városban, de a lunevillei béke után a foglyok elhagyták városunkat.

Temesvár fejlődését a XIX. században legjobban feltűnteti ama körülmény, hogy a lakosság száma, tekintve a kedvezőtlen egészségügyi viszonyokat, az utolsó száz év alatt épen megötszörösödött s ha a város fejlődése ily arányban fog tovább is haladni, akkor a XX. század végén Temesváron egy negyed millió lakos lesz. Oly gyarapodás ez, a milyent vidéki városaink között nagyon kevésnél tapasztalunk.¹⁾

Ha kis város volt is a száz év előtti Temesvár, azért társadalmi élete akkor is nagy városi képet mutatott. Az a 10.000 ember, a ki Temesváron lakott, mind intelligens polgár, iparos, kereskedő, pap, katona, különféle tisztviselő vagy pedig gazdag magánzó volt. Száz év előtt már a nemesség is mind nagyobb számmal kereste fel a várost, kivált a farsang idején, mert Temesvár igen mulató város volt. Magyarországnak talán egyetlen vidéki városában sem volt egy, aránylag szűk helyen, annyi intelligencia összezsúfolva mint Temesváron a várban.

Minden városrésznek megvoltak a maga szállói, vendéglői, sör- és borházai, egyszerű kocsmai és kávéházai. A legelmaradottabb városrész akkor is az Ó-Majorok volt, s habár itt 1801-ben még csak 188 ház állott, azért már volt hat kocsmája és két sörkimérője.²⁾ Annál több volt a többi városrésznek. Kávéház pedig aránylag Magyarországnak talán egyetlen városában sem volt annyi mint Temesváron. Hazánkban az első nyilvános kávéház 1730-ban nyílt meg Pozsonyban; Temesváron, ha nem is előbb, de valószínű, hogy nem sokkal utóbb már szintén voltak kávéházak; 1801-ben már vagy 12-re ment a temesvári kávéházak száma. Ugyanekkor még Pesten sem volt több 20-nál, Debrecenben pedig — habár a legnagyobb városunk volt — II. József császár idejéig egyáltalán

¹⁾ Buda és Pest népessége együtt véve volt 1805-ben 48.606; 1900-ban pedig 713.000; vagyis a népesség megötszörösödött; Zágráb lakossága a század elején 2973 volt, 1900 végén pedig 57.930; vagyis a lakosság 19-szer több mint száz év előtt. Minden egyéb más városunk lakosságának gyarapodása jóval alatta marad Zágráb és Budapest gyarapodásának Debrecen lakossága (1805-ben 27533. — 1900-ban 73.417) a XIX. században harmadféltszerte lett nagyobb, Szeged lakossága (1805-ben 25.347, 1900-ban 104.007) megnégyesződött, Pozsony (1805-ben 21.940; 1900-ban 61.944) megháromszorozódott, Szabadkát (1805-ben 21.337; 1900-ban 93.940), több mint megnégyesződött.

²⁾ Városi levéltár, 1801. évi 1532. szám.

nem is ismerték az e fajta helyeket.¹⁾ A kávézenikék száma a XIX. század elején már eléggé megnőtt hazánkban, a kávé használata pedig már nemcsak az előkelők, hanem a vidéki lakosság között is elterjedett, sőt a kávéhoz járult már a thea, cacao, punch, melyek mindinkább kiszorították a német polgárság által eddig használt melegített sört, az ú. n. német csokoládét, meg a forralt bort, mely kivált a nemességnek és a honoratior osztálynak volt kedvence melegítő itala.

A száz év előtti társadalmi élet jellemzésére legjobb lesz talán, ha felkeressük az akkori temesvári Redoutot, mely a mai reáliskola helyén állott. Idősebb polgártársaink még jól emlékezhetnek a szürke épületre, melyet csak 1879-ben bontottak le; száz éven át ez a hely volt a legtöbb találkozás, összejövetel színhelye, kivált télen, Temesvár mulatni és szórakozni vágyó közönségének, mert itt egy fedél alatt volt a színház, egy tekintélyes kávéház és az emeleten a táncterem.

Képzeliük el, hogy éppen száz év előtt vagyunk, 1801. március 11-én, Ferenc király születésének előestéjén. A város fényesen van kivilágítva, már t. i. a milyen fényesen csak lehetett az akkori fagygyú mécsesek mellett. Tekintettel a beállott nagy bőjtre, bált már nem tartanak, de a színházban díszelőadás van. A színpadon legalább is ötven viaszgyertya ég. A háttérben Ferenc király arcképe látható megkoszorúzottan; előtte vannak összegyűlve a Rünner Ferenc színigazgatóval élén a színtársulat összes férfi- és női tagjai. A függöny $\frac{3}{4}$ 7-kor rebben fel, mire a színtársulat rázendíti a még ekkor csak néhány éves Gott erhalte-ra, melyet a loyális publicum nemsokára együtt énekel a karral, végül pedig általános a taps és a hoch. E jelenetet követi egy alkalmi darab: „Alles ist in Uniform für unseren König“ énekes darab; azt akarja feltüntetni, hogy Ferenc királyt birodalmának mindenféle ajkú lakói egyformán tisztelik és születésnapját ünnepökül tekintik, katonai zenekísérettel adják, melyet a 60., akkoron Gyulayról nevezett magyar gyalogezred zenekara nyújtott. Az alkalmi darabot követi Mozartnak legfenségesebb zenei alkotása, a Varázsfuvola, Schikaneder otromba szövegével. Az éj királynéja szerepét, melyet Mozart egyenesen egy fenomenális hangterjedelemmel rendelkező énekesnő kedvéért teremtett meg, mert e szerep a mélyebb althangoktól egy quarttal magasabb, az úgynevezett hármas C-ig terjedő hanganyagot igényel s így a legtöbb esetben éppen e miatt nem lehet változtatás nélkül előadni: most egy klagenfurti, hirtelen szöke német primadonna éneklí. Az éneke után felhangzó viharos taps és hoch azt jelenti, hogy a közönség meg van elégedve, pedig a temesvári közönség Mozart e remek operáját nem most hallja először. Legjobban meg van elégedve Rünner direktor a telt házzal, mert ez legalább is 300 fírt jöve-

¹⁾ Schwartzner, III. 424.

delmet jelent, a mi nagy dolog olyan időben, mikor egy elsőrendű zártszék ára még a felemelt helyárak mellett is csak 40 kr., a földszinti ülőhely 30 kr., a karzat pedig csak 10 kr. volt.

A színházban jelen volt közönség Temesvár lakosságának a színe-java. Itt van a legelőkelőbb páholyban, nejével együtt Soro János gróf ő Excelenciája, a Bánság katonai kormányzója, ki különféle katonai állásokban majdnem negyven évet töltött Temesváron; itt van az óriástermetű Festenberg báró tábornok, Martini József tábornok, várparancsnok, Lippe ezredes a 60. ezred tiszteivel. A világi méltóságok közül Deschán József kamarai administrator és udvari tanácsos, Zombory Mihály főispáni helytartó, Klaniczay János másodalispán, Balázs Antal megyei főjegyző és Revicky János főügyész. Mindannyian magyar díszruhában vannak és e tekintetben élesen válnak ki a városi tisztviselők és a polgárság sorából, kik a legújabb bécsi divat szerint öltözködnek, csak a hajviseletök egyforma; mindannyian copfot viselnek és parókát hord a kinek elég haja nincs. A megyeiek még azzal is kitűnnek, hogy ők nem hocholnak, hanem vivatot kiáltanak, a miben követőkre találunk a jelenlevő néhány kegyesrendi tanárban, ügyvédben és néhány megyei földbirtokosban. A város részéről megjelent Koppauer Ignác bíró, Cvetkovits főjegyző és az egész tanács Plausits Péter főkapitánynyal együtt. A tanférfiak sorából itt látjuk Huber Joakimot, a piarista gymnasium érdemes igazgatóját, két rendtársával: Zimantsek Jakimmal és Bossányi Imrével, úgyszintén a temesvári nemzeti iskolák felügyelőjét, főtiszt. Karlitzky Albertet. A magánzók közül legtekintélyesebb báró Püchler József, továbbá Karácsonyi Lázár, az ittebei Kissek, kik nem is annyira a díszelőadás, mint inkább a tavaszi vásár kedvéért jöttek Temesvárra. A földszinti ülőhelyeket a jómódú polgárság foglalja el.

Az egész előadás a loyális tüntetések láncolata a király személye iránt. Az előadás végén a színtársulat ismét a Gott erhaltét zendíti rá, a közönség feláll s ismét együtt éneklí azt a színtársulattal s aztán általános hoch és vivát kiáltozás között oszladozni kezd.

A színház előtt a magán fogatoknak és bérkocsiknak egész hosszú sora várakozik; itt van Temesvárnak talán mind a 30 bérkocsija,¹⁾ melyek a vendégeket vagy haza, vagy a legelőkelőbbeket Soro gróf estélyére szállítják a Soro palotába, a mai katonai kaszinó épületébe. A hazamenetben kivált a gyárvárosiak sietnek, hogy még a várkapút nyitva találják, mert 9 óra után a Gyárvárosba kijutni már bajjal jár. A józsefvárosiak urak, ők maradhatnak, mert az ő várkapújuk 11 óráig marad nyitva.

A színházi közönség nagyrésze az előadás után a színházépület jobboldalán levő kávéházba tér be, de a hol bort és sört is kaphat a vendég,

¹⁾ Ugyanekkor Pesten 146, Budán 101, Pozsonyban az 1802-ki országgyűlés alkalmával is csak 102 bérkocsi volt. Hogy Temesvárt 1801-ben csakugyan 30 bérkocsi volt, kitűnik a városi levéltár 1801. évi 1338. számú hivatalos határozatából.

mert Tampa Károly bérlő egyformán megszerezte a kávé-, bor- és sörkimérés jogát. Különb is ez Temesvár valamennyi kávéházánál, mert itt a cigánynak esti 11 óráig szabad muzsikálni, más kávéházban vagy vendéglőben csak 10-ig. Ugyan menjünk be és nézzük meg: kik vannak odabent és észrevetlenül figyeljük meg őket.

Tágas, elég magas, hosszú terem a kávéház. Bejárata a mai Szerb utcáról volt. A hosszú teremben három luszter van, mindenikben 6—6 viaszgyertya ég. A mostani világításhoz szokott szemünket kellemetlenül érinti az a félhomály, mely a teremben dereng, de még kellemetlenebbül a viaszgyertyák füstje, mely csakhamar egybeolvad a vendégek pipafüstjével és tíz óra tájban már olyan incarnatus füst van, hogy egyik asztaltól alig lehet a másikig látni. Ha belépünk, szemben velünk, a terem végén állanak a cigányok, a terem baloldalán van a pénztárosnő székhelye. Két billiardasztal is van a kávéházban és annyi kis kerek asztal, a mennyi csak elfér. Ha vendégek ülnek egy-egy asztalhoz, akkor még egy külön szál faggyúgyertyát is tesznek az asztalra, melléje koppantót és egy rakás fidibuszt az urak számára, hogy pipára gyújthassanak.

Leglátogatottabb a helyiség esti 9 órakor, mikor a színházi előadásnak vége van. Ha belépünk, élénk zaj üti meg fülünket, a sok mindenféle nyelven folyó társaság zsvivaja. Egyik asztalnál a nagykereskedők ülnek: Dimscha Pusztenika, Delbondio Péter, Hagiopol és Kozulovits Döme. Ezek görögül tárgyalják belső dolgaikat és közben rosolist üveg számra isznak. Az ő kezökön megy keresztül Temesváron a legtöbb pénz, mert a kereskedelem első sorban az ő kezökben van. Asztaluknál meglátogatják őket Politzer Wolf és Elias, kiknek nemcsak városunkban, de még Bukarestben is van fióküzletök. Nem egy valláson vannak az előbb nevezettekkel, azért bizalmatlanul is fogadják őket, de mégis székkal kínálják meg, hisz ők is tudnak a nyelvökön, mert a ki ekkor igazi kereskedő akart lenni, annak görögül is kellett tudnia.

Egy másik asztalhoz a szerbek és cincárok telepedtek le épen az egyik luszter alá. A cincár tulajdonképen csak gúnynév, balkánfélszigeti oláhok ők, de a görög nyelvet szintén jól beszélik. Ezek is kereskedők, de már nem első rauguak mint a görögök. Szerbül, oláhlul és néha görögül is diskurálnak, a fekete kávé egyre-másra fogyasztják, hatalmas tajtékpipáikból pedig rengeteg füstfelhőeregetnek. A szót közöttük Petrovics Kuzmán viszi, de élénk részt vesznek abban Kallinovits Péter, Markovits Illés és Jovanovits Demeter is. Lábaikon bő nadrág és hosszú szárú eszima, a cincárok a fezt még itt is fejükön tartják. Egyszerre csak káromkodva ugrik fel helyéről a szerb Markovits Illés, kinek a forró viasz a luszter egyik félrebillent gyertyájáról a kopasz fejére cseppent. E jelenet a jelenlevőket meglehetősen mosolyra fakasztja és a közeli asztalok egyike mellett ülő parókaesináló Schönauer Károly kárörvendő nevetéssel jegyzi meg:

Geschieht ihm recht, — miért nem hord parókát, most ilyen baj nem érte volna. Hiába, a paróka és copf ekkor már kezd kimenni a divatból.¹⁾

Külön asztal mellé húzódtak az örmények; ők nagybérlők vagy marhakereskedők, kik a tavaszi nagy vásárra jöttek be a városba és alig várják az alkalmat, hogy akár itt, akár szállásukon a Trombitásban kártyaasztalhoz ülhessenek, a melynél akár marhacsordákat lehet nyerni vagy veszteni.

Az izraelita kereskedők akkor még nem igen szerettek kávéházba járni, de az üzleti szempont, kivált ily vásári alkalommal mégis megkívánja, hogy ide is benézzenek. Külön asztalnál vonulnak meg szerényen, pedig vannak közöttük igen gazdagok, kik a Balkán országaiban több helyen tartanak fióküzleteket. A két Pollitzer testvér közöttük a legtekintélyesebb, de jó névnek örvend Tauber Zakariás és Berl Gessl is. Csendesesen sörözgetnek és zsidó nyelven beszélnek. Hamar is eltávoznak, pedig nagyon közel laknak, az ú. n. zsidónegyedben, alig 30—40 lépésnyire a kávéháztól. Beszélgetésük tárgya leginkább a Pollitzer testvérek kárvallása volt, a mely néhány hét előtt érte őket azzal, hogy Bukarestben levő fióküzleteket a lázongó nép kifosztotta.

Egy hosszú asztalnál ülnek a megyei tisztviselők és a honoratiorok. Itt vannak Várkonyi István szolgabíró, Makay Albert és Szánthó János aljegyzők, Niemesny Antal kiadó, mindannyian a vármegyétől. Hozájok csatlakozik Szilvássy Mihály városi tanácsos, Radoesay János ügyvéd és Dániel Lukács földbirtokos. Elnökük a nyugalmazott megyei főügyész. Magukhoz hívják Karlitzky Albertet, a nemzeti iskolák temesvári felügyelőjét és a két gymnasiumi tanárt: Zimantseket és Bossányi Imrét, kik épen e percben léptek le. Ez az asztal a magyar asztal; itt nem hallani mást mint magyar szót, legfeljebb még latint. A társaság borozik, csak az öreg főügyész szüresül égett bort. Társalgásuk a theatrum ügye körül forog. Vajjon lehetne-e már Temesváron felléptetni a magyar theatralistákat? Adna-e a nemes város subsidiumot az erdélyi magyar theatrális társaságnak, ha ide jönne? Szilvássy — a városi tanácsos — ismerve a viszonyokat, erre semmi reményt nem nyújt. Várjanak még! és tényleg 27 év múlt még el, mielőtt a magyar muzsa még csak kísérletképen is betette volna lábát Temesvárra.

Annál vigabban találja magát a német muzsa. Bezzeg nem kellett akkor a német színészetet subventionálni, sőt inkább a német direktor fizetett minden színelőadásért 4 frt 30 krt a városi pénztárba, s ezenfelül még két előadást volt köteles évenként tartani városi jótékonycélokra. Bevégződván az előadás, Rünner Ferenc színigazgató teljes törzskarával

¹⁾ 1801-ben csak a várbán öt parókakészítő volt: Schönauser Károly, Kiszinger Mihály, Störk János, Simon Jakab és Frey N. Ez utóbbi munkahiány miatt még 1801-ben elköltözött Temesvárról. Városi levéltár, 1801. év, 1775. sz.

épen most érkezik a kávéházba, ő — a hét gyermekkel megáldott család-
apa, — karonfogva vezeti be a klagenfurti szöke primadonnát. Szerencséje,
hogy a felesége nincs itt! Nagy zsivajjal telepednek le két összetolt asz-
talhoz. A Mecaenas ma Rünner direktor, ki a primadonna kedvéért min-
dent, még pezsgőt is kész fizetni színészeinek. Nagy evés-ivás között a mai
előadásról folyik a beszéd, majd a közeli elutazásról, mert hisz csak virág-
vasárnapig maradhatnak itten. Közben a színészek mindent szidnak, de
legjobban mégis Temesvárt, melynek malariás levegője most is több kar-
társukat döntötte ágyba

A legtöbb asztalt a német polgárok foglalják el, belvárosiak vagy
józsefvárosiak, feleségeikkel, felnőtt gyermekeikkel. Még a homályos világítás
mellett is feltűnik, hogy bizony a mi hölgyeink mostan sokkal szebbek,
mint a száz év előttié. Nemcsak a mostani divat mutat jobb ízlésre,
hanem az emberek arca sem oly csipkés mostan mint akkor; hisz — alig
hiszünk szemeinknek — e kávéházi társaságban legalább is minden má-
sodik ember ragyás. Ez onnan van, mert a himlő uralkodásának csak
épen ekkor, 1801-ben kezdtek először gátat vetni városunkban, s e borzasztó
betegség ellen, mely az egész életre nyomokat hagy a testen, — akkor
csak az volt biztosítva, a ki már egyszer átesett rajta. A himlő pusztítását
arcukon a nők kendőzéssel igyekeztek eltakarni s így az arckenőcsőknek,
rizspornak s egyéb efféléknek sokkal nagyobb terök és kelendőségek volt
mint mostan. — E német társaság mulat a legfesztelenebbül. Van közöttük
mindenféle mesterember; jómódúak, gazdagok, kik egy-egy ünnepnapon
10—20 frtot is elköltenek szórakozásra. — De még szegény emberek is,
mint az öreg Woditska — a józsefvárosi órás — itt tölti az ünnepi estét.
Kevés szükségletét szívesen fedezi egy-egy jó ismerőse. Szívesen látják,
mert világlátott ember, hat nyelven beszél, még magyarul is tud. Ezek a
polgárok nem is tagadnak meg magoktól semmit. Rövid idő atatt akarnak
sokat élvezni, mert hisz 11 órakor már sötétnek kell lenni a helyiségnek.
A pincérek alig birnak kiszolgálni. Boron és temesvári sörön kívül, cso-
koládé, thea, kávé, cacao, punch, forralt sör, égett bor, rosolis es isten
tudja még miféle italok állanak a vendégek előtt, némelyik három, sőt
négyfélét is iszik gyors egymásutánban. Fekete kávé rummal pohár számba
önt magába egy német, kit a láz gyötör. A többiek biztatják, hogy ez
biztos módszer a betegség ellen. Probatum est.

Erősen szakramentirozva szakítja fel az ajtót három gyárvárosi német,
kik hazafelé menve a várkaput már csukva találták és most a katonai
őrséget szidják, hogy nekik éjszaka a várban kell maradniok, a mi legalább
is egy huszasba kerül a Hét választónál. Tampa Károly, a bérlő, eléjük
kerül és figyelmezteti őket, hogy hátrább az agarakkal, ne lármázzanak,
különösen pedig az őrséget ne szidják, mert megtalálja hallani Szombat-
helyi, a 60. ezred egyik vitéz kapitánya, ki Plausits Péter városi főkapi-

tánynyal egyik közeli asztalnál foglalt helyet, és majd becsületre tanítja őket: hogyan beszéljenek a katonaságról. Tampa erre elbeszéli a maga esetét, hogyan járta ő meg Festenberg báró tábornokkal. Tampa régebb idő óta adósa volt a tábornok egyik ismerősének és tudja isten, hogy miért, de adósságát még mindeddig ki nem fizette. Egyszer csak az utcán találkozik Festenberg tábornokkal, ki stentori hangon a nyílt utcán szidta őt össze, majd kevés idővel Koller aranyműves boltjában ismét összejött a tábornokkal, ki ezúttal még nagyobb düvel támadt reá és „Spitzbub, Betrüger, Lumpenkerl, Schlechter Kerl“-nek nevezte őt s azzal biztatta, hogy két oláhhall fogja őt lehuzatni s az adósságaért elveretni. Így beszélt egy tábornok száz év előtt a temesvári polgárral; mikor pedig Tampa alázatos hangon arra hivatkozott, hogy ő városi polgár s vele ily hangon ne beszéljen, ott van a hatóság, mely megvizsgálja a dolgot; a tábornok erre minősíthetlen szavakkal szidta össze az egész polgárságot, a városi hatósággal együtt.¹⁾

Plausits főkapitány ezalatt mély beszélgetésbe merült Szombathelyi századossal. Kivülök még három egyén ül az asztal mellett: Jaques Marie Courtot Martinot az egyik, Jann Baptist Lamant a másik. Mind a ketten francia emigránsok, kiket sorsuk ide vetett és évekig laktak Temesváron, a harmadik Crinée francia kapitány, ki mint hadifogoly került ide, de szabadon járkal. Mind a három francia a legelőkelőbb házakban bejáratos, de hogy semmiféle gyanút ne keltsenek, leginkább a hatósági személyekkel és katonatisztekkel szeretnek társalogni.²⁾ A főkapitány amaz országra szóló verekedésről szeretne újabb részleteket megtudni, mely pár nap előtt folyt le a gyárvárosi Három király vendéglőben, hol egy vasárnap este a polgárság és katonaság egymással annyira összekapott, hogy hetekig is eltartott, míg a városszerte felizgatott kedélyek lecsillapultak. Crinée francia kapitány is, polgári ruhában ott volt ezen a mulatságon és most mint szemtanú beszél el az esetet, Szombathelyi pedig egyik tagja volt annak a bizottságnak, mely ezt a dolgot megvizsgálta.

Az eset úgy történt, hogy egy vasárnap este a Három királynál nagy mulatság volt és igen sok vendég jött össze. A nagy teremben

¹⁾ Tampa K. az esetet feljelentette a városi hatóságnak, kérve, hogy neki elégtételt szerezzenek becsülete megsértéseért, bejelentve egyúttal ama sértő szavakat is, melyekkel a tábornok az egész polgárságot és a hatóságot is illette. A városi tanács bizottságot küldött ki a dolog megvizsgálására, mely teljesen igazoltnak találta Tampa panaszát. A városi tanács erre egy nagyobb bizottságot küldött ki: adjon véleményt, mit kellene ebben az ügyben tenni. E második bizottság véleménye az volt, hogy a városi tanács Festenberg sértő szavai miatt a helybeli tanácsnál emeljen panaszt és kérjen elégtételt. Hogy mily következménye lett e felterjesztésnek, azt a polgárság aligha megtudta. Annyi bizonyos, hogy Festenberg báró ezután is Temesváron maradt és 1808-ban a püspöki székesegyház sírboltjába temették el. (Városi levéltár, 1801. évi 2522. sz.).

²⁾ U. o. 1801. évi 1069. és 1720. sz.

táncoltak, a többi termekben billiárdoztak, söröztek, boroztak és ettek-ittak. Javában folyt a tánc, mikor egy Szander Károly nevű szekereszkatona, ki már erősen beborozott, a táncolók közé rontott, a táncoló mesterlegényeket magyar nyelven szidalmakkal illette s a táncot akadályozta. A táncos legények közül többen a ház tulajdonosához fordultak, a ki egyúttal vendéglős is volt és arra kérték, hogy csináljon rendet. Hönig Ferenc, a vendéglős, ezt meg is tette, de a szekeresz kardot rántott és jobbra-balra vagdalózni kezdett, mire a kardot kicsavarták a kezéből, őt magát hajánál fogva az ajtóig vonszolták s aztán az udvarra dobták. Szander csakhamar visszajött és részeg fővel nagy lármát csapott, mire a kardját elvették tőle s őt másodszor is kidobták. A neki dühödött fiatal ember erre az erdélyi kapúnál levő katonaőrségre ment és egy őrzőket kért, hogy elvett kardját, ha kell erőszakkal is visszaszerezze. Egy káplárból és öt emberből álló őrzőket erre a Szander útmutatása mellett csakhamar ott termelt a Három király tánctermében s a vendéglőstől a katona kardjának kiadását követelte, a katonán ejtett gyalázatért pedig a vendéglőst a saját házában és vendéglőjében letartóztatta és mint foglyot rögtön magával vinni akarta. Elképzelhető a nagy zűrzavar, mely erre a táncteremben beállott. A mulatság egy nagy verekedéssé változott, egész csatát vívtak, mert a polgárok kedvenc vendéglősük és polgártársuk letartóztatását és elhurcolását megengedni semmikép sem akarták. A verekedés azzal végződött, hogy a vendégek az őrzőket mind a hat emberét lefegyverezték s a szekereszszel együtt a gyárvárosi előljáróság fogházába szállították. De még ezzel nem volt vége a komédiának, mert az őrzőket hosszú ideig kimaradása miatt a főőrségről éjjel tájban egy őrmester vezetése alatt egy újabb, most már tizenkét emberből álló őrzőket állított be a vendéglőbe, hogy az előbbi, lefegyverezett és fogolylyá tett őrzőket kiszabadítsa. Szerencsére azt a hat embert már elszállították, mert különben a már nagyon is felizgatott közönség egy vérfürdőnek lett volna a tanúja és részese. De így sem múlt el a jelenet rettentő lármá, sikoltozás, tolongálás, ordítozás és oldalbarúgás nélkül, míg végre az őrzőket eltávozott.

Így mulattak a Gyárvárosban száz év előtt a Három királynál. Ez az eset napokon, sőt heteken keresztül is foglalkoztatta úgy a polgárságot, mint a katonaságot, mert mind a két fél kölcsönösen megsértettnek érezte magát. Egyes vizsgálóbizottság vette kezébe az ügyet, számos szem- és fültanút hallgattak ki; mindannyian azt vallották, hogy Szander Károly szekereszkatona magyar nyelven szidta a publikumot, de — a mi jellemző — azt már senki sem tudta megmondani, hogy a szekeresz magyar szavaiban mi volt a sértő, mert hisz senki sem értette meg.¹⁾

¹⁾ Városi levéltár, 1801. évi 2521. és 2602. számok.

Adalékok Délmagyarország történetéhez.

Csáky Imre gróf, bíboros-érsek, Temesvárott. 1718. december 18-án érkezett oda székhelyéről, Kalocsáról. Wallis gróf várparancsnok s a tisztikar a legudvariasabban fogadta és Mercy gróf szállására kísérte. Másnap a jezsuiták templomában misét mondott, azután Wallis gróf kíséretében megtekintette a Hunyadi János által épített és 165 éven át török kézen volt kastélyt és várat, továbbá azt a helyet, a hol 1716-ban az ostromló császári sereg állt. Délután sétakocsizást tett s a Bega (Wege) mellett levő, igen mesterséges módon épült malmot szemlélte meg. A karácsonyi ünnepeket székhelyén szándékozván tölteni, 20-án a postával elutazott, és miután Csanádnál a Maroson és Tápénál (Tap) a Tiszán átkelt, 21-én Szegedre érkezett, hol az ottani parancsnok, Herberstein gróf, fogadta. 22-én folytatta útját Szabadka felé, a hol canonica visitatio-t tartott. 23-án este felé Bajára ért, hol a következő napon Bács megye közgyűlését tartotta. Ennek befejeztével Karácsony estéjén visszatért Kalocsára, miután október 27-e óta, mikor Pozsonyból elindult, közel 200 magyar mértföldnél nagyobb körutat tett, miközben a köznépet magas jelenlétével és kegyes leereszkedésével mindenütt rendkívül megörvendeztette. (A „Wien. Diarium“ egykori tudósítása nyomán.) —i —s.

Worthley Montague lady¹⁾ Nádasdy László grófról, a csanádi püspökről. — „Másnap, hogy Bécsből elutaztunk, vagyis e hó (január) 17-én Győrbe érkezünk, a hol, miután Worthley úr a parancsnokkal előre tudatta érkezésünket, a város legjobb házáat rendezték be számunkra, az örség kivonult, ajtónk elé őrköt állítottak és minden bennünket megillető tiszteletben részesítették. A parancsnok s az összes tisztek azonnal fölkeresték Worthley urat és fölajánlották szolgálataikat. A temesvári püspök szintén meglátogatott és kérve kért bennünket, hogy

¹⁾ Worthley lord 1717 elején diplomáciai küldetésben Magyarországon keresztül Konstantinápolyba utazott. Vele ment neje, a ki megírta útjokat „Levelei“-ben. E levelek írójakat a legkiválóbb levélírók egyikének mutatják. Stíljok épp oly kitűnő, mint a milyen érdekes a tartalmok.

másnap nála ebédeljünk; de mivel meghívását nem fogadtuk el, mert útnkat folytatni szándékoztunk, több kosarakat küldött tele déli gyümölcsessel, azonkívül különféle magyar borokat és egy frissen lőtt fiatal őzet. Ez a főpap nagy tekintélynek örvend az országban s az ősrégi Nadasti (Nádasdy)-családból származik, a mely Magyarországon már századok óta kiváló szerepet játszik. Finom modorú, kellemes, vidám öreg úr, a ki magyar ruhát és tiszteletreméltó fehér szakált visel, mely öveig ér.“ —i —s.

Temesvár peesétje 1716-ból. A tojásdad alakú peesét rajza palánkot tüntet föl, középen kapúval, előtte folyóvíz, melyen át híd vezet. A palánk fölött két torony emelkedik, oromzattal és három nyílással. A tornyok fölött az évszám: 1716. A körirat: *Sigillum Regiae Civitatis Temesvariensis*. (A peesét egy 1734-iki hagyatéki leltáron az országos levéltárban, a temesvári adminisztráció iratai közt.) —i —s.

Bruckenu lakosai 1741-ben. Peter Neuhammer, Jacob Maurer, Wentzl Eher, Jacob Steger, Nicolaus Nepper, Vallentin Porn, Peter Maurer, Peter Jordan, Jacob Maurer, Georg Adam Hoffmann, Jacob König, Stephan Planckhenberg, Johannes Schnellhammer, Hanss Michael Peicht, Hans Georg König, Andreas Reichl, Philipp Neuhammer, Mathias Maul, Johann Adam Schauch, Peter Flickh, Heinrich Schlauch, Frantz Hirschl, Nicolaus Creutz, Nicolaus Meintz, Johannes Kreul. Ezek mint régi telepítvényesek fejenként 6 frtot vagyis összesen 150 frtot fizettek adóul. Joseph N. és Hans Adam N.-Bogsánból jött új telepítvényesek, a kikre 3—3 frt volt adóul kiróva. Anna Margaretha N. mint földhöz ragadt szegény özvegy-asszony adót nem fizetett. (Egykorú összeírás az Orsz. Levéltárban, a temesvári adminisztráció iratai közt.) —i —s.

Gyarmatha lakosai 1741-ben. Jacob Seyfried, Heinrich Kauffmann, Johann Kaufmann, Johannes Etzler, Michael Stürmer bíró (Schultheiss), Georg Barbachen, Johannes Wagner, Jobst Krämer, Frantz Saar, Heinrich Müller, Andreas Bauer, Adam Winther, Johannes Löffler, Wilhelm Schneider, Michael Löffler, Johannes Paulas polgármester (Bürgermeister), Bernhard Reinhard, Heinrich Cronenberger, Philipp Wieland, Mathias Seitz, Hermann Krämer. Ezek mint régi telepítvényesek fejenként 6—6 frtot, vagyis összesen 126 frtot fizették évenként. Johannes Gros mint új telepítvényes csak 3 frtot fizetett. Christian Gros, Eva N. és Georg Wagner özvegye szegénységök miatt fel voltak mentve az adófizetéstől. (Egykorú összeírás az Orsz. Levéltárban, a temesvári adminisztráció iratai közt.) —i —s.

Perjámos lakosai 1747-ben. Johann Schnatz, Peter Martin, Franz Treinberger, Adam Bruwegseüffer, Franz Koller, Franz Caspar, Eberhard Elling, Conrad Zillieh, Johann Hasz, Nikolaus Joëhum, Friedrich Weigart, Johannes Gellheuszer, Tollmann Toller, Conrad Keller, Conrad Joëhum, Gerhardt Mayer, Adam Trumb (Druni?), Johannes Elling, Christian Wendt*,

Peter Löw, Bartholomeus Martin, Anton Bertz, Jakob Reich, Simon Frankh, Jurko Müller*, Jakob Klammer, Balthasar Geiger, Nikola Prühelbresch, Peter Boren (Borch?) Veidt Waltz*, Johannes Huber*. Maxentius Keller, Adam Reich, Jakob Kollerbach (Hollerbach?*), Hans Peter Krum (Krohn?*), Peter Reiter*, Jakob Gentz (Hentz?), Joseph Schniziger*, Nikolaus Schöpfer*, Nikolaus Schieszler*, Peter Reichwaldt (Rektewald?*), Peter Schurch*, Dominikus Sonntag*, Jakob Werchmann (Werkmann?*), Georg Blum*, Nikolaus Alt*, Philipp Weigert (Weichert?*). A csillaggal jelöltek (ujabb telepítvényesek?) 3 frtot, a többiek (régii telepítvényesek?) 6 frtot fizettek évenként. Összes adójuk 231 frtra rúgott. (Egykorú összeírás az Országos Levéltárban, a temesvári adminisztráció iratai közt.) —i —s.

Zádorlak lakosai 1759-ben. Joseph Weber (8), Lorentz Spuller (7), Conrad Meysenberger (4), Blasius Eysle (4), Andreas Fehrenbacher (6), Valentin Buchter (3), Andreas Buchter (3), Philipp Müller (9), Johanes Peth [Speth?] (6), Meinradus Isele (5), Frantz Gebharth (5), Johannes Husser (2), Blasius Eisele der junge (2), Benedict Morgen (3), Martin Morgen der alte (5), Jacob Neff (7), Michael Fernbacher (8), Valentin Ryss (2), Johannes Blaissner (5), Joseph Bruther (4), Georg Mallzacher der junge (3), Bernhard Weyss (5), Fridericus Weber (4), Caspar Litolt (6), Johann Georg Wetzel (6), Joseph Mallzacher der alte (7), Georg Zimmermann (4), Antoni Schmaltz (8), Lorentz Mallzacher der mittlere (5), Christian Murath (5), Simeon Banter (4), Johannes Schmidt (3), Johannes Ganter (3), Frantz Schultz (4), Johannes Alberth (5), Johannes Urich (4), Martin Streitmarter (4), Mathias Kreidler (4), Heinrich Kobl der ältere (2), Blasius Kobl (4), Georg Herdich [Ferdich?] (5), Antoni Weysenberger (7), Jacob Ganter der jüngste (3), Nicolaus Krebs (4), Andreas Bürger (3), Johannes Wagner (3), Joseph Schälb (5), Mathias Klein (5), Jacob Zipfel (5), Frantz Hackher (4), Dilmann Beill (4), Johannes Bentz (6), Joseph Wilder (2), Johannes Werlle (4), Jacob Weyss der ältere (4), Heinrich Meixner (5), Valentin Ryss der jüngere (6), Bartholomeus Neff der jüngere (8), Antoni Treuer (5), Johannes Eyssele (7), Georg Kessler (9), Joseph Feuerstein (3), Mathias Geretter (4), Mathias Spüller (4), Joseph Spilman (4), Jacob Trütschler (3), Thoma Batzer (4), Peter Heinrich (6), Martin Morath (4), Eva Dunstin (2), Anna Burgerin (3), Anna Gerhartin (8), Anna Maria Morgin (3), Francisca Neffin (5), Cunigunda Bruckherin (5), Maria Müllerin (3), Theresia Laybacherin (5), Barbara Meisterin (3), Barbara Vogelweittin (1), Anna Witzigin (5), Catharina Kostin (2), Anna Maria Ekherin (2), Catharina Heucherin (2), Anna Laylin (3), Catharina Stoltzin (4). A zárójelben lévő számok a házbeliék számát jelentik. Összesen volt 130 házaspár, 4 özvegy ember, 16 özvegy asszony, 214 gyermek és 15 cseléd. (Egykorú összeírás az Orsz. Levéltárban, a temesvári adminisztráció iratai közt.) —i —s.

Hazfeld lakosai 1767-ben. — a) Sauerländer-Gasse, 1—36. sz. — Johann Peter Stuperich, Johann Bruckman, Johann Christian Keret, Johann Hutmann [Hittmann],¹⁾ Adam Holterhof, Peter Schrag,²⁾ Xaverius Gasterich, Johann Lucke, Dietrich Micheler †, Heinrich Blaschmann, Paul Schmid, Johann Heinrich Bockenmühler, Johann Mühler, Anton Sauer, Caspar Becker, Caspar Gokl,³⁾ Johann Heinrich Henner, Johann Peter Beil, Peter Jung, Johann Georg Reises †, Gertraud Blasmanin Wittib, Bernhard Alberscheid, Johann Mödl, Friedrich Schulte, Johann Schulte, Ignatz Breithof, Adolph Herdes, Peter Kamp, Heinrich Hesser, Jodocus Eichhof, Jodocus Hanöwer [Hanöber],⁴⁾ Heinrich Winter, Wilhelm Schulte, Caspar Dietrich Schult [Schuld],⁵⁾ Bernhard Franz. b) I-te Trierer-Gasse, 37—72. sz. — Caspar Schausmann, Bernhard Herberhold, Mathias Carl, Johann Zenger, Jacob Koller, Johann Ackermann, Johann Mayer, Michael Essen, Johann Schitz, Hans Peter Petza, Florian Bunde, Johann Georg Kreper, Johann Philippi, Michael Weber, Anton Heu, Johann Georg Hacket, Mathias Bach, Johann Zenner, Johann Kräuter, Johann Peter Valerius, Peter Guthardus, Peter Teister, Mathias Willwesch, Johann Schneider, Jost Reichard [Reichert],⁶⁾ Heinrich Klein, Mathias Becker, Hans Peter Hein, Christian Mertes, Johann Schneider, Philipp Stecker, Niklas Neidenbach,⁷⁾ Mathias Scheid, Mathias Kennel,⁸⁾ Johann Weidenbach,⁹⁾ Johann Georg Kann. c) Haupt-Gasse 73—108. sz. — Feldscherer Anton Stephan, Angela Stahl Wittib, Johann Fillmer, Jacob Lair [Leyer],¹⁰⁾ Dittrich Dumelting, Peter Becker, Johann Tester, Cornelius Friderich, Philipp Schöffner, Jost Mayer, Niklas Franz,¹¹⁾ Johann Heinz, Johann Bohr, Johann Pausch, Anna Gutm, Johann Niclas Dietrich,¹²⁾ Schulz [biró], Wilhelm Decker, Friderich Blasius, Maria Bruckin Wittib, Mathias Bauer,¹³⁾ Johann Schneider, Jacob Jung, Georg Dam,¹⁴⁾ Joseph Glipl, Eberhard Bandenburg,¹⁵⁾ Johann Mader, Johann Frank, Magdalena Bier Wittib, Mathias Schneider, Jacob Neumann, Johann Schwarz, Mathias Reiner,¹⁶⁾ Jacob Maser, Peter Seelen, Johann Thomas Hempelsperg, Würths-Haus. — d) II-te Trierer-Gasse, 109—144. sz. — Peter Siberin, Joseph Hof, Hubert Wöber, Simon Maus, Johann Valerius, Jacob Hofmann, Bernhard Nannert,¹⁷⁾ Johann Löne [Lenne],¹⁸⁾ Mathias Hohenberger

¹⁾ Sauerlandból, Ringhausenból. — ²⁾ A Sauerlandból, Bruinból. — ³⁾ A Sauerlandból, Adelsburgból. — ⁴⁾ A Sauerlandból, Serkenrodból. — ⁵⁾ A Sauerlandból, Lichtringshausenból. — ⁶⁾ A trieri választófejedelemségből, Bollenbachból. — ⁷⁾ A trieri választófejedelemségből, Hoperadból. — ⁸⁾ A trieri választófejedelemségből, Henzeradból. — ⁹⁾ A trieri választófejedelemségből, Bollenbachból. — ¹⁰⁾ A trieri választófejedelemségből, Brothofból. Esküdt volt. — ¹¹⁾ Lotharingiából, Grosi-Himmersdorfból. Polgármester [Bürgermeister] volt. — ¹²⁾ A trieri választófejedelemségből, Nieder-Emmelból. Bíró [Schulz] volt. — ¹³⁾ A trieri választófejedelemségből, Neuerburgból. — ¹⁴⁾ Luxemburgból, Igelből. — ¹⁵⁾ A trieri választófejedelemségből, Blekhausenból. — ¹⁶⁾ A trieri választófejedelemségből, Hausbachból. — ¹⁷⁾ A trieri választófejedelemségből, Heinzeradból. — ¹⁸⁾ Lotharingiából, Hausstadtból.

[Hohenberg],¹⁾ Mathias Schneider, Christoph Eilenz, Niklas Hilfigen, Johann Schmid, Niklas Wild, Mathias Winterich, Augustin Christian, Joseph Appel, Dietrich Masar, Michael Fergen, Anna Maria Betldorffin Wittib, Johann Petry, Heinrich Eilenz, Jacob Hauperich, Michael Webesch, Margaretha Kausin Wittib, Michael Engels, Mathias Kommes, Christoph Stephan, Johann Neidenbach, Peter Stark, Peter Melzen,²⁾ Margaretha Krimerin Wittib, Johann Ruppert,³⁾ Philipp Schmid, Philipp Jacob Rumk. e) Luxemburger-Gasse, 145—180. sz. — Bernhard Weber, Johann Weber, Joseph Geiger, Johann Wild, Peter Marx, Dominicus Ackermann, Johann Schulz,⁴⁾ Caspar Ignen, Niklas Ebener, Johann Krenner, Johann Daniel Penz, Mathias Roden,⁵⁾ Peter Lutin [Luthin],⁶⁾ Johann Delfelt, Franz Huwalt, Niklas Roden, Peter Heinsinus, Niklas Anton, Johann Puferdig Witwer, Jacob Schlimmer, Johann Piker [Piver?], Franz Roden, Caspar Veiths, Anton Welter, Niklas Anton, Johann Mühler, Johann Welter, Johann Elfinger, Heinrich Thimesch, Jacob Laschet, Johann Bärthl [Barthl],⁷⁾ Niklas Bistorf,⁸⁾ Peter Treiss, Theodor Kirt, Michael Federspiel, Anton Masset. (Egykorúzeírás az Orsz. Levéltárban, a temesvári adminisztrációiratai közt) —i —s.

Landstreu lakosai 1767-ben. a) Luxemburger-Gasse, 1—45. sz. — Anton Schneider, Georg Maul, Peter Hofmann, Peter Traber, Barthl Wegeser, Niklas Franzen, Joseph Lickering [Likling?],⁹⁾ Johann Tenz, Stephan Pfeiffer, Mathias Spann, Peter Winterich, Johann Bruck, Niklas Girnz,¹⁰⁾ Adam Gross, Mathias Kapien, Heinrich Jost,¹¹⁾ Niklas Witwe, Theodor Witwe, Johann Kayser, Heinrich Schmid, Johann Kapien, Michael Meyer, Anton Sauer, Johann Jost, Niklas Jungen, Johann Niklas Rombir, Dominicus Jungen, Niklas Martin, Caspar Krieger, Michael Schilz, Dominicus Friss, Dominicus Methin, Mathias Schumer, Johann Nikola, Heinrich Mauer, Anton Voisin, Mathias Wagner, Johann Veith, Niklas Reitter,¹²⁾ Johann Riss, Anton Stomper [Stonper],¹³⁾ Joseph Wenner, Adam Wild, Wilhelm Biber, Hubert Stephan. b) Maynz-er-Gasse, 46—88. sz. — Caspar Wilwert [Willwert],¹⁴⁾ Niklas Thill, Michael Jung, Mathias Willwert, Franz Grimmer, Dominicus Gröbner, Franz Buehlt, Christian Keller, Anton Kron, Johann Fidler, Johann Girtl, Franz Herz, Franz Grün, Niklas Beshon, Andree Kapler, Johann Esterlin, Peter Hart-

¹⁾ A trieri választófejedelemségből, Henterenből. Esküdt volt. — ²⁾ A trieri választófejedelemségből, Nieder-Epfingenből. — ³⁾ A trieri választófejedelemségből, Walderichből. — ⁴⁾ Luxemburgból, Monderichből. — ⁵⁾ Luxemburgból, Bretmusból. — ⁶⁾ Luxemburgból, Helmsingenből. — ⁷⁾ Luxemburgból, Helsemből. — ⁸⁾ Luxemburgból, Bellesből. Esküdt volt.

⁹⁾ Luxemburgból. — ¹⁰⁾ Luxemburgból, Hundgeringeinből. — ¹¹⁾ Luxemburgból, Barterungból. Esküdt volt. — ¹²⁾ Luxemburgból, Edlbrückből. — ¹³⁾ Luxemburgból, Schwidlbruchból. — ¹⁴⁾ Luxemburgból, Reidlingből.

mann, Anton Schuk, Johann Kruger, Catharina Wiperin, Anton Jung, Philipp Koller, Michael Thomas, Niklas Gillen, Niklas Herda, Conrad Bachmann, Niklas Perpiner, Heinrich Sterz, Anton Schmidt, Christoph Willeng,¹⁾ Johann Georg Sauer,²⁾ Heinrich Thol, Johann Gottlieb, Johann Adam Gross, Peter Engst, Heinrich Binn,³⁾ Stephan Fuchs,⁴⁾ Andre Fuchs, Franz Ackermann, Johann Georg Erbacher, Bernhard Zimmermann, Mathias Pittinger [Bittinger],⁵⁾ Peter Weyer. c) Haupt-Gasse, 89—131. sz. — H. Hirsch [Hers], Johann Arnoldi,⁶⁾ Niklas Weber, Schulz [bíró].⁷⁾ Andre Schang,⁸⁾ Jakob Fesl, Herdt [Colonisten-Aufseher], Heinrich Blum, Peter Blum, Peter Blum, Johann Barsch, Johann Weissmann, Jacob Salm, Johann Brunenwischer, Friedrich Rezler, Anna Maria Rezlerin, Jacob Blenowiz, Veith Kregel, Johann Krier,⁹⁾ Peter Dollinger, Peter Hengel, Peter Hubert, Mathias Scherer, Hermann Telfel, Christian Schuder, Bernhard Strunk, Peter Stephan, Mathias Miess, Peter Schumer, Joseph Petry, Johann Has, Niklas Fuchs, Peter Becker, Johann Behm, Joseph Kerbel, Michael Taubert, Wilhelm Mühler, Joseph Schels [Schelz],¹⁰⁾ Johann Hergatt, Joseph Hergats Wittib, Jacob Freystroker, Melchior Mühler,¹¹⁾ Peter Hum,¹²⁾ Joseph Nerod. d) Lothringer-Gasse, 132—176. sz. — Peter Trost,¹³⁾ Hans Peter Varli, Heinrich Bomgignon, Johann Grutsch, Martin Grutsch, Niklas Grutsch, Johann Lessl, Johann Dumeldingen, Johann Kiefer, Franz Kuhn, Wilhelm Pesch,¹⁴⁾ Sebastian Wild, Heinrich Wagner, Johann Wagner, Niklas Schamper, Johann Huy, Michael Joachim, Jacob Schwarz, Michael Wenn, Mathias Mussbriker, Christoph Wilwist, Hans Georg Graf, Niklas Fuchsener, Johann Stein, Stephan Theysen, Johann Zerbes, Johann Zingler, Catharina Marx, Franz Marx,¹⁵⁾ Thomas Koch, Mathias Wellit, Gerhard Schumers, Magdalena Schumerin Wittib, Jacob Basse, Angela Burkhardin Wittib, Georg Brok, Heinrich Becker, Adam Koller, Christoph Rotenbach, Hans Peter Ternes, Niklas Jungen, Andre Krippis, Johann Jacobi, Adam Mühler, Philipp Reichard [Reichrad].¹⁶⁾ e) Spengler-Gasse, 177—220. sz. — Johann Quint, Niklas German,¹⁷⁾ Johann Philipp Schmidt, Peter Brill,¹⁸⁾

¹⁾ A pfalzi választófejedelemségből, Tanzenbergből. — ²⁾ A mainzi választófejedelemségből, Schönmaltenwagból. — ³⁾ A pfalzi választófejedelemségből, Weitensheimből. Esküdt volt. — ⁴⁾ A mainzi választófejedelemségből, Warterbachból. — ⁵⁾ A trieri választófejedelemségből, Kunzból. — ⁶⁾ A trieri választófejedelemségből, Salzburgból. Polgármester (Bürgermeister) volt. — ⁷⁾ Lotharingiából, Gerlstangenből. Bíró (Schulz) volt. — ⁸⁾ Lotharingiából, Orschulzból. Esküdt volt. — ⁹⁾ Luxemburgból, Kellből. — ¹⁰⁾ Bajorországból, Königsbergből. — ¹¹⁾ Würzburgból, Minnerstadtból. — ¹²⁾ Badenből, („aus dem Baaden-Baadenschen“), Badenweyerbachból. — ¹³⁾ A trieri választófejedelemségből, Esküdt volt. — ¹⁴⁾ Lotharingiából, Nunból. — ¹⁵⁾ A trieri választófejedelemségből, Bergből. — ¹⁶⁾ A pfalzi választófejedelemségből, Kaulbachból. — ¹⁷⁾ A pfalzi választófejedelemségből, Tiefenthalból. — ¹⁸⁾ A trieri választófejedelemségből, Moscheidből. Esküdt volt.

Johann Rollinger, Martin Klaus, Mathias Mühler, Dominicus Mühler,¹⁾ Hermann Wertmann, Johann Georg Quint, Niklas Lernerische 6 Kinder, Jacob Ernst,²⁾ Heinrich Hokler, Niklas Thill, Jost Bongert, Heinrich Bongert, Niklas Tenglee, Jacob Lomfi, Johann Fritz, Johann Gruber, Mathias Meiss,³⁾ Mathias Lenert, Cornelius Grim, Johann Kaufmann, Johann Schimmer, Hermann Spit, Joseph Schmids, Anton Kalmes, Johann Niklas, Anna Maria Mollitorin, Niklas Bongart, Heinrich Jungen, Peter Stofel, Anna Maria Pringin, Johann Klaus, Johann Klodin, Niklas Pfeifer, Arnold Philipp, Anton Eich, Georg Schneider, Johann Adam Klein, Georg Schultz, Niklas Gengler, Peter Schulte. (Egykorú összeírás az Orsz. Levéltárban, a temesvári adminisztráció iratai közt. —i —s.

Hatzfeld és Landstreu községeket 1767-ben telepítették meg a régi Csomboly helyén. A közlött jegyzékekből látjuk, hogy kik voltak az első alapítványosok s egyik-másik honnan származott. Érdekes, hogy az egy vidékről jöttek, egy utcában kaptak házhelyet. Hatzfeld és Landstreu községek utóbb egybeolvadtak s a mai Zsombolyát alkotják.

Nagy vásárok a Temesvári Bánságban a XVIII. század második felében. Január hóban: Vízkereszt napján (ó-naptár szerint)⁴⁾ Facséton. Február hóban: Thodiás napján (ó-naptár szerint) Facséton. Március hóban: József napján (ó-naptár szerint) Csákován. Böjt közepén (új-naptár szerint) Temesvárott. Április hóban: Virágvasárnapján (ó-naptár szerint) Versecen és Facséton. Május hóban: Fülöp és Jakab apostolok napján (új-naptár szerint) Lippán. Május 1-én (ó-naptár szerint) vagyis Jeremiás napján: Franjován, Becse közelében, a Tisza mellett. Áldozó csütörtökön (új naptár szerint) N.-Beeskereken; áldozó csütörtökön (ó-naptár szerint) Facséton. Junius hóban: Pünkösöd vasárnapján (ó-naptár szerint) Temesvárott. Julius hóban: Péter és Pál apostolok napján (ó-naptár szerint) Facséton, Pancsován. Julius utolsó napján (új-naptár szerint) Lippán. Augusztus hóban: Nagyasszony napján (ó-naptár szerint) Facséton, Vingán (Theresiopel). Szt.-István napján (új-naptár szerint) Lippán. Szeptember hóban: Kisasszony napján (ó-naptár szerint) Pancsován, N.-Kikindán. Kereszt fölemelése után való vasárnapon (új-naptár szerint) Oravicán. Szt.-Mihály napján (új-naptár szerint) Temesvárott; Szt.-Mihály napján (ó-naptár szerint) Csákován. Október hóban: 12-én (új-naptár szerint) Nagy-Beeskereken. Szt.-Demeter napján (ó-naptár szerint) Facséton. Simon és Judás napján (új-naptár szerint) Versecen. November

¹⁾ Luxemburgból, Kanachból. — ²⁾ Mergentheimből („aus dem Mergentheimischen“), Tigersheimből. — ³⁾ A trieri választófejedelemségből, Usenből.

⁴⁾ Délmagyarországon a XVIII. században a kereskedők jobbra görögök voltak. Miattok történik hivatkozás az ó-naptárra.

hóban: Szt.-Márton napján (új-naptár szerint) Csákován; Katalin napján (új-naptár szerint) Lippán. December hónap: Miklós napján (ó-naptár szerint) Temesvárott, Facséton, Vingán (Theresiopel). — Megjegyzendő, hogy mindezek a helyeken előtte való nap marhavásár tartatik. (1773-ban Temesvárott megjelent naptárból.) —i —s.

A nemzeti muzeum kinesei Temesvárott. Szalay Imre, a M. Nemzeti Muzeum igazgatója az Egyetértés nov. 25-iki számába hosszabb tárcacikket írt a muzeum alapításáról. E nagyérdekű cikkben a többek között ezeket is olvashatjuk: „Alig hogy intézetünk a pálosok kolostorában elhelyezkedett, az 1805. francia háború idején értékesebb tárgyait, nevezetesen a codexeket, ritkább nyomtatványokat s mappákat ládába csomagolva biztonsági szempontból katonai fedezet alatt tengelyen Temesvárra szállították. Miller J. Ferdinánd volt eme felelősségteljes feladattal megbízva, kinek a nádor a költségek fedezésére 6000 frt előleget utaltványozott. Temesvárról az országos könyvtár kinesei csak 1805. márczius havában, az ottani lelkes hazafiak által okmányokkal, nyomtatványokkal és római régiségekkel gyarapodva, került vissza. Napoleon hadai 1809-ben az ország határán áttörtek s a gyűjtemény legértékesebb tárgyait a nádor rendeletére az ellenséges hadak elől ismét biztonságba kellett helyezni. Miller, ki most is, mint 1805-ben, ennek keresztülvitelével volt megbízva, 1809-ben a 9 szekérre 24 ládában felrakott tárgyakat kellő fedezet mellett elkísérte. Ezúttal is Temesvárra kellett volna azokat szállítania, de már Aradon arról értesült a csanádi püspöktől, hogy Temesvár túl van törve menekültekkel, miért is Nagyvárad felé vette útját, hova nyolc napi utazás után jun. 25-én megérkezett s a muzeum kineseit a megyei levéltárban helyezte el.“

VEGYES HIREK.

A Magyar Nemzeti Múzeum jubileuma. 1902. november 25-én volt száz esztendeje, hogy Széchényi Ferenc gróf, a legnagyobb magyar atyja s maga is a legbuzgóbb hazafiak egyike, nemzetének ajándékozta tizenötezer kötetből, több ezer kéziratból, éremből és ritkaságokból álló gyűjteményét s ezzel megvetette a mai Nemzeti Múzeumi alapját. A Nemzeti Múzeum e ritka alkalmat a legfényesebb módon ünnepelte meg nov. 26. és 27-én, a melyen részt vett a király képviseletében a Nemzeti Múzeum második alapítójaként tekinthető néhai József nádornak unokája, József Ágost főherceg, valamint a kormány és törvényhozás tagjai, a tudományos társulatok, a külföldi s a hazai múzeumok képviselői. A nagyarányú ünnepségek leírása nem tartozik Értesítőnk szűk keretébe, de meg kell említenünk, hogy társulatunk nevében elnökünk ő méltósága sürgönyileg üdvözölte Szalay Imrét, a Nemzeti Múzeum igazgatóját és tisztségviselőit, kívánva, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója és tisztségviselői legyenek ezentúl is úgy mint eddig, világító fáklyái a magyar tudományosságnak, uralkodjék falai között mindenkor a Széchényiek szelleme, legyen az intézet mindenkor a nemzet egyik legnagyobb büszkesége, a külföld előtt nemzeti multunk dicsőségének és mai érettségünknek hatalmas tanúbizonysága, a hasoncélú vidéki múzeumoknak pedig Alma Materje.

*

Az országos múzeum- és könyvtár-bizottság 1902. november 28-án tartotta meg Budapesten a Nemzeti Múzeum dísztermében, dr. Berzeviczy Albert v. b. t. t. elnöklete alatt, rendes évi közgyűlését, a melyre társulatunk is felhivatván, hogy képviselőt küldjön, az elnökség megbízása folytán dr. Berkeszi István, társulati főtitkár, ment el. A közgyűlésnek legfontosabb feladata volt ezúttal az Országos Múzeum- és Könyvtár-bizottság szervezeti szabályzatának módosítása, mert eddigi szervezetéből át fog alakulni a Múzeumok és könyvtárak országos szövetségévé. Célja lehetőleg egyesíteni az ország összes könyvtárait és

muzeumait egy nagy szövetségbe, közös feladatok megoldása végett. A belépés nem kötelező; a melyik intézet belép, az a szövetségben magát két taggal képviseltetheti. A szövetség határozatai az abban képviselt egyesületekre nem kötelezők, ha azokhoz hozzá nem járultak. Anyagi hozzájárulásra egyetlen egyesület sem kötelezhető. Évenként egyszer Budapesten, vagy meghívás folytán valamely más vidéki városban rendes közgyűlést tart, melynek tárgyai: az évi jelentés és a zárszámadások bemutatása, a szövetség tisztikarának megválasztása, szakelőadások tartása, vitás kérdések tárgyalása és esetleges indítványok.

Miután a gyűlés beható tanácskozás folytán az alapszabálytervezetet megvitatta, azt el is fogadta, s így a Múzeumok és könyvtárak országos szövetsége nemsokára meg fog valósulni. Működése kivált a vidéki múzeumokra és könyvtárakra csak áldásos lehet, mert képviselőik évenként legalább egyszer találkoznak s ilyenkor úgy egymástól, mint a múzeumok és könyvtárak vezéreiből sokat tanulhatnak.

*

Szalay Imre és Radisics Jenő miniszteri tanácsosok látogatása múzeumunkban. A temesvári új múzeumépület megvalósítása ügyében december 14-én tartott előkészítő gyűlés után Szalay Imre és Radisics Jenő miniszteri tanácsosok megtekintették múzeumi gyűjteményeinket is, hol mindenesetre azt a meggyőződést szerezhették, hogy tűlsufolt helyiségeink többé már nem felelhetnek meg a további fejlődésnek. Látogatásuk egyik legfőbb bizonyítéka ama jóakaratra és pártfogásra, melyben intézetünk az országos főfelügyelőség részéről részesül.

*

A temesvári Hunyady-várkastély tatarozása. A mai épület, mely tűzérkaszányául szolgál, csak 1854—56 között épült ugyan, de a régi Hunyady-várkastély alapjain. A talaj évszázadok előtt is vizes, mocsaras volt és emiatt mindig cölöpökre kellett építkezni. Ennek dacára is a legutóbbi hónapok alatt az épület süllyedt és a falakon mély repedések keletkeztek; hogy a veszélyt elhárítsák, az épület két oldalán a falakat hatalmas gerendákkal támogatták meg, aztán a falak mentén 4—5 méter mélyen aláástak, a régi cölöpök közül sokat eltávolítottak s a falakat egész hosszában vastag beton réteggel vették körül. E munkát még mostan is folyik és eltart néhány hónapig; munka közben sok, többé-kevésbé érdekes régiségre akadtak, a melyek múzeumunkba kerültek, így egy XVI. századbeli magyar rézsisak, egy rézbögre, sarkantyú, kés, ágyugolyók, fegyverrészek, egy pár magyar dénár a XV. század közepéről, hét darab török sírkő és néhány megkövesült facölöp. A felszínre került sok marhacsont között több szarvasagancsra is akadtak, de korántsem az összszarvas csontjai.

*

Történelmi előadások a Temesvári Szabad Lyceumban.

A Temesvári Szabad Lyceum az őszi működésének negyedik évét kezdte meg. Elnöke ezúttal is Bergmann Ágost, titkára pedig Herczeg Árpád, mindketten tanárok és társulatunk tagjai. Az előadások 1902. november 25-én kezdődtek, és 1903. március 13-án végződnek. E majdnem négy hó alatt 24 előadás van, mindenkor az állami főreáliskola dísztermében. Történelmi tárgyú előadásokat tartanak: Cseh Lajos, társulatunk titkára, kath. főgymn. tanár, 1903. január 16-án Losoncy Istvánról; dr. Kunos Ignác, a Keleti Akadémia igazgatója, január 22-én a török hódoltság tanúságairól; dr. Szőke József tagtársunk, állami főgymnasiumi tanár, január 30-án a nevezetesebb történelmi nőalakokról; dr. Szentkláray Jenő, apátkanonok, tisztt. tagunk, március 3-án a temesvári Hunyadvárkastélyról; dr. Berkeszi István, márc. 10-én a temesvári múzeumról. Az előadások minden alkalommal d. u. 5 órakor kezdődnek.

*

A Numizmatikai Közlöny I. évfolyama Gohl Ödön szerkesztésében a napokban került ki sajtó alól. E folyóirat egy eddig nagyon érzett hiányt tölt be, mert a magyar numizmatikai irodalom az utóbbi évtizedek alatt a régihez képest mintha elernyedte volna. A magyar numizmatikai társulat egyesíti mindazokat, kik a régi érmeik iránt érdeklődnek és gyűjteni szeretnek; közlönye pedig összetartó kapocs lesz közöttük s hozzá a magyar numizmatikai tudományt hivatva lesz új erővel felfrissíteni. A Numizmatikai Közlöny I. évfolyama úgy belső, mint külső kiállítására nézve egyaránt becsületére válik szerkesztőjének, a cikkek íróinak és a Hornyánszky-féle nyomdának. Természetes, hogy anyagi eszközeinek gyarapításával gyarapodni fog a Közlöny tartalma is. Minden kezdet nehéz. Alig van középiskola hazánkban, a melynek ne volna éremgyűjteménye, még több a magán érdeklődők száma: már a maguk érdeke is azt kívánja, hogy lépjenek be a társulat tagjai sorába. A tagdíj évenként 6 kor. s ezért kapják a Numizmatikai Közlönyt, mely ezentúl évente 4-szer fog megjelenni. Az érdeklődőket a társulat titkárához, dr. Zimmermann Lajoshoz (Budapest, VIII., Röck-Szilárd-utca 37., II., 4.) utaljuk.

*

Janky Károly †. Janky Károly, kegyes tanítórendi áldozópap, tiszteletbeli rendi kormánytanácsos és nyugalmazott főgymnasiumi igazgató, a Délmagyarorsz. Tört. és Régészeti Társulat egykori titkára és a társulat Évkönyvének, majd folyóiratának szerkesztője, november 12-én 60 éves korában Tatán elhunyt. Az elhunyt jeles tagja volt a rendnek. Csákvárott született, 1858-ban lépett a rendbe és 1867-ben szentelték pappá. Már

mint hetedik osztályú gymnasiumi diák tanított, mint tanár megfordult a rend több iskolájában s 1872 ben a temesvári gymnasiumba került, s dr. Szentkláray Jenő főtitkár mellett ő lett társulatunk másodtitkára, 1874-ben már ő szerkesztette mint titkár társulatunk második Évkönyvét, majd pedig mikor a választmány az addigi Évkönyvek helyett egy évnegyedes folyóirat A tört. és régész. Értesítő kiadását határozta el, Janky K. mint társ. titkár szerkesztette az 1875. évfolyamot Miletz Jánossal, a muzeum őrével. 1875. nyarán a rend kormányja által igazgatói minőségben a mármaros-szigeti kath. gymnasiumhoz helyeztetvén át, lemondott titkári állásáról és eltávozott városunkból. Janky Károlyt minden téren buzgóság, sokoldalú tevékenység, a tanári pályán pedig a valódi rátermettség jellemezték. Tavaly ünnepelte meg tanári pályájának negyven éves jubileumát s ez alkalommal mindenfelől a legnagyobb ovatiókban volt része. Utoljára a rend budapesti gymnasiumának volt az igazgatója. Az idén Fonyódon, júliusban szélütés érte, életének utolsó napjait a rend tatai házában töltötte s ott is halt meg. Frissen hantolt sírja felett társulatunk is meghajtja lobogóját. Áldott legyen emléke.

Kivonatos jelentés az 1902. július elejétől december végeig tartott ülésekről.

1. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása. a) Könyvtár. Ajándék útján: a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségétől a Magyar Minerva II. évfolyama és Alsó-Fehérvármegye története a római korban c. munka, Temesvár város tanácsától a Városi Közlöny. Csere útján öt füzet. A gyarapodás június 2. óta 8 darab.

c) Régiségtár. Temesvármegye adományából egy hivatalos vásári mérleg, Kalitovics Lőrinc károlyfalvi lakos adományozott 23 darab kő-, bronz- és vaskori tárgyat, mint kő- és bronzbaltákat, bronzkarpereceket, bronzkardot, bronzlándsacsúst, kögolyót, hálónhezéket, vaslándsákat, nyílhegyeket, vassarlót és sarkantyút. Gyarapodás 24 darab.

d) Iparművészeti és néprajzi osztály. Marvoszky Árpád lugosi polgármester adományozott 3 darab régi hímzőmintát. Az állami segélyből vétetett újabban Marsits R. úrnő által 11 darab délvidéki házi iparcikk és női kézimunka 122 kor. 40 fillér értékben. A gyarapodás 14 darab.

2. A választmány elhatározza, hogy a muzeum gyűjteményei 200.000 kor. erejéig az Első magyar általános biztosító-társaságnál 1902. július 4-től biztosíttassék tűzkár ellen s ezért évenként 100 kor. biztosítási összeget fizet.

3. A társulati főtitkár jelenti, hogy 1902. július havában öt heti tanulmányútra megy Németországba, hol különösen a muzeumokat fogja tanulmánya tárgyává tenni. A választmány ezt tudomásul veszi s e célra segélyképen 200 koronát szavaz meg a társulati főtitkár és muzeumi ör távolléte idejére pedig a muzeum gondozására főtitkarendő Patzner István tiszteletbeli tagot kéri fel.

4. Felolvasás. Milleker B. társulati tag távol lévén, helyette a főtitkár olvasta fel Milleker: Tsierna, Trans. Tsierna és az orsovai újabb római leletek c. értekezését. A választmány örömmel hallgatta meg a felolvasást, a szerzőnek köszönetet szavazott s elhatározta, hogy a társulati Értesítőben közöltessék.

1. A választmány mély hálával adózik dr. Schlauch Lőrinc bíboros-püspök és dr. Parlaghy Márton elhunyt alapító tagjaink emlékének és elhatározza, hogy emlékeztető a társulat jegyzőkönyvében is megőriztessék.

2. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása. a) Könyvtár. Vétetett: Ó-kori Lexikon I. köt. és Hampel J.: A rézkor emlékei Magyarhonban III. köt. Csere útján 5 darab, a többieket adományozták a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősege, a M. T. Akadémia, a vallás- és közoktatásügyi miniszterium, Dessewffy Sándor megyés püspök, Herz Miksa, Temesvár város tanácsa és a helybeli iskolák. A gyarapodás 30 darab.

b) Okmánytár. Adományoztak: Ticserits J. temes-kubini lakos két darab kir. oklevelet V. Ferdinánd aláírásával, az egyik Beichel J., a másik Veigl J. temesvári lakosok számára szólott, mindkettő nyomda felállítását engedélyezi Temesvárott. Somogyi István módosi lakos két darab 1849-ki eredeti okmányt, Kalitovics L. két darab kéziratot 1849-ből (másolat). A gyarapodás 6 darab.

c) Éremtár. Vétetett egy 1640-ből való Kevi-Szőllőssőn talált hannoveri arany 12 k.-ért. Adományoztak: Bechnitz S. dr. egy I. Lipót korabeli XV krost, Kalitovics L. M. Aureliusnak Károlyfalván talált egy darab dénárját, 9 darab Constantinu-féle bronzérmét (károlyfalvi lelet), egy darab 1825-ki koronázási ezüstérmét, egy darab kisebb Szent György érmét, és egy darab Luther-féle vasemlékérmét. A gyarapodás 15 darab.

d) Régiségtár. Vétetett: dentalium esigából és kutya fogakból összeállított őskori nőlékszer, két fűzér, összesen két és félméter hosszú 12 kor-ért, és egy temesvári leletű ezüstgyűrű 1 koronáért. Ajándékoztak: Ticserits J. néhai Beichel J. temesvári nyomdásznak aranyfogantyúval ellátott peesétnyomóját, Telbisz K. polgármester egy temesvári leletű ezüstgyűrűt, dr. Singer J. főrabbi egy szintén temesvári leletű rézgyűrűt, dr. Bleyer Izso 8 darab ezüst, és ezüstözött XVII–XVIII. századbeli gyűrűt. Aradi Viktor egy középkorú, rézmarkolatú vaskardot Lászlóvár romjai közül, Kuttner István 3 darab ókori agyag sírmécesest, Káhly Adolf egy Károlyfalván talált kőbaltát, Kalitovics Lőrinc egy darab petrifikált esigát, egy darab ép római kori agyagedényt és hasonló korú tálaeskát, egy őskori orsógombot, egy bronzkori krétabetétes eserépedényt, egy bronzkori nagy agyagedényt, s egy újabbskori eserépedényt, Miskovits F. tanár egy kőbaltát, 4 darab bronz karperecet, 2 darab bronz-sarlót, és egy orsógombot. Mánásy Antal ipartelepíteli titkár a temesvári szabócéhnek 1815-ből származó zászlaját, a temesvári felsőbb leányiskola építésének művezetősége 4 darab, XVIII. századbeli eserépedényt, miket az alapozási munkálatok közben leltek. Összes gyarapodás 39 darab.

e) Iparművészeti és néprajzi osztály. Adományoztak: A vallás- és közoktatásügyi miniszterium 1902. évi 34.845. sz. leiratával társulatunknak a következő iparműtárgyakat adta állami letétképen: Tölgyfaszekrény 440 korona értékben. — Harangláb haranggal 150 kor. — Ablak, Tiffany-féle opalesceus üvegből 90 kor. — Jegyzőkönyv bőrmózaik kötésben 10 kor. — Fakeret 80 kor. — Mappa, metszett bőrmunka 100 kor. — Zománcos üvegedény 30 kor. — Íróasztalkészlet bronzból 138 kor. — Zománcos rézedény, ezüstbe foglalva 36 kor. — Mázas agyagedény 16 kor. — Kétrétű égetett üvegedény 45 kor. — Függöny, applicációs díszszel 340 kor. — Brettner Ernő ajándékozott egy darab régebbi meisseneni cukortartót.

Marsits R. úrnő által az 1901-re nyert államsegélyből vétetett: Egy darab régi csipkekendő (80–100 éves), — egy darab ezüsttel himzett női ingvál (40–50 éves), — egy darab subrikált női ingvál (70–80 éves), egy darab női ingvál (50–60 éves), — egy darab szerb, aranynyal himzett kötő. — Egy-egy darab szerb és román férfi-felöltő. Összesen 21 darab.

A gyűjtemények összes gyarapodása 109 darab. — A választmány az összes adományozóknak hálás köszönetet szavazott.

3. Választás a tagok sorában. Új tagokul megválasztatnak: Schönitzky Bertalan temesvári állami főgymnásiumi igazgató, és Farkas János temesvári állami főreáliskolai tanár.

4. Folyóügyek. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága 1902. évi 38.892. sz. leiratával társulatunknak az 1902. évre a régiségtár gyarapítására 600 korona, iparművészeti osztályunk gyarapítására pedig 1500 kor. államsegélyt utalványozott. A választmány elhatározta, hogy ez, összesen 2100 kor. államsegély a társulat egyéb bevételeitől teljesen elkülönítve kezeltessek. — Kolozsvár sz. kir. város tanácsa társulatunkat meghívja Mátyás király szobrának október 12-én leendő leleplezésére. A választmány a szoborleleplezési ünnepélyre képviselőjeül Cseh Lajos társulati titkárt küldi ki s általa koszorút tétet a nagy király szobrára. — Felolvastatott a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének f. é. július 21-én 200. és f. é. 454. sz. a. társulatunkhoz intézett kétrendbeli átirata. — A választmány a társulati főtitkárt megbízta, hogy e kétrendbeli átiratra a főfelügyelőséghez kimerítő jelentést készítsen, a melyben kifejtessék, hogy mindenkor az országos főfelügyelőség intenciói szerint kívántunk eljárni. Az 1902. évre nyert 600 és 1500 kor. államsegély kieszközléseért a választmány az országos főfelügyelőségnek hálás köszönetét fejezi ki. A régészeti célokra nyújtott 600 kor. segélyt a választmány archeologiai ásatásokra fogja fordítani és lehetőleg két helyen fog ásatásokat rendezni: Versec vidékén, a melynek vezetésére Milleker Bódogot és a torontálvármegyei Borjason, a melynek vezetésére Orosz Endre tagtársakat fogja felkérni s ez általok adott részletes terveket a főfelügyelőségnek jóváhagyás végett felterjeszti. A mi a további 1500 koronát illeti: habár a választmány az államsegély legnagyobbbrészét 1902. évi 21. sz. felterjesztésében más célokra kérte, de ha az országos főfelügyelőség az 1500 koronát csakis régibb iparművek beszerzésére kívánja fordíttatni, úgy abba a választmány is szívesen beleegyezik, habár abban a véleményben van, hogy vidékünkön a régibb műipar emlékei ritkák, megszerzésök nehéz és így záros határidő alatt egészen kimerítő programot a megszerzendő műtárgyakról nem nyújthat. Mindazáltal alapul azt az általános keretet jelöli meg, a melyben úgy az országos iparművészeti muzeum, mint a külföldi műiparmuzeumok ily tárgyak gyűjtésében mozognak s a melyet társulatunk is, habár kiesinyben, követni akar. Különben a választmány e tekintetben teljesen Radisits Jenő miniszteri tanácsos, országos iparművészeti felügyelő úrral teljes egyetértésben, az ő útmutatása szerint kíván eljárni s tőle e tekintetben direktívát kér.

VII. Rendes havi választmányi ülés december 6-án.

1. A gyűjtemények gyarapodása: a) Könyvtár. Vétetett: Ráth György: Az iparművészet könyve 16 kor. — Czirbusz G.: Magyarország a XX. évszáz elején 10 kor. — Adományoztak: Desseffy S. püspök, a vall.- és közokt. miniszter, Bleyer Izsó, Cseh Lajos, egy-egy kötetet; a többi csere útján jutott bírtokunkba. A gyarapodás 28 darab.

b) Okmánytár. Adomány útján gyarapodott: Szmid L. adott 33 darab gyászjelentést, Hunyady L. tanár egy darab XVIII. századból való imádságos képet, Tar Mihály egy darab rovásírást, Lendvai S. egy kis nyomtatványt. Vétetett: 83 darab 1848/9-ből való eredeti kézirat, melyek a délvidéki szerb mozgalmokra vetnek világot, 60 kor.-értékben. — Összes gyarapodás 116 darab.

c) Éremtár. Adományoztak: Link Alfréd egy darab török karanyat, Grossmann pineér egy darab római csász. dénárt, Lenkei L. bádogos 17 darab

újkori rézpénzt, Lendvai S. egy darab szabadkőművesi érmet, Vajda M. 14 darab temesvári leletű római csász. érmet, Miskovits Fer. tanár 4 darab érmet. Összes gyarapodás 38 darab.

d) Régiségtár. Vétetett: Fehér J. budapesti régiségkereskedőtől 24 darab kő-, bronz- és római kori tárgy a tolna- és esztergommezei leletekből 60 koronáért, és pedig: bronzkori aranyékszer, római kori aranylánc, 1 darab bronzkori fűrész, egy bronz paizs fogantyú, egy bronz fibula, egy darab rézkorszaki véső, egy római bronz szobrocska, 3 darab agyagsúly, római esatt, — egy darab római esengetyű, egy kőkorszaki véső, 2 darab kőkorszakbeli amulett, két darab római kis üveg, egy római kori esonttű, 5 darab római apróság, népvándorláskori esüngő, népvándorláskori aranyozott fülbevaló, gyűrű; vétetett továbbá egy keltakorszakbeli, délmagyarországi leletű karperec 20 kor-értékben. — Adomány: Hét darab, temesvári leletű török sírkő, egy XVI. századbeli rézsisak, egy réz bögre, egy sarkantyú, egy kés, egy vastagfalu agyagedény talpazata, 9 darab szarvasagancs, és 7 darab megkövesült pilóta, mindezeket a temesvári Hunyady várkastély legutóbbi tatározási munkálatai alkalmával találták; Tar Mihály omori földműves három darab fára róttirást és egy fényképet, Cseh L. Kossuth L. gipsz-mellszobrát, Singer J. dr. egy régi puskacsövet és egy régi ezüstgyűrűt, Berkeszi J. egy régi pipát, Gozsdu Elek, törvényszéki elnök egy régi hatlörvész forgópisztolyt. Temesvár város tanácsa öt darab fényképet. A gyarapodás 69 darab.

e) Iparművészi és néprajzi osztály. Az iparművészi osztály számára özv. Kozma Józsefné szül. Gesztessy Etelka úrnő adományozott 23 darab erdélyi, XVIII. és XIX. századbeli eserépedényt, a néprajzi osztály számára pedig 48 koronán vásároltatott 10 darab román női háziipareikk.

Az összes gyarapodás 294 darab. A választmány az adományozóknak hálás köszönetet szavazott.

2. A választmány kérésére Dragoneszku Döme kir. tanácsos, pénzügyigazgató, a pénzügyminiszteriumnál kieszközölte, hogy a temesvári pénzügyigazgatóság régi levéltára, a melyre a hivatalnak az igazgatás szempontjából többé szüksége nincs, társulatunknak további megőrzés végett kiadassanak. A választmány Dragoneszku Döme kir. tanácsos, pénzügyigazgató eljárását hálás köszönettel veszi tudomásul.

3. Új tagok. A társulat új tagjaiul megválasztatnak: Dragoneszku Döme kir. tanácsos, temesvári pénzügyigazgató, és Gerdánovits Sándor, kir. ítélő táblai bíró Temesvárott.

4. Folyó ügyek. A választmány elhatározza, hogy az 1902-ben nyert 600 kor. államsegélyből régészeti ásatásokat fog rendezni: Dubovácon, T-Palánkán és T-Kubinban s ezek vezetésével Milleker Bódogot bízza meg. Régészeti ásatásokat óhajt végeztetni a torontálmegyei Borjasonis, ha az illető földbirtokos beleegyezését adja. Ebben az esetben ezt Orosz Endre vezetné. Ha Borjasra nézve a földbirtokos engedélyét meg nem kaphatná, abban az esetben a régészeti segély erre szánt részét is a dubováci, palánkai, kubini ásatásokra s egyéb régészeti tárgyak szerzésére kívánja fordítani. — A temesvári új muzeum épület ügyében elnökünk, Molnár Viktor főispán úr által december 14-re összehívott előkészítő gyűlésen társulatunkat az egész választmány fogja képviselni.

5. Felolvasás. Perényi Adolf tanár, társulati tag felolvasta ily című tanulmányát: A rovásírás mibenlétéről. A választmány nagy érdeklődéssel hallgatta e becses tanulmányt, érlette a szerzőnek köszönetet szavazott és elhatározta, hogy az a társulati Értesítő-ben közzététessék.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum- Társulat az 1902. év végén.

I. A társulat igazgatása.

Védnök: Cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, esanádi püspök, val. belső titkos tanácsos, Temesvárott.

a) Elnökség és tisztviselők.

Elnök: *Parnói Molnár Viktor dr.*, Temesvármegye és Temesvár szab. kir. város főispánja, a Lipóttrend lovagja, Temesvárott.

Igazgató: *Kabdebo Gergely*, Temesvármegye alispánja, Temesvárott.

Főtítkárr: *Dr. Berkeszi István*, állami főreálisk. tanár, Temesvárott.

Titkárr: *Cseh Lajos*, főgymn. tanár, Temesvárott.

Ügyész: *Dr. Niamessny Gyula*, ügyvéd, megyei tb. főügyész, Temesvárott

Pénztárnok: *Hilt Lajos*, vmegyei főpénztárnok, Temesvárott.

b) Igazgató választmány.

a) Alapító tagokból.

Állami főreáliskola, Temesvárott.

Derera Izrael, nagykereskedő, Temesvárott.

Féger Ferenc, nagybirtokos, Mercyfalván.

Dr. Hollósy Gyula, nagybirtokos, Gertenyesen.

5 Jeszenszky Béla, ügyvéd, Temesvárott.

Králitz Béla, nyug. min. tanácsos, Vingán.

Németh József, felsz. püspök, esanádi nagyprepost, Temesvárott.

Dr. Niamessny Gyula, l. Tisztviselők.

Róm. kath. főgymnasium, Temesvárott.

10 Temesvármegye közönsége.

Gr. Zselinszky Róbert, l. Alapító tagok.

b) Rendes tagokból.

Dr. Breuer Ármin, vmegyei főorvos, Temesvárott.

Deschán Achill, tisztt. tag, Temesvárott.

Dr. Engels János, kanonok, Temesvárott.

Hemmen Ferenc, prepost-kanonok, pápai praelatus, Temesvárott.

5 Kabdebo Gergely, l. Elnökség.

Kovácsics Gyula, vmegyei árvaszéki elnök, Temesvárott.

Lendvai Sándor, az „Első magy. ált. biztosító-társaság“ vezértitkára, az aradi Kölcsey-egyesület alelnöke, Temesvárott.

Dr. Löwy Mór, főrabbi, Temesvárott.

Dr. Meskó Béla, városi tanácsos és árvaszéki ülnök, Temesvárott.

Nagy György, kir. tanácsos, Temesvárott.

10 Patzner István, szentsz. ülnök, tisztt. tag, Temesvárott.

Dr. Telbisz Károly, kir. tanácsos, polgármester, a III. oszt. vaskoronarend lovagja, Temesvárott.

Steiner Ferenc, orsz. képviselő, Temesvárott.

II. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat tagjai.

a) Alapító tagok.

- Néhai Babusnik Ágoston, nagykereskedő, takarékpénztári igazgató, városi képviselő, a Ferencz-József-rend lovagja és az aranykoronás érdemkereszt tulajdonosa, Temesvárott. † 1895.
- Baich Milán, nagybirtokos, Szatmikon, Krassó-Szörényvármegyében.
- Néhai Báró Baich Milos, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, a vaskorona-rend középkeresztje, Varadián, Temesvármegyében. † 1897.
- Bay Ilona, nagybirtokos, Csarodán.
- 5 Erdősi Bayersdorf Adolf és Biach özége, Bécsben, Kolowrátkör 9. szám.
- Néhai lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő és városi képviselő, Temesvárott. † 1895.
- Brankovics György, karlócazi érsek, szerb metropolita és patriarcha, Karlócán.
- Gróf Bissingen Ernő, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos és országgyűlési képviselő, Szkulyán, Temesvármegyében.
- Néhai Bonnáz Sándor, esanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a vaskorona-rend I. oszt. lovagja. † 1889.
- 10 Néhai Dr. Coda Sándor, temesvármegyei főorvos, † 1875. december hó 27-én.
- Gróf Csekonits Endre, v. b. t. t., a magyar vörös-kereszt-egyesület elnöke, nagybirtokos, Zsombolyán, Torontálmegyében.
- Néhai Gróf Csekonits János, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1880. augusztus 2-án.
- Derera Izrael, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott.
- Cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, esanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a társulat védnöke.
- 15 Dettai Takarékpénztár, Dettán.
- Néhai Dobrán János, birtokos, † 1873. december 26-án.
- Néhai buzási Eisenstädter Ignác, nagykereskedő, ipar- és kereskedelmi kamarai elnök, városi képviselő. Temesvárott, † 1893.
- Fehértemplom rendezett tanácsú város közönsége.
- Féger Ferenc, nagybirtokos, Mercyfalván, Temesvármegyében.
- 20 A r. k. főgymnasium, Temesvárott.
- Az állami főreáliskola, Temesvárott.
- Néhai Frankl Vilmos, nagybirtokos, † 1891.
- Néhai Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgyűlési képviselő, † 1891.
- Gál József, nagybirtokos, főrendiházi tag, volt kúriai bíró, Lukarecen, Temesvármegyében.
- 25 Néhai Gorove István, volt m. k. közlekedésügyi miniszter, v. b. t. tanácsos, a Lipót-rend nagykeresztje, † 1881. május 31.
- Gorove János, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-utca 16. sz.
- Gorove Konstanca, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-utca 16. sz.
- Gorove László, orsz. képviselő, Budapest.
- Néhai miskolci Gotthilf Ede, kereskedő és városi képviselő, † 1889.
- 30 Néhai Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén, Temesvármegyében, † 1900.
- Néhai Dr. Haynald Lajos, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos stb., † 1891.
- Néhai Heinrich Nándor, nagybirtokos, † 1889.
- Dr. Hollósy Gyula, nagybirtokos, Gertenyesen.
- Néhai Horváth Boldizsár, v. b. t. tanácsos, volt m. k. igazságügyminiszter.
- 35 Néhai Jäger Péter, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében, † 1891.
- Jeszenszky Béla, ügyvéd, nagybirtokos, Temesvárott.
- Néhai gróf Karácsonyi Guidó, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, 1895.
- Néhai Králík János, borkereskedő és városi képviselő, † 1884.
- Králtz Béla, nyug. miniszteri tanácsos, a Lipótrend vitéze, Vingán.
- 40 Néhai Korbonics János, tb. esperes, nyug. főgymn. tanár, † 1888.
- Néhai Kümmer Henrik János, nagyváradi l. sz. apátkanonok, kir. tanácsos, a vaskorona-rend vitéze, † 1890.
- Néhai Lazarovics Bazil, kir. tanácsos, nagybirtokos és volt főispán.
- Lazarovics Sándor, nagybirtokos, Nagy-Szredistyén, Temesvármegyében.
- Néhai Massjung József, birtokos.
- 45 Néhai Mihalovics József, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztje, stb., † 1891.
- Németh József, esanádi nagyprépost, felszentelt püspök és püspöki helyettes, Temesvárott.

- Dr. Niamessny Gyula, I. Tisztviselők.
 Néhai id. **Ormós Zsigmond**, a Társulat alapítója és legbökezübb meg-
 ajándékozója, † 1894. november 17-én.
 Pancsova törvényhatósági joggal felruházott város.
 50 Néhai Dr. Parlaghy Márton, nyug. cs. és kir. főőrzsorvos, Temesvárott, † 1902. júl. 14.
 Néhai Sebestyén Géza, nagybirtokos, † 1889.
 Néhai báró Sina Simonné, szül. Gyika Igénia, néhai báró Sina Simon, v. b. t.
 tanácsos özvegye, † 1884-ben.
 Néhai Scharmann Sámuel, váltóüzleti tulajdonos, † 1877.
 Néhai Dr. Schlauch Lőrinc, bíornok, v. b. t. tanácsos, nagyváradi megyés püspök,
 a Szt.-László-Társulat védnöke, Nagyváradon, † 1902. júl. 10.
 55 Néhai Schleiffelder János, birtokos és városi képviselő, Temesvárott, † 1895.
 Schwimmer Simon, nagykereskedő, Székesfehérvárott.
 A Temesi Takarékpénztár, Temesvárott.
 A Temesvári Első Takarékpénztár.
 Temesvármegye közönsége.
 60 Temesvár szab. kir. város közönsége.
 Timáry Béla, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében.
 Dr. Vargies Imre, nagybirtokos Szinerszeg, Temesvármegyében.
 Vinga rendezett tanácsú város közönsége.
 Néhai Weisz Sándor, nagykereskedő, † 1881.
 65 Weltkugel Gyula, birtokos.
 Néhai Maglódi Wodianer Béla, † 1896.
 Gróf Zselinszky Róbert, nagybirtokos, Temes-Ujfalú.

b) Tiszteletbeli tagok.

- Deschán Achill, a III. oszt. vaskoronarend lovagja, Temesvárott.
 Fiorelli József, az olasz kir. muzeumok országos felügyelője, Rómában.
 Dr. Fraknoi Vilmos, arbei vál. püspök, szegzárdi apát, nagyváradi kanonok, a
 muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelője, a M. Tud. Akad. r. t. és alelnöke,
 Budapesten.
 Hampel József, egyetemi tanár, a M. N. M. régiségtárának igazgatója, Budapesten.
 5 Patzner István, I. választmány.
 Radisics Jenő, miniszt. tanácsos, az Orsz. Iparműv. Muzeum igazgatója, Budapesten.
 Szalay Imre, miniszt. tan. a M. Nemz. Muzeum igazgatója, a Szent István rend
 lovagja, Budapesten.
 Dr. Szentkláray Jenő, apát, csanádi kanonok, a M. Tud. Akadémia lev. tagja,
 Temesvárott.
 Dr. Wosinszky Mór, apát-plébános, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, Szegzárdon.

a) Évdíjas tagok.¹⁾

a) Magyarország.

Temesvár.

- *Ardeleán György, nyug. városi alügyész.
 Állami főgymnasium.
 Állami felsőbb leányiskola.
 Bellai József, városi közgyám.
 5 Bergmann Ágost, főreáliskolai tanár.
 Dr. Berkeszi István, I. tisztikar.
 Berky Gusztáv, kir. főreáliskolai tanár.
 Dr. Bider Vilmos, kórházi tb. főorvos.
 Dr. Bleyer Jzso, ügyvéd.
 10 Dr. Breuer Ármín, I. választmány.
 Brummel Gyula, áll. állatorvos.
 Cseh Lajos, I. tisztikar.

¹⁾ A *-gal jelölt rendes tagok a társulatnak megalapításától fogva tagjai, a kikre
 nézve I. az 1895. évi közgyűlés 13. számú határozatát.

- Cserésnyés Jenő, kir. főmérnök.
Dr. Csurgay Soma, ügyvéd.
- 15 Délvidéki Casinó.
Dragoneszku Döme, kir. tanácsos, pénzügyigazgató.
*Dr. Engels János, l. választmány.
Farkas Imre, megyei aljegyző.
Farkas János, áll. főreálisk. tanár.
- 20 Fereh Mátyás, theologiai tanár.
Fodor Ödön, nyug. kir. járásbíró.
Friedreich Endre, kath. gymn. tan.
Dr. Fülöp Béla, ügyvéd, orsz. képviselő.
Gellér Béla, főmérnök.
- 25 Gerdánovits Sándor, ítélőtáblai bíró.
Glasz János, nyug. megyei főlevéltárnok.
Gráf János, ipariskolai tanár.
Hilt Lajos, l. tisztikar.
Hemmen Ferencz, l. választmány.
- 30 Herczeg Árpád, áll. főgymn. tanár.
Jelinek Miksa, megyei főlevéltárnok.
Kabdebó Gergely, l. tisztikar.
Kapitány Zsigmond, megyei árvászéki pénztárnok.
*Kovácsics Gyula, l. választmány.
- 35 Krausz Adolf, mérnök.
Lévai Sándor, az Első Magyar Általános Biztosítótársulat főügynöksége titkara.
Lendvai Miklós, tb. főjegyző, megyei aljegyző.
Lendvai Sándor, l. választmány.
Dr. Löwy Mór, l. választmány.
- 40 Magony József, főgymnasiumi tanár.
Malenicza János lovag.
Marx Lajos, megyei árvászéki ülnök.
Dr. Matolay Zoltán, megyei árvászéki ülnök.
Dr. Meskó Béla, l. választmány.
- 45 Nagy György, l. választmány.
Nagy László, szab. kir. temesvár-városi nyug. tanácsos.
Neuhaus Ernő, magán-vállalkozó.
Dr. Niamessny Mihály, megyei alügyész tb. főügyész.
*Odor Samu, nyug. megyei főszámvevő.
- 50 Dr. Perényi Adolf, áll. főreáliskolai tanár.
*Dr. Petrus József, temesvármegyei t. főügyész.
Prepeliczay Ödön, főszolgabíró.
Protovin Géza, ipar- és keresk. kamarai s. titkár.
*Dr. Reiner Géza, ügyvéd.
- 55 Rotariu Pál, ügyvéd.
Sailer Antal, háztulajdonos.
Dr. Schönvitzky Bertalan, áll. főgymn. igazgató.
Sebesztha Károly, kir. tanácsos, tanfelügyelő.
Dr. Singer Jakab, főrabbi.
- 60 *Steiner Ferencz, l. választmány.
Sternthal Salamon, birtokos.
Dr. Spéth Károly, csanádi prépost-kanonok.
Stimm Adolf, főispáni titkár.
Stippel Fábian, szab. kir. temesvár-városi nyug. közgyám.
- 65 Sulyok István, papneveldei lelkiigazgató, theol. tanár.
Szmda Lajos, vmegyei tb. főszámvevő.
Dr. Szőke József, áll. főgymn. tanár.
Belvárosi „Társas-kör”.
Dr. Telbisz Imre, kir. közjegyző.
- 70 Dr. Telbisz Károly, l. választmány.
Tőkés István, megyei aljegyző.
Tóth Béla, könyvkereskedő.
Tóth Ferenc, városi levéltárnok.
Trailla György, g. kath. lelkész,

- 75 *Várnay Ernő, ügyvéd.
Vimmer Imre, megyei tisztviselő.
Vimmer József, megyei tisztviselő.
Wickl Gyula, gazdasági vándortanár.

Borsodmegye.

Br. Radvánszky Béla, koronaőr, val. b. t. tan., S.-Kaza.

Csongrádvármegye.

- *Pálffy Ferencz, kir. tanácsos, polgármester, Szeged.
Varga Ferencz, apát-plébános, Szeged.
*Dr. Despinits Péter, kir. táblai bíró, Szeged.

Hevesmegye.

Boldizsár Román, dohánygyári igazgató, Eger.

Hunyadmegye.

Téglás Gábor, állami főreáliskolai igazgató, c. főigazgató, Déva.

Krassó-Szörényvármegye.

- Bach Ferencz, birtokos, Zsidóvár.
Bésán Mihály, kir. közjegyző, Lugos.
Boros János, gör. kath. kanonok, Lugos.
Mihalik Sándor, polgáris k. igazgató, Orsova.
5 Polgári iskola, Resiczabányán.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnvármegye.

Dr. Baróti Lajos, székesfővárosi tanár, Budapest.
Huszár József, posta-távírdatiszt, Budapest.

Pozsonyvármegye.

- *Dr. Ortvyai Tivadar, jogakadémiai tanár, Pozsony.

Temesvármegye.

- Böhm Lénárt, Fehértemplom.
Fehértemplomi állami főgymn. önképzőköre.
Gálffy István, jegyző, Liget.
Gerda Aurél, nyug. jegyző, Kiszetó.
5 *Góczy Máttyás, c. kanonok, plebános, Gyarmatha.
Hellner Armand, ügyvéd, Buziás.
*Kádics György, nyug. járásbíró, Versec.
Kalitovics Lőrinc, gyáros, Károlyfalván.
Dr. Kiss Lajos, ügyvéd, Vinga.
10 Kocsis István, áll. isk. néptanító, Varjas.
Lazarevics Fedor, nagybirtokos, Nagy-Szredistye.
Milleker Bódog, elemi néptanító, a „Verseci Városi Múzeum“ őre, Versec.
Novakovics Emil, ügyvéd, Versec.
Pongrácz Miklós, főszolgabíró, Vinga.
15 Raacz Kálmán, jegyző, Német-Benecsek.
*Raacz Pál, nyug. jegyző, Saagh.
Dr. Schöffler Ernő, orvos, Kiszetó.
Schäffer József, városi főjegyző, Vinga.
Török Zsigmond, jegyző, Iktár.
20 *Véber Ágoston, plebános, Szakálháza.
Verseci áll. főreáliskola.
Verseci Városi Múzeum.

Torontálvármegye.

- *Babits József, a Csekonits-uradalom jogigazgatója, Zsombolya.
 Dr. Demkó Pál, ügyvéd, Nagy-Becskerek.
 Farkass Gusztáv, esp.-plebános, Német-Csanád.
 Dr. Jezovič Gyula, ügyvéd, Módos.
 5 *Kassics Károly, c. kanonok, plebános, Bogáros.
 Kayser Lajos, plebános, Török-Becse.
 Miku Emil, gör. kel. lelkész, Kécsa.
 Reinlein József, plebános, Sándorháza.
 Kisléghi Nagy Gyula, urad. intéző, Nagy-Komlós.
 10 Vozáry János, kir. törvényszéki elnök, Pancsova.

Trencsénmegye.

Galiszter Antal, m. kir. pénzügyőri biztos, Trencsén.

Turóczmegye.

Berecz Gyula, kir. tanfelügyelő, Turócz-Szt.-Márton.

b) KÜLFÖLD.

Oroszország.

Syrku Polychronius, egyetemi tanár, Szent-Pétervár.

b) Statisztikai kimutatás a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat tagjairól 1902. végén.

a) Alapító	67
b) Tiszteletbeli tag	9

c) Évdíjas tagok.

a) Magyarországon.

Temesvár sz. kir. város területén	78
Borsodmegyében	1
Csongrád megyében	3
Hevesmegyében	1
Hunyadmegyében	1
Krassó-Szörénymegyében	5
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnmegyében	2
Pozsonymegyében	1
Temesmegyében	22
Torontálmegyében	10
Trencsénmegyében	1
Turóczmegyében	1

b) Külföldön.

Oroszországban	1
Összesen	203

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ

1903-ÍK ÉVI FOLYAMÁRA.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 400 kor. alapítványával egyszer-mindenkorra, vagy 10 kor. évi tagdíj-illetéssel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknél, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejártá előtt és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 8 kor. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1902. december 5-én.

Dr. Berkeszi István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a Történelmi és Régészeti Társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkezesések Dr. Berkeszi István, főtítkárhoz (Temesvár, muzeum) intézendők. Kéziratokat vissza nem adunk.

A Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni sziveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1885. I. új évfolyam. II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1886. II. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1892. VIII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1893. XI. új évfolyam. I. II. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1894. X. új évfolyam. I. II. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1895. XI. évfolyam. I. II. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1896. XII. új évfolyam. I. II. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1897. XIII. új évfolyam. I. II. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1898. XIV. új évfolyam. I. II. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1899. XV. új évfolyam. I. II. füzet.
16. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1900. XVI. új évfolyam. I. II. füzet.
17. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1901. XV. I. új évfolyam. I. II. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként.

Külön kapható:) Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A társulat megbízásából szerkeszti dr. Baróti Lajos. I. rész. Udvari leiratok. (717—754.) — 27 lap. Ára 2 kor. — II. rész. Admin. közövények (718—753.) és csanádi kerületi tisztartóság (7 8—753.) 29—296. lap. Ára 2 kor. — III. rész. Becskerek, pancsovai és temesvári kerületi tisztartóságok. (7 7—753.) 297—443 lap. Ára 2 kor. — IV. rész. Csákovai és verseczi ker. tisztartóságok. (7 7—753.) Továbbá részletes tárgy- és névmutató az I. kötethez. Ára 2 kor. — V. rész. Uppalánkai, lippai, lugosi és facseti kerületi tisztartóságok. (7 8—753.) — 7 lap. Ára 2 kor. — Megjelentek az 893. 894. 895. 896. és 899. évi „Értesítő“ III. és VI. füzete helyett.

Az 897. és 898. évi „Értesítő“ III. és IV. füzete helyett pedig megjelent: Délmagyarország régiséglelei a honfoglalás előtti időkben. Összeállította: Milleker Bódog. I. rész. Óskori leletek. (— 98 lap. 300 ábrával.) — II. rész. Római, római korszaki barbár és népvándorláskori leletek. (—205 lap. 70 ábrával és egy lelethely-térképpel.) Ára 4 kor.